

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Η. ΤΣΑΚΑΤΙΚΑ

# Λόγοι του Δημοσθένη

- γ' Ολυνθιακός
- ὑπέρ  
τῆς ἐλευθερίας  
τῶν Ροδίων

γ' γυμνασίου



002  
ΚΛΣ  
ΣΤ2Β  
437

Ὀργανισμός Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων  
Ἀθήνα 1981

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής



ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Η ΤΣΑΚΑΤΙΚΑ

ΑΡΧΑΙΑ

r/r = 27

ΛΟΓΟΙ

ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ

ΠΡΟΛΥΝΘΙΑΚΟΣ

ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΛΟΓΟΙ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ

ΓΕΟΡΓ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ

ΠΡΟΣ

ΕΠΥΜΝΑΙΟΣ

Με απόφαση τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως  
τά διδακτικά βιβλία  
τοῦ Δημοτικοῦ, Γυμνασίου καὶ Λυκείου  
τυπώνονται ἀπὸ τὸν  
Ὄργανισμό Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων  
καὶ μοιράζονται ΔΩΡΕΑΝ





ΣΤ

89

ΣΧΒ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Η. ΤΣΑΚΑΤΙΚΑ

Τσακατζίνας, Βασιλείου Η

# ΛΟΓΟΙ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ

Γ' ΟΛΥΝΘΙΑΚΟΣ

ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ  
ΤΩΝ ΡΟΔΙΩΝ

ΙΣΟΚΡΑΤΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ  
ΠΡΟΣ ΦΙΛΙΠΠΟΝ

Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ  
ΑΘΗΝΑ 1981



002  
418  
ΕΤ2B  
43F

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

# ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΛΟΤΟΙ  
ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ

ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΥ

ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ  
ΤΩΝ ΡΩΜΑΙΩΝ

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ  
ΕΔΩΡΗΣΑΤΟ  
100φ. ευκ. βιβλίου  
Αύξ. Αριθ. Εισαγ. 2425 Έτος 1901

Ἡ ἐκλογή τῶν εἰκόνων τοῦ βιβλίου ἔγινε ἀπὸ τὸν Ἀντώνη Ἡ. Σακελλαρίου.

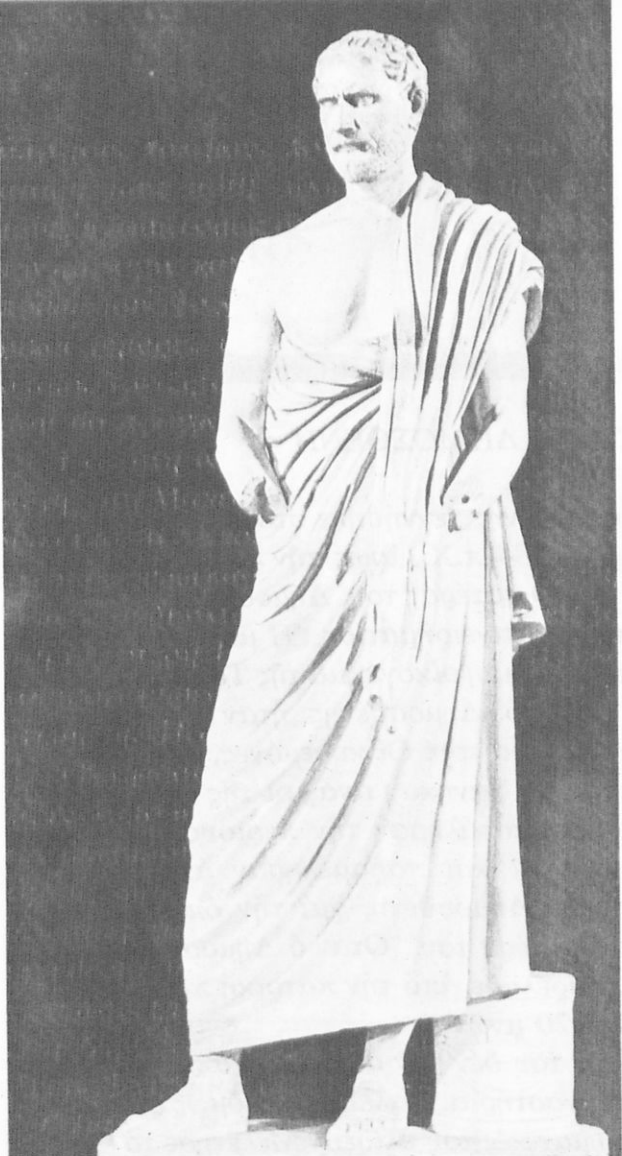
## Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ

Ὁ Δημοσθένης γεννήθηκε στὸν ἀττικὸ δῆμο τῆς Παιανίας τὸ 384 π.Χ., ἴσως τὴν ἴδια χρονιά μὲ τὸ Φίλιππο Β'. Ὁ πατέρας του, Δημοσθένης καὶ αὐτός, ἦταν εὐπορὸς ἐπιχειρηματίας. Ἡ μητέρα του καταγόταν ἀπὸ ἐλληνικὴ οἰκογένεια τῆς Ταυρικῆς Χερσονήσου. Ὄταν ὁ Δημοσθένης ἦταν ἑπτὰ χρόνων, ἔχασε τὸν πατέρα του. Οἱ κηδεμόνες, δύο συγγενεῖς καὶ ἓνας φίλος, φάνηκαν ἀνάξιοι τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ πατέρα. Σπατάλησαν τὴν περιουσία πού τούς εἶχε ἐμπιστευτεῖ καὶ παραμέλησαν ἀκόμα καὶ τὴ μόρφωση τοῦ Δημοσθένη, γιὰ τὴν ὁποία εὐτυχῶς φρόντισε ἡ μητέρα του. Ὄταν ὁ Δημοσθένης ἐνηλικιώθηκε, παρέλαβε ἀπὸ τὴν πατρικὴ περιουσία ἓνα ποσὸ μόλις 70 μνῶν.

Ἡ ὑγεία του δὲν τὸν ἄφησε ν' ἀσκήσει τὸ σῶμα του στὰ γυμναστήρια. Καλλιέργησε ὁμως συστηματικὰ τίς πνευματικὲς του κλίσεις. Μελέτησε τὸ Θουκυδίδη, τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἰσοκράτη, ἀλλὰ κυρίως ἄκουσε τὰ μαθήματα καὶ τίς συμβουλές τοῦ ρήτορα Ἰσαίου, πού τοῦ δίδαξε τὸ δίκαιο καὶ τὴ ρητορικὴ τέχνη. Μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ρήτορα αὐτοῦ, ὅταν ἤρθε ὁ

Τὰ πρῶτα χρόνια — Ὁ Δημοσθένης μπαίνει στὴ δημόσια ζωὴ





Ὁ Δημοσθένης

Ἐντίγραφο τοῦ ἔργου τοῦ Πολυεύκτου, Μουσεῖο Βατικανοῦ.  
(Ἀπό τήν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τῆς Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν,  
Γ<sub>2</sub>, σ. 63)



καιρός, υπέβαλε αγωγή ἐναντίον τῶν κηδεμόνων του καί ὕστερα ἀπό μεγάλο ἀγώνα κατόρθωσε ν' ἀνακτήσει ἕνα μικρό μέρος τῆς πατρικῆς του περιουσίας. Οἱ δικαστικοί αὐτοί ἀγῶνες ἔδωσαν τήν εὐκαιρία στό νεαρό Δημοσθένη νά ἀποκτήσει πεποιθήση στόν ἑαυτό του, νά καταπολεμήσει τίς φυσικές του ἀδυναμίες, ὅπως μᾶς λένε διάφορες παραδόσεις, καί νά δείξει τήν ἐπιδεξιότητά του στή ρητορική τέχνη. Καί ἐπειδή ἀπό τή μεγάλη πατρική περιουσία δέν ἀπέμειναν πιά παρά λίγα, στήν ἀρχή ἔγινε λογογράφος. Ἔτσι, πρὶν ἀκόμη γίνει τριάντα χρόνων καί ἀρχίσει τήν πολιτική του σταδιοδρομία, εἶχε ἀποκτήσει οἰκονομική ἄνεση.

Οἱ λόγοι τοῦ Δημοσθένη εἶναι δικανικοί καί συμβουλευτικοί. Ἀπό τοὺς 61 λόγους πού μᾶς ἔχουν παραδοθεῖ μέ τό ὄνομά του, οἱ 15 εἶναι συμβουλευτικοί. Εἶναι αὐτοί πού ἐκφώνησε στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου ἀπό τήν ἐποχή πού ἄρχισε νά παίρνει ἐνεργό μέρος στίς συζητήσεις καί νά ὑποστηρίζει λύσεις γιά τά ζητήματα τῆς πολιτείας.

Ὁ Δημοσθένης ἀρχίζει νά παίζει οὐσιαστικό πολιτικό ρόλο λίγο πρὶν ἀπό τό 350 π.Χ. Τήν ἐποχή αὐτή κυριαρχοῦσε στήν Ἀθήνα ὁ Εὐβουλος, ὁ ὁποῖος εἶχε κύριο στόχο του νά ἀνορθώσει τήν οἰκονομία τῶν Ἀθηναίων καί παράλληλα νά κρατήσῃ τήν πόλη μακριά ἀπό κάθε πολεμική περιπέτεια. Σ' αὐτό συμφωνοῦσαν καί οἱ περισσότεροι Ἀθηναῖοι, πού πίστευαν πώς ἡ πόλη τους δέν μπορούσε πιά νά ἔχει φιλοδοξίες γιά ἡγεμονία. Πράγματι, οἱ ἑλληνικές πόλεις — κράτη εἶχαν συνεχίσει ὅλη αὐτή τήν ἐποχή νά ἐξασθενοῦν ἀπό τίς ἐσωτερικές τους διαμάχες καί

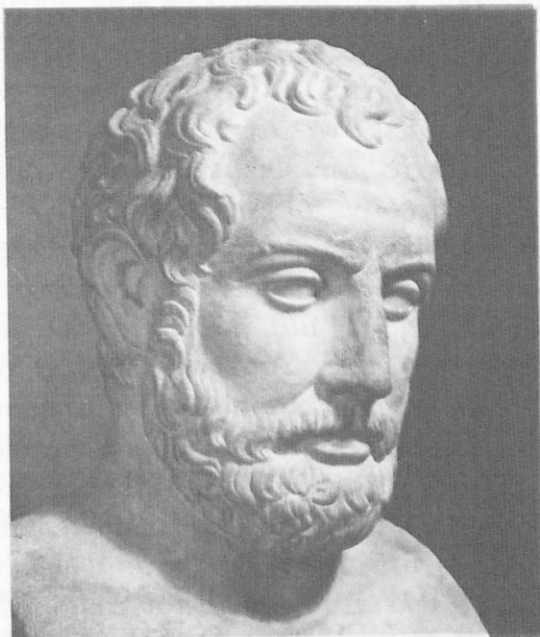
ἀπό τούς πολέμους πού ἔκαναν μεταξύ τους. Μέ τή στάση τους αὐτή προετοίμαζαν τήν καταστροφή τους, ἡ ὁποία ὁμως ἄνοιγε συγχρόνως τό δρόμο πρὸς τήν ἐνότητα κάτω ἀπό τήν ἐξουσία ἐνός δυνατοῦ προσώπου. Τό δρόμο αὐτό εἶχαν ἤδη εὐχηθεῖ μερικοί ρήτορες ἢ στοχαστές, ὅπως ὁ Ἰσοκράτης, ὁ ὁποῖος ἀναζητοῦσε ἀπό χρόνια τόν ισχυρό ἄνδρα πού θά πραγματοποιοῦσε τήν ἐνότητα.

Ἐνῶ στή νοτιότερη Ἑλλάδα ἡ κατάσταση εἶναι αὐτή, στή Μακεδονία βασιλεύει ἀπό τό 359 π.Χ. ὁ Φίλιππος Β'. Σκοπός τοῦ Φιλίππου ἦταν νά ὑποτάξει τούς γύρω λαούς, νά δημιουργήσει ἀνθηρή οἰκονομία καί δυνατό στρατό καί ἀκολούθως νά ἐπέμβει στή νοτιότερη Ἑλλάδα, νά ἐνώσει τούς Ἕλληνες καί νά προχωρήσει στόν ἀπώτερο σκοπό του, τήν κατάκτηση τῆς Περιοῦ.

Ἡ ἀγῶνα  
τοῦ  
Δημοσθένη

Ὁ Δημοσθένης αἰσθανόταν τόν ἑαυτό του τελείως ἔξω ἀπό τό πολιτικό αὐτό κλίμα. Τήν προσπάθεια τοῦ Φιλίππου νά συνενώσει ὅλους τούς Ἕλληνες ὑπό τήν ἡγεσία του τή θεωροῦσε ἐπεκτατική πολιτική, μειωτική γιά τήν Ἀθήνα καί ἐπικίνδυνη γιά τήν ἐλευθερία ὄλων τῶν ἐλληνικῶν πόλεων. Στόν ἀγῶνα νά ἀποτρέψει τόν κίνδυνο αὐτό ἀφιέρωσε ὅλη του τή ζωή. Τήν κυριότερη φάση τοῦ ἀγῶνα πού ἔκανε ὁ Δημοσθένης ἐναντίον τοῦ Φιλίππου, δηλαδή ἀπό τό 350 ἕως τό 341 π.Χ., τήν παρακολουθοῦμε σέ μιά σειρά ἀπό ἐννέα λόγους του. Σημαντικότεροι ἀπό αὐτούς εἶναι οἱ τέσσερις Φιλιππικοί καί οἱ τρεῖς Ὀλυμπιακοί. Παρόλο πού ἡ πορεία τῶν γεγονότων μέσα σ' αὐτά τά χρόνια ὄλο καί δικαίωνε τούς φόβους τοῦ Δημοσθένη, οἱ Ἀθηναῖοι ἄρρησαν πολύ

Ὁ Αἰσχίνης  
Ρωμαϊκό  
ἀντίγραφο· τὸ  
πρωτότυπο  
ἦταν τοῦ 4ου  
αἰ. π.Χ.  
Βρετανικό  
Μουσεῖο.  
(Ἀπὸ τὴν  
Ἱστορία τοῦ  
Ἑλληνικοῦ  
ἔθνους τῆς  
Ἐκδοτικῆς  
Ἀθηνῶν, τομ.  
Γ<sub>2</sub>, σελ. 65)



νά πειστοῦν. Σημαντικὸ ρόλο σ' αὐτὸ ἔπαιζαν οἱ πολιτικοὶ τῆς φιλομακεδονικῆς μερίδας καὶ ἀνάμεσά τους ὁ ρήτορας Αἰσχίνης, ἄσπονδος ἐχθρὸς τοῦ Δημοσθένη. Καὶ μόνο στὸ τέλος, ἀπὸ τὸ 341 π.Χ., οἱ Ἀθηναῖοι κινητοποιήθηκαν. Ἀνέλαβαν διπλωματική καὶ στρατιωτικὴ δράση καὶ σχημάτισαν ὑπὸ τὴν ἡγεσία τους συμμαχία ἐναντίον τοῦ Φιλίππου, στὴν ὁποία πῆραν μέρος τελικὰ καὶ οἱ Θηβαῖοι. Ἐμψυχωτῆς τῆς συμμαχίας αὐτῆς ἦταν ὁ Δημοσθένης (341 π.Χ.). Ἡ τελικὴ σύγκρουση δόθηκε στὴ Χαιρώνεια (338 π.Χ.). Ἡ ἥττα τῶν ἑλληνικῶν πόλεων στὴ μάχη αὐτὴ σήμανε στὴν πραγματικότητα τὸ τέλος τοῦ καθεστώτος τοῦ ἄστεως καὶ τὴν ἐνοποίηση τῆς Ἑλλάδας κάτω ἀπὸ τὸ μακεδονικὸ σκῆπτρο.

Παρά τήν ειρήνην μέ τό Φίλιππο καί τήν ταπεινώ-  
ση τῆς πόλεως ὁ Δημοσθένης δέν ἀποσύρθηκε ἀπό  
τό προσκήνιο. Ἡ Ἀθήνα ἔκαμε ἀκόμη κάποιες  
προσπάθειες νά ξαναβρεῖ τήν ἀνεξαρτησία της. Μέ  
τό θάνατο τοῦ Φιλίππου Ἀθηναῖοι καί Θηβαῖοι  
ἀποστάτησαν. Ὁ Δημοσθένης εἶχε πρωτοστατήσει  
πάλι στήν κίνηση αὐτή. Ὅμως ὁ Ἀλέξανδρος ἔσπευ-  
σε στή νότια Ἑλλάδα καί ἐπανεφερε στήν τάξη τίς  
δύο πόλεις. Ἡ μία, ἡ Θήβα, τό πλήρωσε μέ τήν κα-  
ταστροφή της. Ἀπό τήν Ἀθήνα ὁ Ἀλέξανδρος  
ζήτησε νά τοῦ παραδοθεῖ ὁ Δημοσθένης μαζί μέ  
ἄλλους ἑννέα ρήτορες καί στρατηγούς, πού ἦταν τά  
κύρια στελέχη τῆς ἀντιμακεδονικῆς παρατάξεως. Ἡ  
παράδοση ὅμως αὐτή ματαιώθηκε ὕστερα ἀπό μεσο-  
λάβηση τοῦ Δημάδη καί τοῦ Φωκίωνα.

Τά τελευταῖα χρόνια τοῦ Δημοσθένη ἦταν ἄτυχα  
καί τό τέλος του δραματικό. Ὅταν μετά τό θάνατο  
τοῦ Ἀλεξάνδρου οἱ ἑλληνικές πόλεις ἐξεγέρθηκαν, ὁ  
Δημοσθένης ἀνέλαβε πάλι δραστηριότητα. Σέ λίγο  
ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι καί οἱ σύμμαχοί τους νικήθηκαν  
ἀπό τόν Ἀντίπατρο καί στήν πόλη ἐγκαταστάθηκε  
μακεδονική φρουρά (322 π.Χ.). Ὁ ρήτορας Δημά-  
δης, φίλος τῶν Μακεδόνων, πρότεινε μέ ψήφισμά  
του, πού ἔγινε δεκτό, νά καταδικαστοῦν σέ θάνατο  
οἱ ἡγέτες τῆς ἀντιμακεδονικῆς παρατάξεως. Ὁ Δη-  
μοσθένης κυνηγημένος ἀπό τοῦς ἀνθρώπους τοῦ  
Ἀντιπάτρου κατέφυγε στό ναό τοῦ Ποσειδώνα στήν  
Καλαύρεια (τόν σημερινό Πόρο). Ἐκεῖ γιά νά μήν  
πέσει ζωντανός στά χέρια τῶν ἐχθρῶν του ἤπιε τό  
δηλητήριο πού εἶχε μαζί του κρυμμένο καί πέθανε  
(322 π.Χ.).

Ὁ Δημοσθένης κατέχει ἀνάμεσα στοὺς ρήτορες τὴ θέση πού ἔχει ὁ Ὅμηρος ἀνάμεσα στοὺς ποιητές. Τοὺς λόγους του χαρακτηρίζει ἡ ρωμαλέα σκέψη, ἡ καθαρὴ διάταξη, ἡ ἀκριβεία καὶ ἡ λιτότητα στὴν ἔκφραση. Ὅταν ἀναφέρεται σέ γεγονότα, ξέρει νά τὰ παρουσιάζει, νά τὰ ἐξηγεῖ καὶ νά τὰ συνδέει μέ ἐπιδεξιότητα. Οὔτε ἔχει ἀνάγκη ἀπό σπάνιες λέξεις. Μέ τίς συνηθισμένες μπορεῖ νά πετυχαίνει ἐντυπωσιακό ἀποτέλεσμα. Στό ὕφος ἀνάλογα μέ τίς περιστάσεις εἶναι πότε ἀπλός, ὅπως ὁ Λυσίας, καὶ πότε πιό περίτεχνος, ὅπως ὁ Ἰσοκράτης. Οἱ λόγοι του, πού τοὺς προετοίμαζε μέ πολύ μόχθο, ὅπως λένε, ἐξακολουθοῦν νά φαίνονται αὐθόρμητοι καὶ μαζί μέ τό τέλειο ὕφος τους νά διατηροῦν τό ζωηρό τους τόνο. Τὴ μεγάλη αὐτὴ τέχνη τοῦ λόγου, πού μέ τόσο κόπο κατάρκτησε, τὴν προόρισε νά γίνεи στὰ χέρια του δύναμη γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῆς πατρίδας του. Κι ἐδῶ πρέπει νά ποῦμε ὅτι ὁ Δημοσθένης στάθηκε προπάντων ἀγωνιστής. Ρίχτηκε σ' ἓναν ἀγῶνα γιὰ νά ἐξεγείρει τό λαό τῆς Ἀθήνας γιὰ τὴ σωτηρία τῆς πόλεως καὶ τῆς δημοκρατίας, ὅπως αὐτός τὴν ἐπίστευε. Ἡ ἀφοσίωσή του ὅμως στὴν πόλη του τόν ἔφερε συνεχῶς σέ ἀντίθεση μέ τὴ νωθρότητα καὶ τὴν ἀδιαφορία τῶν συμπολιτῶν του καὶ προκαλοῦσε τὴν ἀντίδραση τῶν φιλομακεδόνων ἀντιπάλων του. Ἔτσι ὁ Δημοσθένης δέν μπόρεσε νά ἐμποδίσει τὴν καταστροφή. Τὰ λάθη τῶν Ἀθηναίων καὶ ἡ διαίρεση τῶν Ἑλλήνων ἔφεραν τό ἀποτέλεσμά τους. Τό ἔργο τοῦ Δημοσθένη ὡστόσο διατηρεῖ μιὰ διαρκὴ ἀξία γιὰ μᾶς ὡς μάθημα ἐλευθερίας καὶ πατριωτισμοῦ καὶ ὡς πηγὴ ἱστορικῶν καὶ πολιτικῶν διδαγμάτων.

Ὁ  
Δημοσθένης  
ὡς  
ρήτορας καὶ  
ἀγωνιστής



Νόμισμα τοῦ «Κοινοῦ τῶν Χαλκιδέων», δηλ. τῶν Ἰώνων τῆς Χαλκιδικῆς. Τό «Κοινόν» διαλύθηκε τό 379 πΧ μετά τήν ἐπίθεση σπαρτιατικοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος. Μέ τήν παρακμή τῆς Σπάρτης τό «Κοινόν» ἀνασυσταίνεται.

(Ἀπό τήν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τῆς Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν, τόμ. Γ1, σελ. 385)

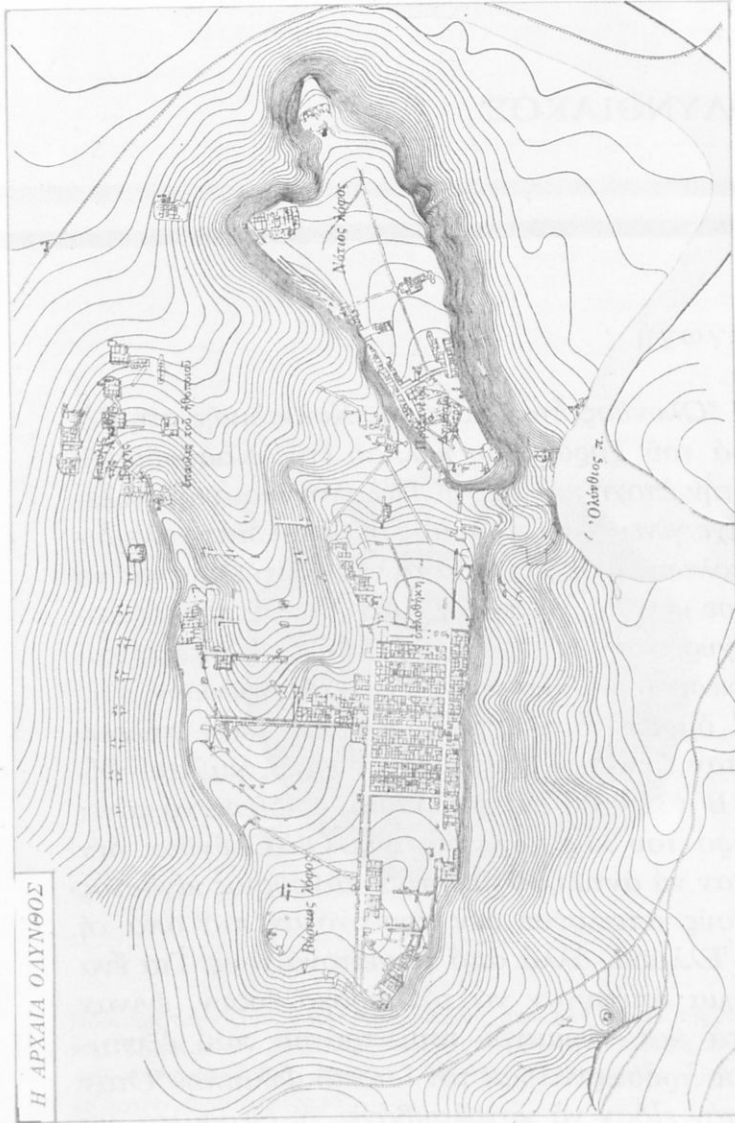
## Γ' ΟΛΥΝΘΙΑΚΟΣ

### Εἰσαγωγή

Ἡ Ὀλυνθος ἦταν πόλη τῆς Χαλκιδικῆς στή ΒΔ πλευρά τοῦ Τορωναίου κόλπου (τῆς Κασάνδρας). Ἀπό τήν ἐποχή κιόλας τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου εἶχε γίνει τό κέντρο μιᾶς ὁμοσπονδίας χαλκιδικῶν πόλεων, ἡ ὁποία κατά τόν ἐπόμενο ἰδίως αἰώνα γνώρισε μεγάλη ἀνάπτυξη, παρόλο πού πολλές φορές ἰσχυρές δυνάμεις, ὅπως ἡ Ἀθήνα, ἡ Σπάρτη καί ἡ Μακεδονία, θέλησαν νά τήν καταστρέψουν.

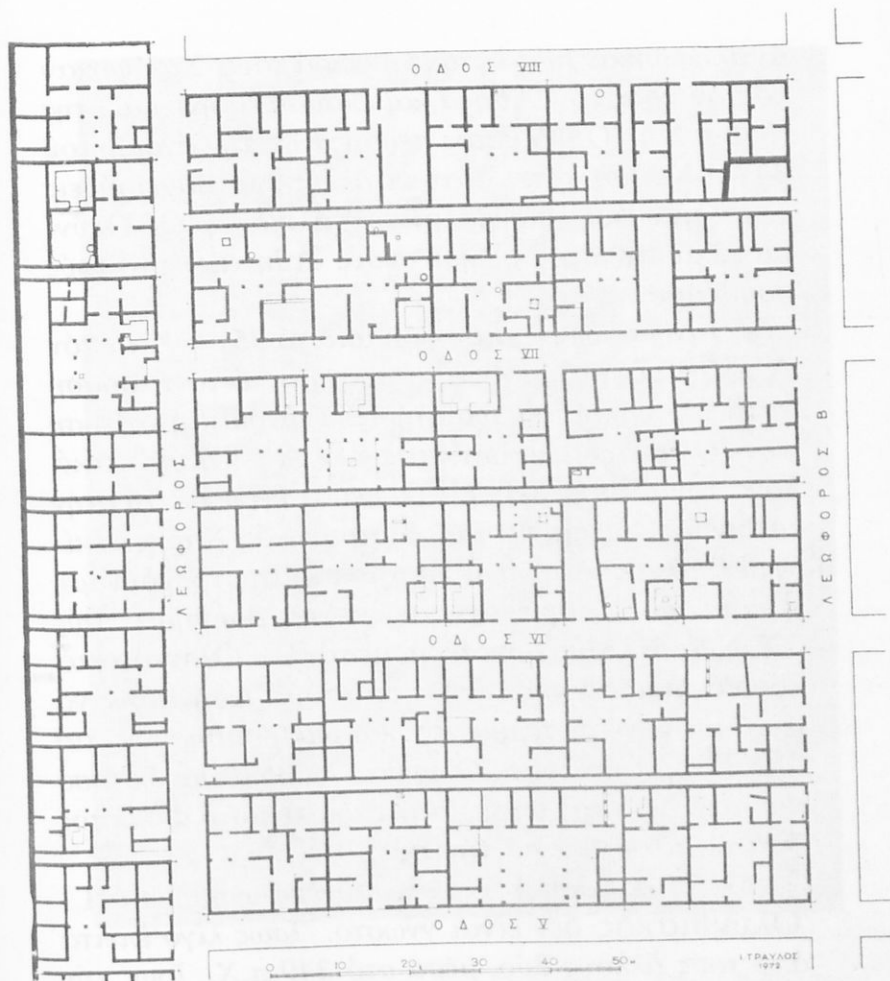
Ἡ ὁμοσπονδία αὐτή τῶν χαλκιδικῶν πόλεων στεκόταν ἐμπόδιο, ὅπως ἦταν φυσικό, καί στό Φίλιππο Β' (359-336 π.Χ.), ὁ ὁποῖος ἐπιδίωκε νά κάνει τή χώρα του κυρίαρχη δύναμη. Οἱ Ὀλυνθιοί δέν ἄργησαν νά ἀντιληφθοῦν ὅτι ὁ καινούριος κίνδυνος πού τούς ἀπειλοῦσε δέν προερχόταν πιά ἀπό τή νότια Ἑλλάδα, ἀλλά ἀπό τό γείτονά τους. Γιά ἓνα διάστημα ἀπέφυγαν νά τόν προκαλέσουν, ἔγιναν μάλιστα καί σύμμαχοί του, πράγμα πού ἐξυπηρετοῦσε προσωρινά καί τόν ἴδιο τό Φίλιππο. Ὅταν ὁμως τόν εἶδαν νά καταλαμβάνει τή Θεσσαλία, νά προχωρεῖ στή Θράκη καί νά ἐπεμβαίνει παντοῦ,





Τό σχέδιο τῆς πόλεως κατὰ τὸν 5ον αἰ. π.Χ.  
 (Ἀπὸ τὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τῆς Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν, τόμ. Γ₂ σελ. 57)





Τό σχέδιο τῆς Ὀλύμπου ἔγινε τό 432 π.Χ. σύμφωνα μέ τίς πολεοδομικές ἀπόψεις τοῦ Ἱπποδάμου, δηλαδή χωρίστηκε ἡ πόλη σέ ἴσα οἰκοδομικά τετράγωνα μέ δρόμους παράλληλους. Ἡ στεγασμένη αὐλή κάθε σπιτιοῦ βλέπει πρός τά Ν., ἔτσι πού ὁ ἥλιος νά ζεσταίνει τα διαμερίσματα τό χειμῶνα, ἐνῶ τό καλοκαίρι, ἀλλάζοντας τροχιά, νά ἀφήνει τό σπίτι δροσερό.

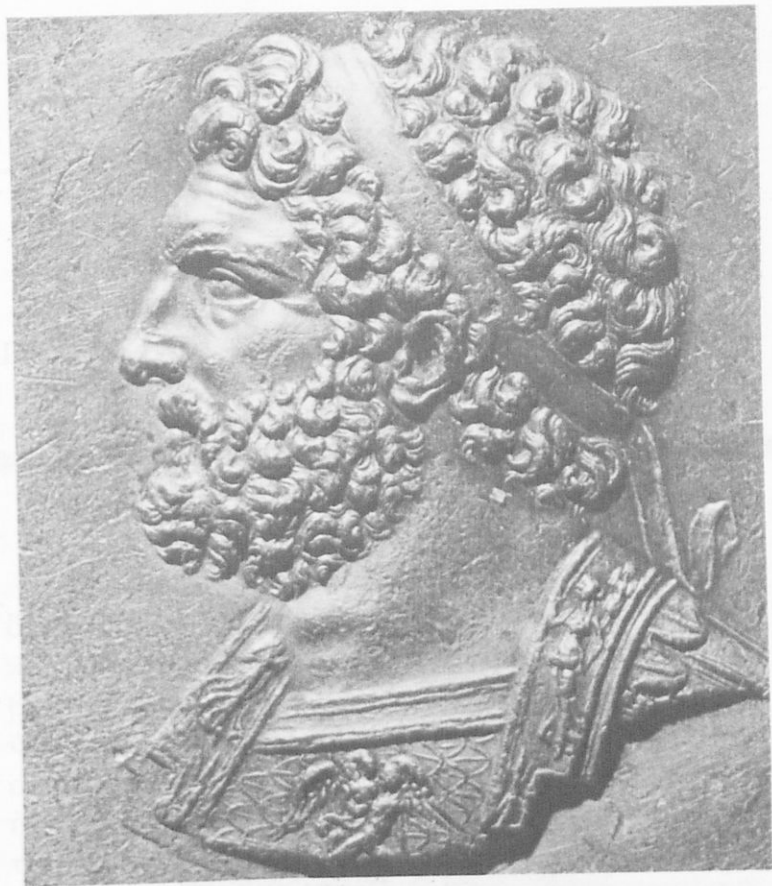
(Αναπαράσταση Ἰ. Τραυλοῦ. Ἀπό τήν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τῆς Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν, τομ. Γ2, σελ. 332).

άντιλήφθηκαν πώς έφτανε ή σειρά τους. Στράφηκαν λοιπόν πρὸς τήν Ἀθήνα καί ἔκαμαν εἰρήνη μαζί της (352 π.Χ.). Ὁ Φίλιππος περιέμενε ὡς τήν ἄνοιξη τοῦ 349 π.Χ., καί τότε, ὅταν οἱ ἄλλες του ἐπιχειρήσεις εἶχαν τελειώσει, εἰσέβαλε στή Χαλκιδική. Οἱ Ὀλυνθιοὶ ἔκαμαν τότε ἐκκλήση στούς Ἀθηναίους νά τούς βοηθήσουν.

Ὁ Δημοσθένης, πού ἤδη ἀπό τό 351 π.Χ. μέ τόν Α' Φιλιππικό του εἶχε συστήσει ἔντονη δράση κατά τοῦ Φιλίππου, ὑποστήριξε ἔνθερμα τήν αἴτηση τῶν Ὀλυνθίων ἐκφωνώντας τόν Α' Ὀλυνθιακό λόγο του (349 π.Χ.). Ἡ Ὀλυνθος ἔγινε δεκτὴ στήν Ἀθηναϊκή συμμαχία καί ὁ στρατηγός Χάρης ξεκίνησε ἀπό τήν Ἀθήνα μέ κάποια στρατιωτική δύναμη —πού ἀποδείχτηκε ἀνίσχυρη— νά βοηθήσει τούς Ὀλυνθίους. Λίγο ἀργότερα, μέ τόν Β' Ὀλυνθιακό λόγο ὁ Δημοσθένης ζήτησε ἀπό τούς Ἀθηναίους νά συνάψουν νέες συμμαχίες καί νά βοηθήσουν πιό ἀποτελεσματικά τήν Ὀλυνθο. Ἡ βοήθεια ὡστόσο καί πάλι δέν ἦταν σπουδαία, παρόλο πού ὁ Φίλιππος ἔφτανε πιά ἔξω ἀπό τήν πόλη.

Σέ ποιά φάση τοῦ πολέμου ἐκφωνήθηκε ὁ Γ' Ὀλυνθιακός δέν εἶναι γνωστό. Ἴσως λίγο ἔπειτα ἀπό τούς ἄλλους δύο, μέσα στό 349 π.Χ., ἴσως τήν ἄνοιξη τοῦ 348 π.Χ. Ὁ λόγος αὐτός ἀποτελεῖ τό κορύφωμα τῆς προσπάθειας τοῦ Δημοσθένη γιά νά σωθεῖ ἡ Ὀλυνθος καί παράλληλα νά ἀντιμετωπιστεῖ μέ τολμηρά μέτρα ὁ Φίλιππος, ὅσο εἶναι καιρός.

Στό μεταξύ ὅμως οἱ Ὀλυνθιοὶ, νικημένοι στό πεδίο τῆς μάχης, εἶχαν κλειστεῖ στά τεῖχη τους καί ἐναγώνια περιέμεναν βοήθεια. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀποφά-



Φίλιππος ὁ Β΄. Χρυσό περίπλο ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Παρισίων.  
(Ἀπὸ τὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τῆς Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν, τόμ. Δ, σελ. 15)

οισαν τὴν τελευταία στιγμή νά στείλουν σοβαρὴ ἐνίσχυση, ἔφτασαν ὁμως ἀργά. Ἡ πόλη εἶχε πέσει στὰ χέρια τοῦ Φιλίππου (Αὔγουστος τοῦ 348 π.Χ.), ὁ ὁποῖος ἀκολούθως τὴν κατέστρεψε.



Ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ νομίσματος τῆς σελ. 12.

## Γ' ΟΛΥΝΘΙΑΚΟΣ

Δέν κάνω τίς ἴδιες σκέψεις, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὅταν ἀπό τή μιᾶ ἐξετάσω τήν πολιτική κατάσταση καί ἀπό τήν ἄλλη τούς λόγους πού ἀκούω. Γιατί βλέπω ὅτι οἱ λόγοι μιλοῦν γιά τό πῶς θά τιμωρηθεῖ ὁ Φίλιππος, ἐνῶ ἡ κατάσταση ἔχει φτάσει σέ τέτοιο σημεῖο, πού πρέπει νά κοιτάξουμε νά μήν πάθουμε ἐμεῖς πρῶτοι κακό. Αὐτοί λοιπόν πού σᾶς λένε τέτοια πράγματα μοῦ φαίνεται πῶς τίποτε ἄλλο δέν κάνουν παρά σφάλλουν, ἐφόσον σᾶς παρουσιάζουν τήν ὑπόθεση πού συζητεῖτε ὄχι ὅπως πραγματικά εἶναι. Καί ἐγώ τό ξέρω, καί πολύ καλά, ὅτι κάποτε ἡ πόλη μας ἦταν σέ θέση καί τά δικά της μέ ἀσφάλεια νά διατηρήσει καί τό Φίλιππο νά τιμωρήσει. Στίς δικές μου μέρες<sup>1</sup>, ὄχι παλιά, ἔχουν γίνει καί τά δύο αὐτά. Τώρα ὅμως ἔχω τήν πεποίθηση ὅτι εἶναι ἀρκετό γιά μᾶς νά προλάβουμε πρῶτα - πρῶτα νά σώσουμε τούς συμμάχους μας. Ἄν αὐτό τό πετύχου-

Προοίμιο —  
Πῶς  
παρουσιάζεται  
ἡ κατάσταση

2

με, τότε θά μπορεῖ κανεῖς νά σκέφτεται καί γιά τό ποιόν θά τιμωρήσει καί μέ ποιόν τρόπο. Προτοῦ ὅμως τοποθετήσουμε σέ σωστές βάσεις τήν ἀρχή, θεωρῶ μάταιο νά κάνουμε ὁποιοδήποτε λόγο γιά τό τέλος.

3 Ἡ σημερινή λοιπόν περίσταση χρειάζεται ὅσο ποτέ ἄλλοτε πολλή προσοχή καί σκέψη. Γιά μένα ὅμως τό πιό δύσκολο δέν εἶναι νά σᾶς συμβουλέψω αὐτό πού εἶναι ἀναγκαῖο γιά τίς σημερινές συνθηκες, ἀλλά αὐτό μέ φέρνει σέ ἀμηχανία, μέ τί τρόπο, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πρέπει νά σᾶς μιλήσω γι' αὐτά τά πράγματα. Γιατί ἀπό ὅσα εἶδα καί ἄκουσα ἐδῶ ἔχω πειστεῖ ὅτι οἱ πιό πολλές ὑποθέσεις μᾶς ξέφυγαν ἐπειδή δέ θέλουμε νά πράξουμε αὐτό πού πρέπει καί ὄχι ἐπειδή δέν τό ἀντιλαμβανόμαστε. Σᾶς ζητῶ λοιπόν, ἂν μιλήσω μέ παρρησία, νά φανεῖτε ὑπομονητικοί κοιτάζοντας τοῦτο μόνο, ἂν λέω τήν ἀλήθεια καί ἂν τό κάνω γιά νά πᾶνε τά πράγματα καλύτερα στό ἐξῆς. Γιατί μέ τό νά ἀγορεύουν μερικοί γιά νά σᾶς εὐχαριστήσουν βλέπετε σέ τί ἄθλιο σημεῖο ἔφτασαν οἱ ὑποθέσεις μας<sup>2</sup>.

4 Πρῶτα ὅμως θεωρῶ ἀναγκαῖο νά σᾶς θυμίσω λίγα ἀπό τά προηγούμενα γεγονότα. Θυμάστε, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὅταν σᾶς ἀγγέειλαν πρῖν ἀπό τρία ἢ τέσσερα χρόνια ὅτι ὁ Φίλιππος πολιορκοῦσε στή Θράκη τό Ἡραῖον Τεῖχος<sup>3</sup>. Τότε λοιπόν ἦταν ὁ μήνας Μαιμακτηριῶν<sup>4</sup>. Ὑστερα ἀπό πολλούς λόγους καί θόρυβο, ἀποφασίσατε νά σύρετε στή θάλασσα σαράντα τριήρεις, νά ἐπιβιβαστοῦν σέ αὐτές πολῖτες ἕως σαράντα πέντε ἐτῶν<sup>5</sup> καί νά εἰσφέρετε ἐξήντα τάλαντα. Ὑστερα πέρασε ἡ χρονιά ἐκείνη καί ἤρθε ὁ

Τά  
προηγούμενα  
λάθη

Ἑκατομβαιῶν, ὁ Μεταγεινιῶν, ὁ Βοηδρομιῶν<sup>6</sup>. Καί  
μόλις τὸν μήνα αὐτὸ μετὰ τὰ μυστήρια <sup>7</sup> στείλατε τὸ  
Χαριδῆμο<sup>8</sup> μὲ δέκα πλοῖα χωρὶς στρατιῶτες<sup>9</sup> καί  
πέντε ἀργυρὰ τάλαντα. Γιατί καθὼς ἤρθε ἡ εἶδηση  
ὅτι ὁ Φίλιππος ἦταν ἄρρωστος ἢ ὅτι πέθανε<sup>10</sup> —  
διαδόθησαν καὶ τὰ δύο — νομίσατε ὅτι δὲν ἦταν πιά  
κατάλληλη ἡ στιγμή γιὰ νὰ βοηθήσετε καὶ ἐγκαταλεί-  
ψατε, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὴν ἐκστρατεία<sup>11</sup>. Καὶ ὅμως  
τότε ἦταν ἡ εὐκαιρία. Γιατί, ἂν τότε μὲ προθυμία  
στέλναμε βοήθεια ἐκεῖ, ὅπως εἶχαμε ἀποφασίσει, ὁ  
Φίλιππος, πού σώθηκε, δὲ θὰ μᾶς ἐνοχλοῦσε τώρα.

Πάντως ὅ,τι ἔγινε τότε δὲν μπορεῖ νὰ ἀλλάξει.  
Ὅμως τώρα παρουσιάστηκε ἡ εὐκαιρία γιὰ ἕναν  
ἄλλο πόλεμο, γι' αὐτὸ καὶ θύμισα τὰ περασμένα, γιὰ  
νὰ μὴν πάθετε τὰ ἴδια. Πῶς λοιπὸν θὰ χειριστοῦμε  
αὐτὴ τὴν περίσταση, ἄνδρες Ἀθηναῖοι; Ἄν δέ  
βοηθήσετε μὲ ὅλες σας τίς δυνάμεις, ὅσο σᾶς εἶναι  
δυνατό, κοιτάξτε πῶς θὰ τὰ ἔχετε καταφέρει νὰ γίνει  
ὅλος ὁ πόλεμος πρὸς ὄφελος τοῦ Φιλίππου. Συνέβαι-  
νε οἱ Ὀλύνθιοι νὰ ἔχουν μία σημαντικὴ δύναμη καὶ  
τὰ πράγματα εἶχαν ἔτσι: Οὔτε ὁ Φίλιππος τοὺς  
ἐμπιστευόταν οὔτε αὐτοὶ τὸ Φίλιππο. Ἐμεῖς κάμαμε  
εἰρήνη μ' ἐκείνους κι ἐκεῖνοι μ' ἐμᾶς<sup>12</sup>. Τὸ γεγονός  
αὐτὸ ἦταν σοβαρὸ ἐμπόδιο καὶ μεγάλη δυσκολία γιὰ  
τὸ Φίλιππο, μία μεγάλη πόλη συμφιλιωμένη μ' ἐμᾶς  
νὰ παραμονεύει τίς κρίσιμες στιγμὲς του. Πιστεύαμε  
πῶς πρέπει μὲ κάθε τρόπο νὰ σπρώξουμε τοὺς  
ἀνθρώπους αὐτοὺς σὲ πόλεμο ἐναντίον του. Καὶ  
αὐτὸ πού ὅλοι συζητοῦσαν ἔχει τώρα ὀπωδῆποτε  
πραγματοποιηθεῖ. Τί λοιπὸν ἀπομένει, ἄνδρες Ἀθη-  
ναῖοι, παρά νὰ βοηθήσετε μὲ ἰσχυρὲς δυνάμεις καὶ μὲ

5

6

Μία  
καινούρια  
εὐκαιρία

7



προθυμία; Ἐγὼ ἀλήθεια δέ βλέπω τίποτε ἄλλο. Γιατί ἐκτός ἀπὸ τὴν ντροπὴ πού θά πέσει ἐπάνω μας, ἂν ἀμελήσουμε κάποια ὑποχρέωσή μας, δέν εἶναι λίγος καί ὁ φόβος, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πού αισθάνομαι γιά τὰ μετέπειτα, ἐφόσον οἱ Θηβαῖοι ἔχουν ἀπέναντί μας τίς διαθέσεις πού ἔχουν<sup>13</sup> καί οἱ Φωκεῖς εἶναι οἰκονομικά ἐξαντλημένοι<sup>14</sup> καί δέν ὑπάρχει κανεῖς νά ἐμποδίσει τό Φίλιππο, ὅταν ξεκαθαρίσει τίς τωρινές του ὑποθέσεις,<sup>15</sup> νά στραφεῖ πρὸς τὰ ἐδῶ. Ἀληθινά ὁμως, ἂν κάποιος ἀπὸ ἐσᾶς ἀναβάλει ὡς τότε νά κάνει αὐτά πού πρέπει, θέλει φαίνεται νά δεῖ ἀπὸ κοντά τὰ δεινά, ἐνῶ θά μπορούσε νά ἀκούει ὅτι συμβαίνουν ἄλλοῦ, καί θέλει νά ζητάει γιά τόν ἑαυτό του βοηθούς, ἐνῶ τώρα μπορεῖ αὐτός ἄλλους νά βοηθήσει. Ὅτι τὰ πράγματα θά φτάσουν σ' αὐτό τό σημεῖο, ἂν ἀμελήσουμε τὴν τωρινή εὐκαιρία, τό ξέρουμε βέβαια σχεδόν ὅλοι.

- 10 «Ὅμως», θά μοῦ ἔλεγε ἴσως κανεῖς, «ὅλοι ξέρουμε ὅτι πρέπει νά βοηθήσουμε καί θά βοηθήσουμε πές μας ὁμως τό πῶς». Μὴν ἀπορηῆσετε λοιπόν, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἂν πῶ κάτι ἀπροσδόκητο γιά τούς πολλούς. Νά ὀρίσετε νομοθέτες<sup>16</sup>. Στούς νομοθέτες αὐτούς ὁμως, μὴν ὑποβάλετε κανένα νόμο — ἀρκετούς ἔχετε — ἀλλά νά καταργήσετε αὐτούς πού σᾶς βλάπτουν στίς σημερινές περιστάσεις. Καί ἐννοῶ, σᾶς τό λέω ἔτσι ξεκάθαρα, τούς νόμους γιά τὰ θεωρικά<sup>17</sup> καί μερικούς ἀκόμα πού ἀφοροῦν τὴν ὑπηρεσία στό στρατό. Οἱ πρῶτοι μοιράζουν τὰ στρατιωτικά χρήματα ὡς θεωρικά σ' αὐτούς πού μένουν στὰ σπίτια τους, ἐνῶ οἱ δεῦτεροι ἀθρώνουν τούς ἀνυπότακτους<sup>18</sup> καί μ' αὐτό ἀποκαρδιώνουν

Ἡ  
προϋπόθεση  
γιά νά γίνει τό  
σωστό



καί ὅσους θέλουν νά πράξουν τό καθῆκον τους.  
"Όταν λοιπόν καταργήσετε αὐτούς τούς νόμους καί  
ἀνοιξέτε ἀσφαλῆ τό δρόμο σ' ἐκεῖνον πού λέγει τά  
πιό σωστά, τότε νά ἀναζητήσετε καί τόν ἄνθρωπο  
πού θά προτείνει ὅσα ὅλοι σας γνωρίζετε πώς  
συμφέρουν. Πρίν τά κάνετε αὐτά, μή ρωτᾶτε ποιός  
θά θελήσει νά πει τό σωστότερο γιά σᾶς καί ἀπό σᾶς  
νά καταστραφεῖ. Δέ θά τόν βρεῖτε· ἄλλωστε τό μόνο  
ἀποτέλεσμα θά ἦταν αὐτός πού εἶπε καί πρότεινε  
τέτοια πράγματα νά πάθει ἄδικα κανένα κακό,  
χωρίς καθόλου νά ὠφελήσει τήν κατάσταση, ἀλλά  
ἐπιπλέον νά συντελέσει ὥστε καί στό μέλλον ἀκόμη  
πιό ἐπίφοβο νά γίνει ἀπό τώρα τό νά λείει κανείς τό  
σωστό. Καί πρέπει, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, νά ἀξιώσετε  
νά καταργήσουν αὐτούς τούς νόμους οἱ ἴδιοι ἐκεῖνοι  
πού τούς θέσπισαν<sup>19</sup>. Γιατί δέν εἶναι δίκαιο νά ἔχουν  
τήν εὐνοιά σας, ἡ ὁποία στάθηκε βλαβερή γιά ὅλη  
τήν πόλη, ἐκεῖνοι πού θέσπισαν τότε τούς νόμους,  
ἐνῶ ἡ ἀντιπάθειά σας, ἡ ὁποία θά μᾶς κάνει ὅλους  
πιό εὐτυχημένους, νά γίνει αἰτία ὥστε νά τιμωρηθεῖ  
ἐκεῖνος πού θά μᾶς συμβουλέψει τώρα τό ὀρθό. Πρίν  
τά τακτοποιήσετε αὐτά, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, μήν πι-  
στεύετε ὅτι θά βρεθεῖ ἀνάμεσά σας κανείς τόσο  
δυνατός, ὥστε νά παραβεῖ τούς νόμους αὐτούς καί  
νά μήν τιμωρηθεῖ, οὔτε τόσο ἀνόητος, ὥστε νά ριχθεῖ  
μόνος του μέσα σ' ἓναν ὀλοφάνερο κίνδυνο.

Δέν πρέπει ὥστόσο νά ἀγνοεῖτε καί κάτι ἄλλο,  
ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὅτι ἓνα ψήφισμα δέν ἀξίζει τίπο-  
τε, ἂν δέν ὑπάρχει μαζί καί ἡ θέληση νά ἐκτελέσετε  
προθύμα αὐτά τουλάχιστο πού ἀποφασίσατε." Ἄν τά  
ψηφίσματα ἦταν ἱκανά μόνα τους ἢ νά εἶναι ἀναγκά-

12

13

14

<sup>19</sup> Ἀνάγκη  
ἔργων ὅσο  
εἶναι καιρός  
Μόνη λύση  
χρησιμοποί-  
τῶν θεωρικῶν

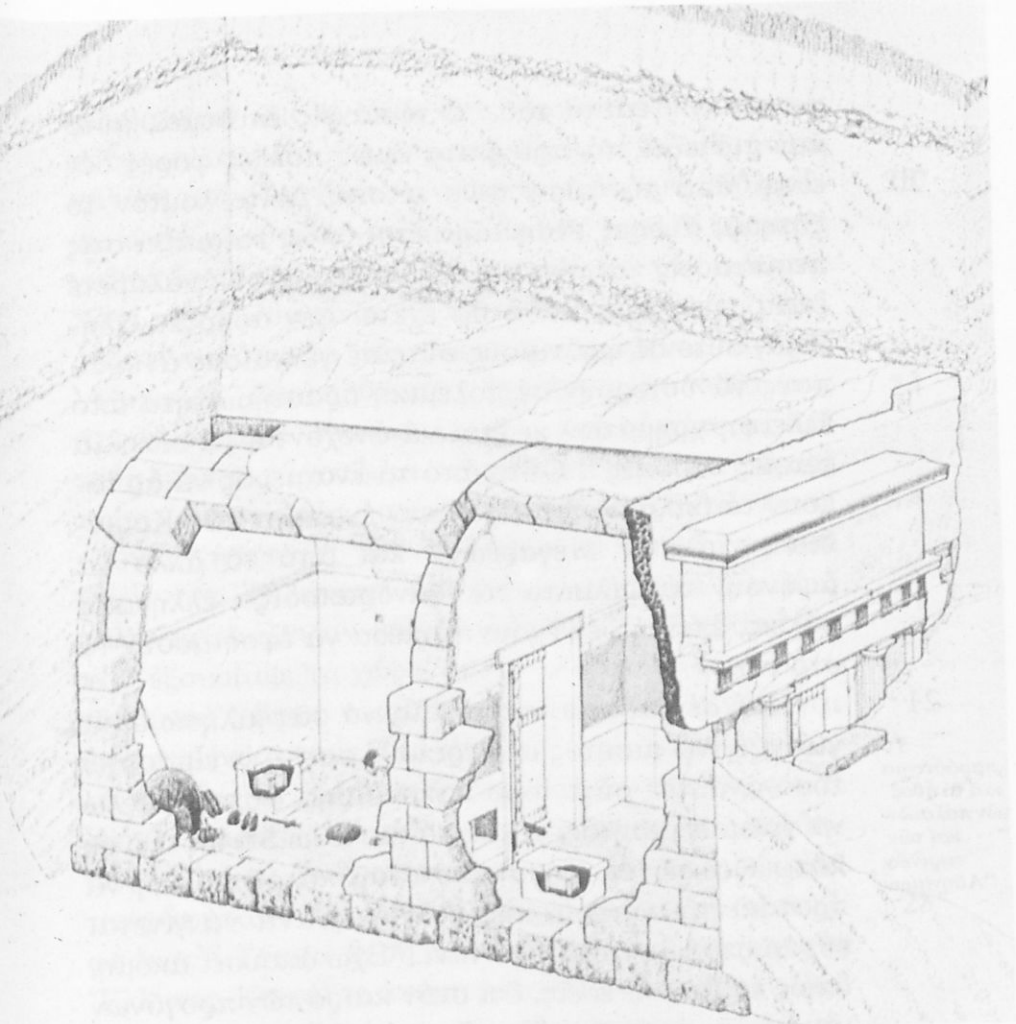
ζουν νά κάνετε ὅ,τι πρέπει ἢ νά ἐκτελοῦν τά ἴδια  
 ἐκεῖνα πού ἀναγράφουν, τότε οὔτε ἐσεῖς θά ψηφίζα-  
 τε πολλά καί λίγα θά κάναμε ἀπό αὐτά ἢ μᾶλλον  
 τίποτε, οὔτε ὁ Φίλιππος θά μᾶς ἔδειχνε τόσον καιρό  
 15 τήν περιφρόνησή του· γιατί πρό πολλοῦ ἀπό τά  
 ψηφίσματα τουλάχιστο θά εἶχε τιμωρηθεῖ. Ἀλλά τά  
 πράγματα δέν ἔχουν ἔτσι· ἡ πράξις, ἐνῶ χρονικά  
 ἔρχεται ἔπειτα ἀπό τούς λόγους καί τίς ψηφοφορίες,  
 στήν πραγματικότητα προηγεῖται καί εἶναι σπουδαι-  
 ότερη. Αὐτή λοιπόν μᾶς λείπει, τά ἄλλα τά ἔχουμε.  
 Καί ὑπάρχουν ἀνάμεσά σας, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἄν-  
 θρωποι ἱκανοί νά ποῦν αὐτά πού πρέπει κι ἐσεῖς  
 εἶστε οἱ πῶς εὐφυεῖς ἀπό ὅλους νά κρίνετε αὐτά πού  
 16 εἰπώθηκαν καί τώρα ἀκόμη θά μπορέσετε νά πρα-  
 γματοποιήσετε ἔργα, ἐάν ἐνεργήσετε σωστά. Ποιόν  
 καιρό ἢ ποιᾶ περίσταση ζητᾶτε καλύτερη ἀπό τή  
 σημερινή, ἄνδρες Ἀθηναῖοι; Πότε θά κάνετε αὐτά  
 πού πρέπει, ἂν ὄχι τώρα; Δέν ἔχει καταλάβει ὁ  
 ἄνθρωπος αὐτός ὅλα τά ὀχυρά μας;<sup>20</sup> Ἄν κυριέψει  
 καί αὐτή τή χώρα<sup>21</sup>, δέ θά ἔχουμε πάθει τήν πῶς  
 ἐπαίσχυντη καταστροφή; Δέν πολεμοῦν τώρα αὐτοί  
 17 πού τούς ὑποσχόμασταν, ἂν γίνει πόλεμος, νά τούς  
 σώσουμε μέ προθυμία; Δέν εἶναι ἐχθρός μας; Δέ  
 κρατᾶ μέρος δικά μας; Δέν εἶναι βάρβαρος;<sup>22</sup> Δέν τοῦ  
 ἀξίζει ὅ,τι κι ἂν πεῖ κανεῖς γι' αὐτόν; Μά γιά τό  
 ὄνομα τῶν θεῶν, πρῶτα θά τά ἐγκαταλείψουμε ὅλα  
 καί σχεδόν θά τόν βοηθήσουμε στά σχέδιά του, καί  
 τότε θά ἀναζητήσουμε τούς αἰτίους; Γιατί δέ θά  
 ποῦμε βέβαια ὅτι φταῖμε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι, τό ξέρω καλά.  
 Κανεῖς ἀπό ὅσους ἐγκατέλειψαν τή θέση τους μέσα  
 στόν κίνδυνο τῆς μάχης δέν κατηγορεῖ τόν ἑαυτό του,



Χάρτης τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας. Διαγράφονται τὰ ὅρια τοῦ Μακεδονικοῦ βασιλείου, ὅταν ἔλαβε τὸ βασιλικὸ τίτλο ὁ Φίλιππος (355 π.Χ.), καὶ οἱ ἐπεκτάσεις τοῦ κράτους του πρὸς τὰ Β., τὰ ΒΑ καὶ τὰ Ν. μέχρι τὸ θάνατό του (337 π.Χ.).

(Ἀπὸ τὴν Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος τοῦ Ἰω. Παπασταύρου, τ.Β' Θεσ/νίκη 1953)

ἀλλά τό στρατηγό, τούς συντρόφους του καί γενικά  
ὄλους, ἐκτός ἀπό τόν ἑαυτό του. Κι ὅμως ἡ ἦττα  
ὀφείλεται, νομίζω, σέ ὄλους πού ἄφησαν τή θέση  
τους καί ἔφυγαν. Αὐτός πού κατηγορεῖ τούς ἄλλους  
μποροῦσε νά μείνει σταθερός στή θέση του καί ἂν  
18 αὐτό τό ἔκανε ὁ καθένας, θά νικοῦσαν. Ἔτσι καί  
τώρα· ἂν κάποιος δέ μᾶς λέει ποιό εἶναι τό καλύτε-  
ρο, ἄς σηκωθεῖ ἄλλος νά μᾶς πει, ὄχι νά κατηγορεῖ  
τόν προηγούμενο. Ἐνας δεύτερος ἔχει νά πει κάτι  
καλύτερο; Ἀκολουθηστε τον καί καλή τύχη. Μήπως  
ὅμως ἡ συμβουλή αὐτή δέ σᾶς εἶναι εὐχάριστη; Σ'  
αὐτό δέ φταίει πιά ὁ ρήτορας, ἐκτός ἂν παρέλειψε νά  
κάνει τίς εὐχές πού ἔπρεπε<sup>23</sup>. Ὅμως νά κάνει κανεῖς  
εὐχές, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, εἶναι εὐκολο, ἂν συνοψίσει  
μέσα σέ μία εὐχή, μέ λίγες λέξεις, ὅλα ὅσα ἐπιθυμεῖ.  
Μά νά διαλέξει κανεῖς μία γνώμη, ὅταν ἔχει μπροστά  
του νά ἀποφασίσει γιά τίς ὑποθέσεις τῆς πόλεως, δέν  
εἶναι πιά τό ἴδιο εὐκολο. Τότε πρέπει νά προτιμήσει  
τά πιά ὀρθά καί ὄχι τά πιά εὐχάριστα, ἂν δέν μπορεῖ  
19 καί τά δύο μαζί. Ἐάν ὅμως μπορεῖ κάποιος καί τά  
θεωρικά νά μᾶς ἀφήσει ἄθικτα καί νά ὑποδείξει  
ἄλλους πόρους γιά τίς στρατιωτικές ἀνάγκες, αὐτός  
δέν εἶναι καλύτερος; θά ἔλεγε κανεῖς. Συμφωνῶ  
ἀπόλυτα, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἂν βέβαια ὑπάρχει ἕνας  
τέτοιος. Ἀναρωτιέμαι ὅμως, ἂν ἔχει ποτέ συμβεῖ ἢ  
ἂν θά συμβεῖ σέ ἄνθρωπο νά ξοδέψει τά ὑπάρχοντά  
του σέ πράγματα μὴ ἀναγκαῖα καί ὕστερα, ἀπό αὐτά  
πού τοῦ λείπουν νά ἔχει ἄφθονα καί γιά τά ἀνα-  
γκαῖα. Νομίζω ὅμως ὅτι σέ κάτι τέτοιες σκέψεις  
παίζει μεγάλο ἢ ἐπιθυμία τοῦ καθενός, γι' αὐτό  
καί τό πιά εὐκολο πράγμα εἶναι τό νά ἐξαπατήσει



Κάτοψη τοῦ βασιλικοῦ τάφου τῆς Βεργίνας. Ὁ καθηγητῆς κ. Μ. Ἀνδρόνικος, μέ τήν ἄδεια τοῦ ὁποῖου δημοσιεύεται ἡ κάτοψη τοῦ τάφου, λέει σχετικά: «Πιστεῦω πῶς τό πιό οὐσιαστικό κέρδος τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι τά ἴδια τά εὐρήματα πού θά μᾶς ἐπιτρέψουν νά μελετήσουμε καί νά γνωρίσουμε πολλά πολιτιστικά καί ἄλλα στοιχεία τῆς κοινωνίας τοῦ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ».

(Ἀπό τόν τόμο «Φίλιππος Βασιλεὺς Μακεδόνων» τῆς Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν. Δημοσιεύεται μέ τήν ἄδεια τοῦ καθηγητοῦ κ. Μ. Ἀνδρόνικου).

20

κανείς τόν έαυτό του. “Ο,τι κανείς επιθυμεί, αυτό καί πιστεύει, τά πράγματα όμως πολλές φορές δέν εἶναι από τή φύση τους τέτοια. Δείτε λοιπόν τό ζήτημα, άνδρες Ἀθηναῖοι, ἔτσι ὅπως ταιριάζει στίς περιστάσεις καί τότε καί θά μπορέσετε νά ἀναλάβετε ἐκστρατεία καί μισθό θά ἔχετε. Δέν ἀρμόζει, ἀλήθεια, οὔτε σέ φρόνιμους οὔτε σέ γενναίους ἀνθρώπους νά ὑστεροῦν σέ πολεμική δραστηριότητα ἀπό ἔλλειψη χρημάτων κι ἔτσι νά ἀνέχονται μέ εὐκολία τέτοιες ντροπές<sup>24</sup>. Οὔτε ἀπό τό ἓνα μέρος νά ἀρπάζουν τά ὄπλα καί νά βαδίζουν ἐναντίον τῶν Κορινθίων καί τῶν Μεγαρέων<sup>25</sup> καί ἀπό τό ἄλλο νά ἀφήνουν τό Φίλιππο νά ἐξανδραποδίζει ἑλληνικές πόλεις, ἐπειδή δέν ἔχουν τά μέσα νά ἐφοδιάσουν τό στρατό.

21

τό παράδειγμα  
καί τό ἦθος  
τῶν παλαιῶν  
καί τῶν  
κορινθίων  
Ἀθηναίων

Καί δέν προτίμησα τυχαῖα νά σᾶς μιλήσω ἔτσι, γιά νά γίνω μισητός σέ μερικούς σας. Δέν εἶμαι ἐγώ τόσο ἀνόητος οὔτε τόσο κακομοίρης, ὥστε νά θέλω νά γίνομαι μισητός, χωρίς νά πιστεύω ὅτι ὠφελῶ σέ κάτι. Θεωρῶ όμως καθῆκον τοῦ καλοῦ πόλιτη νά προτιμᾶ τή σωτηρία τῆς πολιτείας ἀντί νά γίνεται εὐχάριστος μέ αὐτά πού λέει. Ἐχω ἀκούσει ἀκόμη, ὅπως τό ἴδιο κι ἐσεῖς, ὅτι στόν καιρό τῶν προγόνων μας οἱ ρήτορες, πού ὄλοι ὅσοι ἀνεβαίνουν στό βῆμα τούς ἐγκωμιάζουν, μά καθόλου δέν τούς μιμοῦνται, αὐτή τή συνήθεια καί τήν ἀρχή στήν πολιτική τους εἶχαν — ὁ Ξακουστός ἐκεῖνος Ἀριστείδης, ὁ Νικίας, ὁ συνονόματός μου Δημοσθένης<sup>26</sup> ὁ Περικλῆς<sup>27</sup>. Ἀπό τότε όμως πού ἐμφανίστηκαν οἱ ρήτορες αὐτοί πού σᾶς ἐρωτοῦν: «Τί θέλετε; Τί νά προτείνω; Τί χάρη νά σᾶς κάμω;» τά συμφέροντα τῆς πόλεως ἔχουν θυσιάσει γιά τήν εὐνοια τῆς στιγμῆς καί τέτοια πράγματα

22

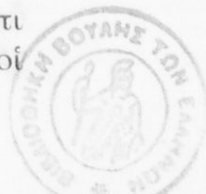
συμβαίνουν και οι δικές τους δουλειές όλες πηγαίνουν καλά, ενώ οι δικές σας είναι σέ αξιοθρήνητη κατάσταση. Πραγματικά σκεφτείτε, άνδρες Ἀθηναῖοι, τί θά μπορούσε κανείς νά πει σέ γενικές γραμμές για τά ἔργα τῶν προγόνων σας και για τά δικά σας. Ὅτι σᾶς πῶ θά εἶναι σύντομο και γνωστό σας. Γιατί σᾶς εἶναι δυνατό νά γίνετε εὐτυχισμένοι, άνδρες Ἀθηναῖοι, ἀκολουθώντας ὄχι ξένα, μά δικά σας παραδείγματα. Ἐκεῖνοι λοιπόν, πού οι ρήτορες δέν τούς ἔκαναν τά χατήρια, οὔτε τούς ἀγαποῦσαν, ὅπως τώρα αὐτοί ἐσᾶς, στάθηκαν για σαράντα πέντε χρόνια<sup>28</sup> ἡγεμόνες τῶν Ἑλλήνων μέ τή θέληση τῶν ἰδίων τῶν Ἑλλήνων· και πάνω ἀπό δέκα χιλιάδες τάλαντα<sup>29</sup> μάζεψαν στήν Ἀκρόπολη<sup>30</sup> και ὁ βασιλιάς πού ἐξουσίαζε τή χώρα αὐτή<sup>31</sup> σ' αὐτούς ἦταν ὑποταγμένος<sup>32</sup>, ὅπως ταιριάζει ἕνας βάρβαρος νά εἶναι ὑποταγμένος στους Ἑλληνες<sup>33</sup>. Ἔστησαν ἀκόμη πολλά και ὠραῖα τρόπαια<sup>34</sup> πολεμώντας στήν ξηρά και στήν θάλασσα, οι ἴδιοι<sup>35</sup> ἐκστρατεύοντας, και στάθηκαν οι μόνοι ἄνθρωποι πού για τά κατορθώματά τους ἄφησαν δόξα πού νά μήν μπορεῖ νά τή φτάσει ὁ φθόνος<sup>36</sup>. Τέτοια θέση λοιπόν εἶχαν ἀνάμεσα στους Ἑλληνες. Κοιτάξτε ἀκόμη ποιό ἦταν μέσα στήν ἴδια τήν πόλη, στή δημόσια και στήν ἰδιωτική τους ζωή. Στό δημόσιο λοιπόν τομέα μᾶς ἔχτισαν τόσα και τέτοια οἰκοδομήματα και ἱερά τέτοιας ὁμορφιάς και ἀφιερῶματα μέσα σέ αὐτά, ὥστε κανείς μεταγενέστερος δέν μπορεῖ νά τά ξεπεράσει. Στήν ἰδιωτική τους πάλι ζωή ἦταν τόσο ἀπλοί και τόσο πιστοί στά ἦθη τῆς δημοκρατίας, ὥστε, ἂν κανείς σας ξέρει τί σπῆτι εἶχαν κάποτε ὁ Ἀριστείδης, ὁ Μιλτιάδης και οι

23

24

25

26



ἄλλοι ἐπιφανεῖς πολῖτες, βλέπει πῶς καθόλου δέν εἶναι πολυτελέστερο ἀπό τό σπίτι τοῦ γείτονά του. Γιατί ἐκεῖνοι δέν πολιτεύονταν γιά νά πλουτίσουν, μά καθένας τους πίστευε πῶς πρέπει νά αὐξήσῃ τό δημόσιο πλοῦτο. Κι ἔτσι μέ τήν καλή τους πίστη πρὸς τούς ἄλλους Ἕλληνες, μέ τήν εὐσέβεια πρὸς τούς θεούς καί τήν ἰσότητα μεταξύ τους ἀπέκτησαν, φυσικά, μεγάλη εὐδαιμονία. Τότε λοιπόν ἔτσι εἶχαν

27 τά πράγματα γιά τούς προγόνους μας, ὅταν ἠγέτες τους ἦταν αὐτοί πού ἀνέφερα. Τώρα ὅμως πῶς ἔχουν τά δικά μας μέ τούς τωρινούς «χρηστούς» ρήτορες; Εἶναι τάχα σέ ὅμοια κατάσταση ἢ σέ παραπλήσια; Σ' ἐμᾶς... καλύτερα νά σωπάσω γιά τά ὑπόλοιπα, ἄν καί θά μπορούσα πολλά νά πῶ. Βλέπετε ὅμως πόσο τό πεδίο εἶναι ἀνοιχτό μπροστά σας, ἐφόσον οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔχουν ἀφανιστεῖ, οἱ Θηβαῖοι εἶναι ἀπασχολημένοι<sup>37</sup> καί κανεῖς ἄλλος δέν εἶναι ἱκανός νά διεκδικήσῃ ἀπό ἐμᾶς τά πρωτεῖα· καί ἐνῶ μᾶς εἶναι δυνατό καί τά δικά μας νά διατηροῦμε καί γιά

28 τά δίκαια τῶν ἄλλων νά ἀποφασίζουμε, ἔχουμε ἀποστερηθεῖ δική μας χώρα<sup>38</sup> καί χωρίς καμιά ἀνάγκη ἔχουμε ἑξοδέψει πάνω ἀπό χίλια πεντακόσια τάλαντα καί ὅσους συμμάχους ἀποκτήσαμε στόν πόλεμο<sup>39</sup> οἱ ἄνθρωποι αὐτοί<sup>40</sup> μᾶς ἔκαναν νά τούς χάσουμε σέ καιρό εἰρήνης καί γυμνάσαμε<sup>41</sup> ἐναντίον μας τόσο μεγάλο ἔχθρο. Ἄν δέν εἶναι ἔτσι, ἄς ἔρθει κανεῖς ἐδῶ μπροστά νά μοῦ πεῖ ἀλλιῶς ἔχει γίνει

29 ἰσχυρός ὁ Φίλιππος, ἄν ὄχι ἀπό ἐμᾶς τούς ἴδιους. Μά φίλε μου, ἐάν οἱ ἐξωτερικές ὑποθέσεις πηγαίνουν ἄσχημα, τουλάχιστο μέσα στήν ἴδια τήν πόλη τώρα τά πράγματα πηγαίνουν καλύτερα. Καί τί θά εἶχε νά



ἀναφέρει κανείς; Τίς ἐπάλλξεις πού σοβαντίζουμε, τούς δρόμους πού ἐπισκευάζουμε, τίς βρύσες καί τέτοιες φλυαρίες<sup>42</sup>; Γυρίστε νά δεῖτε τούς ὑποστηρικτές αὐτῆς τῆς πολιτικῆς. Ἀπό αὐτούς, ἄλλοι ἀπό φτωχοί ἔγιναν πλούσιοι, ἄλλοι ἦταν ἄσημοι καί ἔγιναν ἐπιφανεῖς καί μερικοί ἔχουν χτίσει τά σπίτια τους μεγαλοπρεπέστερα ἀπό τά δημόσια οἰκοδομήματα· καί ὅσο ὁ πλοῦτος τῆς πόλεως ἔχει λιγοστέψει, τόσο ὁ δικός τους ἔχει ἀυξηθεῖ<sup>43</sup>.

30 Ποιά λοιπόν εἶναι ἡ αἰτία γιά ὅλα αὐτά; Καί γιατί ἄραγε τότε ὅλα πηγαινιν καλά καί τώρα πηγαίνουν ἄσχημα; Γιατί πρῶτα ὁ λαός τολμοῦσε νά ἐκστρατεύσει ὁ ἴδιος κι ἔτσι ἐξουσίαζε τούς πολιτικούς καί ὁ ἴδιος ἦταν ὁ κύριος ὅλων τῶν δημόσιων ἀγαθῶν· καθένας ἦταν εὐχαριστημένος νά πάρει ἀπό τό λαό κάποια τιμή, κάποιο ἀξίωμα ἢ ὀποιοδήποτε ἀγαθό. Τώρα ὁμως συμβαίνει τό ἀντίθετο· 31 κύριοι τῶν ἀγαθῶν εἶναι οἱ πολιτικοί καί αὐτοί τά ρυθμίζουν ὅλα. Κι ἐσεῖς, ὁ δῆμος, ἐξασθενημένοι καί στερημένοι ἀπό χρήματα καί συμμάχους ἔχετε βρεθεῖ στήν κατάσταση τοῦ ὑπηρετῆ καί τοῦ παρακατιανοῦ καί εἶστε εὐχαριστημένοι ἂν αὐτοί σᾶς δώσουν μερίδιο ἀπό τά θεωρικά ἢ γιορτάσουν μέ πομπή τά Βοηδρόμια.<sup>44</sup> Καί τό πιό γενναῖο ἀπ' ὅλα, τούς χρωστᾶτε καί εὐγνωμοσύνη γι' αὐτά πού εἶναι δικά σας. Αὐτοί πάλι, ἀφοῦ σᾶς ἔκλεισαν μέσα στήν ἴδια τήν πόλη, σᾶς ὀδηγοῦν σάν θηρία στή λεία καί σᾶς ἐξημερώνουν, γιά νά σᾶς ἔχουν τοῦ χειριοῦ τους. Δέν 32 εἶναι ποτέ δυνατό, νομίζω, ὅσοι κάνουν τιποτένιες καί φαῦλες πράξεις νά ἀποκτήσουν ὑψηλό καί γενναῖο φρόνημα. Γιατί ὅποιος εἶναι ὁ τρόπος ζωῆς

τῶν ἀνθρώπων, τέτοιο ἀναγκαστικά εἶναι καί τό φρόνημά τους. Μά τή Δήμητρα, δέ θά μέ παραξένευε ἄν πάθαινα ἐγώ πού τά εἶπα αὐτά πιό μεγάλη ζημιὰ ἀπό ἐκείνους πού τά προκάλεσαν. Δέν ἀφήνετε πάντοτε ἀπόλυτη ἐλευθερία λόγου γιά ὅλα τά ζητήματα· ἐγώ τουλάχιστον ἀποροῶ πού καί τώρα ἔχει γίνει.<sup>45</sup>

33

Ἐπίλογος —  
Ἐκκλήση  
στούς  
Ἀθηναίους  
νά  
ἐφαρμόσουν  
δραστήρια  
νέες λύσεις

Ἐάν λοιπόν ἀκόμη καί τώρα ἐγκαταλείψετε τίς συνήθειες αὐτές καί θελήσετε νά στρατευθεῖτε καί νά ἐνεργήσετε μέ τρόπο ἀντάξιό σας καί ἄν χρησιμοποιήσετε τά περισσεύματα πού ἔχετε στήν πατρίδα σας ὡς μέσο γιά νά διαφυλάξετε τά ἔξω ἀπό τή χώρα, ἴσως τότε, ἴσως, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἀποκτήσετε ἕνα τέλειο καί μεγάλο ἀγαθό καί ἀπαλλαγεῖτε ἀπό κέρδη σάν κι αὐτά πού μοιάζουν μέ τίς τροφές πού δίνουν οἱ γιατροί στούς ἀρρώστους. Γιατί πραγματικά αὐτές οὔτε δυνάμεις δίνουν οὔτε σέ ἀφήνουν νά πεθάνεις. Ἔτσι καί αὐτά πού τώρα μοιράζεστε μεταξύ σας, οὔτε ἀρκετά εἶναι, ὥστε νά σᾶς δώσουν μία διαρκή ὠφέλεια, οὔτε σᾶς ἀφήνουν νά ἀπελπιστεῖτε καί νά πράξετε κάτι ἄλλο· ὑπάρχουν μόνο καί

34

ἐπαυξάνουν τή νωθρότητα τοῦ καθενός σας. Προτείνεις λοιπόν μισθοδοσία γιά τό στρατό;<sup>46</sup> θά πει κανεῖς. Ναι, καί ἀμέσως μάλιστα προτείνω τόν ἴδιο κανονισμό γιά ὅλους, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὥστε καθένας νά παίρνει τό μερίδιό του ἀπό τά κοινά χρήματα καί νά εἶναι ἔτοιμος γιά ὅ,τι χρειαστεῖ ἢ πόλη. Μποροῦμε νά ἔχουμε εἰρήνη; Μένοντας κανεῖς στό σπίτι του θά εἶναι καλύτερα, ἀπαλλαγμένος ἀπό τό νά κάνει ἀναγκαστικά κάτι ταπεινωτικό ἕξαιτίας τῆς φτώχειας του. Συμβαίνει κάτι ὅπως τώρα; ὄντας ὁ

ἴδιος στρατιώτης θά πληρώνεται ἀπό τά ἴδια αὐτά  
χρήματα, ὅπως εἶναι δίκαιο γιά χάρη τῆς πατρίδας.  
Εἶναι κανεῖς μας πάνω ἀπό τή στρατεύσιμη ἡλικία;  
"Ὅσα τώρα παίρνει ἄτακτα χωρίς νά εἶναι χρήσιμος,  
ἄς τά παίρνει γιά κάποια κανονική ὑπηρεσία, ὅπου  
θά ἐπιβλέπει καί θά κατευθύνει ὅσα πρέπει νά  
35

γίνονται. Γενικά, χωρίς νά ἀφαιρέσω οὔτε νά προ-  
σθέσω παρὰ μικροπράγματα, ἔδωξα τήν ἀταξία καί  
ἔφερα τήν πόλη σέ μία τάξη μέ βάση ἕναν κανόνα,  
τόν ἴδιο, πού νά καθορίζει τή μισθοδοσία, τή στρά-  
τευση, τήν ὑπηρεσία στά δικαστήρια καί τό νά κάνει  
ὅ,τι καθέννας μπορεῖ ἀνάλογα μέ τήν ἡλικία του καί  
μέ τίς περιστάσεις. Σέ καμιά περίπτωση δέν εἶπα πώς  
πρέπει νά μοιράζονται σέ ἐκείνους πού δέν κάνουν  
τίποτε τά χρήματα αὐτῶν πού κάνουν κάποιο ἔργο,  
οὔτε ὅτι ἐσεῖς πρέπει νά μένετε ἀργοί, ἀδρανεῖς καί  
ἀναποφάσιστοι καί νά ζητᾶτε νά πληροφορηθεῖτε ἄν  
νίκησαν οἱ μισθοφόροι τοῦ τάδε στρατηγοῦ. Γιατί  
36  
αὐτό συμβαίνει τώρα. Καί δέν κατηγορῶ βέβαια  
ὅποιον κάνει γιά ἐσᾶς κάτι πού εἶναι ἀνάγκη νά  
γίνει,<sup>47</sup> ἀλλά θεωρῶ σωστό νά κάνετε κι ἐσεῖς γιά τόν  
ἑαυτό σας αὐτά γιά τά ὁποῖα τιμᾶτε ἄλλους καί νά  
μὴν ὑποχωρεῖτε, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἀπό τή θέση τῆς  
ἀρετῆς πού ἀπέκτησαν οἱ πρόγονοί σας μέ πολλούς  
καί ὡραίους κινδύνους καί πού τήν ἄφησαν σ' ἐσᾶς.

Ἔχω πεῖ σχεδόν ὅλα ὅσα νομίζω πώς συμφέρουν.  
Ἔσεῖς μακάρι νά ἐκλέξετε αὐτό πού θά εἶναι ὠφέλι-  
μο καί γιά τήν πόλη καί γιά ὅλους ἐσᾶς.

## ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ὁ Δημοσθένης εἶχε ζήσει τὴν ἄνοδο καὶ τὴν παρακμὴ τῆς δεύτερης Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας (βλ. Ὑπέρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ροδίων, εἰσαγωγή). Ἐξάλλου, ὅταν ὁ Φίλιππος δοκίμασε γιὰ πρώτη φορά νά εἰσβάλει στή Φωκίδα, ἀναγκάστηκε νά ὑποχωρήσει χάρις στήν ἀποφασιστικότητα πού ἔδειξαν στίς Θερμοπύλες (353 π.Χ.) οἱ Ἀθηναῖοι καί οἱ σύμμαχοί τους.

2. Ἡ παρ. 3 ἔχει τή θέση ἑνός δεύτερου προοιμίου. Ἀφοῦ προηγουμένως (παρ. 1-2) ὁ ρήτορας ἀνέφερε πῶς πρέπει κατά τή γνώμη του νά τεθεῖ τό ζήτημα, προετοιμάζει τώρα (παρ. 3) τοὺς ἀκροατές του νά ἀκούσουν σέ λίγο κάτι πού θά τοὺς εἶναι ἐξαιρετικά δυσάρεστο· νά διαθέσουν τά θεωρικά (βλ. σημ. στό τέλος) γιά τίς ἀνάγκες τοῦ πολέμου.

3. Ἡραῖον τεῖχος· τὴν πόλη αὐτὴ τοποθετοῦν κατά προσέγγιση στήν ἀκτὴ τῆς Προποντίδας κοντά στήν Πέρινθο. Ἐναντίον τῆς εἶχε ἐκστρατεύσει ὁ Φίλιππος τό 352 π.Χ. Ἀπό τότε ὡς τὴν ἐποχὴ πού μιλάει ὁ Δημοσθένης εἶχαν περάσει τρία χρόνια, πού ἀντιστοιχοῦσαν μέ τή θητεία (ὄχι ὀλοκληρωμένη) τεσσάρων ἐπώνυμων ἀρχόντων.

4. Μαιμακτηριῶν· ὁ πέμπτος μῆνας τοῦ ἀττικοῦ ἔτους· ἀντιστοιχεῖ περίπου μέ τό Νοέμβριο.

5. Οἱ Ἀθηναῖοι πολίτες μποροῦσαν νά στρατευθοῦν ἀπό τό δέκατο ὄγδοο ὡς τό ἐξηκοστό ἔτος. Τὴν ἐποχὴ ὡστόσο αὐτὴ οἱ Ἀθηναῖοι χρησιμοποιοῦσαν συχνά μισθοφόρους, πράγμα πού ὁ Δημοσθένης κατέκρινε. Τό νά ἐπανδρώσουν πλοῖα μέ πολίτες Ἀθηναίους, ὅπως ἔγινε ἐδῶ, σήμαινε κάτι τό ἐξαιρετικό.

6. Ἐκατομβαιῶν, Μεταγειτινῶν, Βοηδρομιῶν· οἱ τρεῖς πρῶτοι μῆνες τοῦ ἀττικοῦ ἔτους. Ἀντιστοιχοῦν κατά προσέγγιση μέ τοὺς Ἰούλιο, Αὐγούστο καί Σεπτέμβριο (τοῦ 351 π.Χ.)

7. Δηλαδή τὰ Ἐλευσίνα μυστήρια (τὰ μεγάλα) πού τήν εποχή αὐτή τά τελοῦσαν κάθε χρόνο ἀπό τίς 15 ἕως τίς 25 ἢ 26 τοῦ Βοηδρομιῶνος. Πέρασαν ἔντεκα μῆνες, ὥσπου νά στείλουν οἱ Ἀθηναῖοι τή βοήθεια.

8. Χαρίδημος· ἀρχηγός μισθοφόρων ἀπό τήν Εὐβοία. Ὑπηρετήσε γιά πολλά χρόνια τοὺς Ἀθηναίους, πού ἐκτιμοῦσαν τίς ἱκανότητές του καί τόν ἔκαναν Ἀθηναῖο πολίτη.

9. Ἐνῶ δηλαδή εἶχαν ἀποφασίσει νά στείλουν σαράντα πλοῖα ἐπανδρωμένα μέ Ἀθηναίους πολίτες, ἔστειλαν δέκα μέ μισθοφόρους (πού κι αὐτούς ἔπρεπε νά φροντίσει νά τοὺς βρεῖ ὁ Χαρίδημος).

10. Ἡ πληροφορία πὼς ὁ Φίλιππος ἦταν ἄρρωστος ἦταν σωστή.

11. Δέν ἀνακάλεσαν τὸ Χαρίδημο, ἀλλά οὔτε καί τόν ἐνίσχυσαν.

12. Τὸ 352 π.Χ. (Βλ. εἰσαγωγή στό Γ' Ὀλυμπιακό).

13. Δηλαδή διαθέσεις ἐχθρικές, γιατί οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τή μάχη τῶν Λεύκτρων (371 π.Χ.) ὑποστήριξαν τοὺς Λακεδαιμόνιους καί κατόπιν πάλι τοὺς ἐχθροὺς τῶν Θηβαίων, τοὺς Φωκεῖς.

14. Οἱ Φωκεῖς εἶχαν ἐξαντλήσει τὸ θησαυρὸ τῶν Δελφῶν ἀπὸ τὸν ὁποῖο πλήρωναν τὸ μισθοφορικό τους στρατό.

15. Νά καταλάβει δηλαδή τήν Ὀλυμπιο.

16. Νομοθέτες· συχνά ἡ Ἐκκλησία τοῦ δήμου ἀποφάσιζε νά γίνουν νομοθετικές ἀλλαγές, πράγμα πού μπορούσε νά προτείνει ὁποιοσδήποτε πολίτης. Οἱ προτάσεις παραλέμποταν σέ ἓνα σῶμα ἀπὸ 501 ἢ 1001 νομοθέτες, πού ἐκλέγονταν ἐνάμεσα ἀπὸ τοὺς δικαστές τῆς Ἡλιαίας. Ἡ διαδικασία ἔμοιαζε μέ δικαστήριο καί τήν ἀπόφαση γιά τὸν καινούριο νόμο ἔπαιρναν μέ ψηφοφορία.



Χρυσή φαρέτρα από τόν τάφο της Βεργίνας. Εικόνιζει τήν Ἄρτεμη καί μιὰ σκηνή ἀπό κυνήγι. Δίπλα της ζεῦγος περικνημίδων. (Ἀπό τόν τόμο «Φίλιππος Βασιλεύς Μακεδόνων» τῆς Ἐκδοτικῆς Ἰατρικῆς Ἀθηνῶν. Δημοσιεύεται μέ τήν ἄδεια τοῦ καθηγητοῦ κ. Μ. Ἀνδρόνικου).

17. Γιά τά θεωρικά βλ. στό τέλος τῶν σημειώσεων γιά τόν Γ' Ὀλυμπιακό.

18. Ὁ Δημοσθένης ἐννοεῖ διάφορες εὐκολίες τοῦ νόμου πού χρησιμοποιοῦσαν πολλοί ὑπόχρεοι γιά στράτευση καί κατόρθωναν νά στέλνουν στή θέση τους ἄλλον (δοῦλο ἢ μισθοφόρο).

19. Ἀναφέρεται στόν Εὐβουλο (βλ. καί στό τέλος, σημ. γιά τά θεωρικά). Ὁ Δημοσθένης δέν ἀναφέρει ὀνομαστικά τούς ἀντιπάλους του στούς συμβουλευτικούς του λόγους, πράγμα πού βλέπουμε καί στόν Ὑπέρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ροδίων. Σκοπός του εἶναι νά χτυπήσει τήν πολιτική τῶν ἀντιπάλων του καί ὄχι νά ἐπιτεθεῖ σέ πρόσωπα.



Ἡ χρυσή σαρκοφάγος τοῦ βασιλικοῦ τάφου τῆς Βεργίνας.  
(Ἀπό τόν τόμο «Φίλιππος Βασιλεὺς Μακεδόνων» τῆς Ἐκδοτικῆς  
Ἀθηνῶν. Δημοσιεύεται μέ τήν ἄδεια τοῦ καθηγητῆ κ. Μ. Ἀνδρό-  
νικου).

20. Σημαντικές κτήσεις ἢ συμμαχικές πόλεις τῶν Ἀθη-  
ναίων πού εἶχε ἤδη (πρὶν ἀπό τό 350 π.Χ.) καταλάβει ὁ  
Φίλιππος ἦταν: Στή Μακεδονία ἡ Ἀμφίπολη, ἡ Πύδνα, ἡ  
Ποτίδαια, ἡ Μεθώνη, στή Θράκη τά Ἀβδηρα καί ἡ Μαρώνεια,  
στή Θεσσαλία οἱ Φερέες καί οἱ Παγασές.

21. Δηλαδή τήν Ὀλυνθο.

22. Οἱ καθιερωμένοι θεομοί, τά κληρονομημένα ἔθιμα καί  
ἡ ἀνεξέλικτη γλῶσσα τῶν Μακεδόνων παρουσίαζαν κάποιες  
διαφορές ἀπό τούς ἀντίστοιχους θεομούς, τά ἔθιμα καί τή  
γλῶσσα τῶν νοτιότερων Ἑλλήνων. Αὐτό ξένιζε τούς ὑπόλοι-  
πους Ἑλληνες καί τούς ἔκανε νά ἀποκαλοῦν ἄστοχα τούς  
Μακεδόνες «βαρβάρους». Καί ὅμως οἱ Μακεδόνες εἶχαν ἔντο-

νη ελληνική συνείδηση και οι βασιλείς τους πίστευαν ότι κατάγονται από τους Ἡρακλείδες τοῦ Ἄργου καὶ καμάρωναν γι' αὐτό.

23. Εἰρωνεῖα γιὰ τοὺς Ἀθηναίους πού ἔλπιζαν ὅτι οἱ ἐπιθυμῖες τους μποροῦν νά ἐκπληρωθοῦν μέ εὐχές τῶν ρητόρων στοὺς θεούς.

24. Βλ. σημ. 20.

25. Δέν εἶναι σαφές ἐδῶ ποιές ἀπό τίς κατὰ καιροῦς ἐκστρατεῖες τῶν Ἀθηναίων κατὰ τῶν δύο πόλεων ἐννοεῖ ὁ ρήτορας.

26. Δημοσθένης· ἀπό τοὺς ἰκανότερους Ἀθηναίους στρατηγούς πού ἔδρασαν κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Νίκησε τοὺς Σπαρτιάτες στὴ Σφακτηρία καὶ σέ ἄλλες συγκρούσεις. Στὴν ἐκστρατεία τῆς Σικελίας αἰχμαλωτίστηκε ἀπὸ τὸν ἐχθρό καὶ ἐκτελέστηκε (412 π.Χ.).

27. Πόσα χρόνια χωρίζουν τὸν ὁμίλητὴ ἀπὸ τὸν Ἀριστείδη, τὸν Περικλῆ καὶ τοὺς ἄλλους; Κι ὅμως αὐτό τό κοντινὸ χτέες ἔχει γίνει κίόλας ἔνδοξο παρελθόν, πού τό ἐπικαλεῖται ἐδῶ καὶ πιό κάτω ὁ ρήτορας.

28. Εἶναι τὰ χρόνια τοῦ ἀθηναϊκοῦ μεγαλείου ἀπὸ τὴν ἴδρυση τῆς συμμαχίας τῆς Δήλου (476 π.Χ.) ὡς τὴν ἀρχὴ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου (431 π.Χ.).

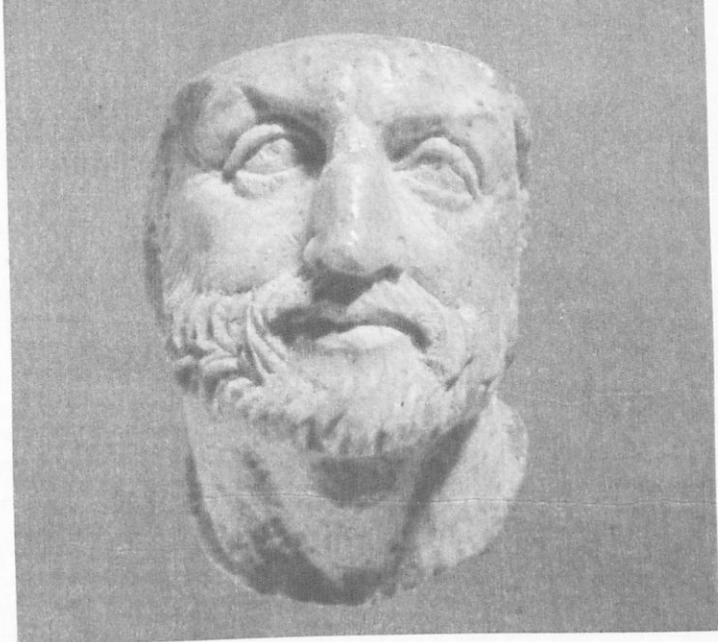
29. Στὴν ἀρχὴ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν ἀποθησαυρισμένα 6.000 τάλαντα (Θουκ. 2,13) καθὼς καὶ ἄλλα ἀναθήματα πού ἄξιζαν 500 τάλαντα, χῶρια τὰ ἀναθήματα σέ ἄλλους ναοὺς. Λίγο παλαιότερα τό ποσό εἶχε φτάσει στά 9.700 τάλαντα, μέρος ὅμως ἀπὸ αὐτὰ δαπανήθηκε γιὰ τὰ οἰκοδομήματα τῆς Ἀκροπόλεως, τὴν πολιορκία τῆς Ποτίδαιας κ.ἄ. Ὁ Δημοσθένης ἐδῶ ὑπολογίζει καὶ τὰ ἄλλα ἀφιερώματα.

30. Δηλαδή στὸν ὀπισθόδομο τοῦ Παρθενώνα ὅπου εἶχε μεταφερθεῖ (454 π.Χ.) τό ταμεῖο τῆς Συμμαχίας ἀπὸ τὴ Δήλο ὅπου βρισκόταν προηγουμένως.

31. Τὴ Μακεδονία.

32. Βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων ἦταν ὁ Περδίκκας Β' (περ. 450-413 π.Χ.). Ὁ ρήτορας ὑπερβάλλει. Ὁ Περδίκκας δέν





Κεφαλή από έλεφαντόδοντο, ύψους 2,5 εκ. Ίσως εικονίζει τὸ Φίλιππο. Βασιλικὸς τάφος Βεργίνας.  
(Ἀπὸ τὸν τόμο «Φίλιππος Βασιλεὺς Μακεδόνων» τῆς Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν. Δημοσιεύεται μετὰ τὴν ἄδεια τοῦ Καθηγητῆ κ. Μ. Ἀνδρόνικου).

ὑπῆρξε ὑποταγμένος στοὺς Ἀθηναίους καὶ μάλιστα κατὰ καιροὺς συγκρούστηκε μαζί τους, οἱ δυσκολίες ὅμως πού αντιμετώπιζε καὶ ἀπὸ ἄλλες πλευρῆς τὸν ἔκαναν νά ἐπιδιώκει γενικά καλές σχέσεις μαζί τους.

33. Γενικά οἱ Ἕλληνες πίστευαν πὼς αὐτοὶ ὡς ἐλεύθεροι ἔπρεπε νά ἐξουσιάζουν τοὺς βαρβάρους, πού ἦταν δοῦλοι. Ἀπὸ τὴν πεποίθηση αὐτὴ ξεκινούσαν κατὰ μεγάλο μέρος καὶ ὅσοι διακήρυσσαν ὅτι οἱ Ἕλληνες πρέπει νά πολεμήσουν κατὰ τῶν Περσῶν (ὅπως ὁ Γοργίας, ὁ Ἰάσων τῶν Φερῶν, ὁ Ἀγησίλαος, ὁ Ἰσοκράτης, ὁ Φίλιππος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος). Ὅσο γιὰ τὸ ὅτι ὁ Δημοσθένης ἔπηρεασμένος ἀπὸ τὴν ἔντονη ἀντίθεση του ἀποκαλεῖ βάρβαρο τὸ βασίλειον τῶν Μακεδόνων βλ. σημ. ἀρ. 22.

34. τρόπαια· βλ. Ὑπὲρ Ροδίων σημ. 37.

35. Οἱ ἴδιοι· βλ. σημ. 5



36. Φθονεί κάποιος τόν ἴσο ἢ τόν ἀνώτερό του, ὄχι ὅμως αὐτόν πού βρίσκεται πάρα πολύ ψηλά. Αὐτός εἶναι πάνω ἀπό τό φθόνο.

37. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἦταν ἐξασθενημένοι ἀπό τά πλήγματα τῶν Θηβαίων (Λεῦκτρα, 371 π.Χ., Μαντίνεια, 362 π.Χ.) καί οἱ Θηβαῖοι εἶχαν χάσει τόν Ἑπαμεινώνδα καί βρέθηκαν στά μετέπειτα χρόνια ἀπασχολημένοι μέ τόν Ἱερό πόλεμο (355-346 π.Χ.) πρὸς τοὺς Φωκεῖς.

38. Βλ. σημ. 20.

39. Στή διάρκεια τοῦ πολέμου ἀνάμεσα στοὺς Θηβαίους καί στοὺς Λακεδαιμονίους οἱ Ἀθηναῖοι ἐξακολούθησαν νά ὀργανώνουν τήν Β' Ἀθηναϊκή συμμαχία (βλ. Ὑπέρ Ροδίων, εἰσαγωγή) προσελκύνοντας καί ἄλλες πόλεις καί νησιά.

40. Βλ. σημ. 19.

41. Δέν πολέμησαν ποτέ ὡς τότε ἀποφασιστικά οἱ Ἀθηναῖοι καί ἔτσι ἄφησαν στό Φίλιππο τίς πολεμικές πρωτοβουλίες σάν νά τόν γύμναζαν στήν πολεμική τέχνη.

42. Ἡ ἐκτέλεση δημόσιων ἔργων ἦταν μέσα στό πολιτικό πρόγραμμα τοῦ Εὐβούλου. Ὁ ρήτορας χρησιμοποιοῖ τήν τελευταία ἔκφραση «καί τέτοιες φλυαρίες» γιά νά ἐξευτελίσει καί τά ἄλλα πού ἀπαρίθμησε προηγουμένως.

43. Ἡ ἐξαιρετικά σοβαρή αὐτή κατηγορία πού διατυπώνει ὁ Δημοσθένης ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων του δέν εἶναι βέβαια ἀστήρικτη, ἀφορᾷ ὅμως μεμονωμένες περιπτώσεις.

44. Γιορτή πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνα πού ἐορταζόταν στίς 7 τοῦ μηνός Βοηδρομιώνος (Σεπτεμβρίου). Ἐδῶ πρόκειται καί γιά τίς ἐκδηλώσεις πού εἶχαν πρόσφατα προστεθεῖ: Ἐκτός δηλαδή ἀπό τήν πομπή καί τό θέαμα, ὁ λαός ἔπαιρνε μέρος καί σέ συνεστιάσεις πού γίνονταν μέ τά θύματα τῶν θυσιῶν. Γ' αὐτό καί οἱ δημαγωγοί φρόντιζαν νά κάνουν τή γιορτή ὅσο γινόταν πιό πλούσια. Ἰδιαίτερη πολυτέλεια στή γιορτή εἶχε δώσει τήν προηγούμενη χρονιά ὁ Εὐβουλος.

45. Τά τελευταῖα λόγια τοῦ Δημοσθένη πρέπει νά τά δεχτοῦμε ὡς ὑπερβολή καί ὡς πρόκληση πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, ὥστε νά προσέξουν τή σοβαρότητα τῶν προτάσεών του. Βιαιότητες ἐναντίον τοῦ ρήτορα ἦταν πολύ σπάνιες καί μποροῦσαν

νά συμβοῦν σέ ἔξαιρετικά ἀνώμαλες περιόδους καί πάντως ὄχι στήν ἐποχή τοῦ Δημοσοθένη. Ἦταν ὁμως δυνατό νά γίνουν καταγγελίες ὅτι ὁ ρήτορας ὑπέβαλε πρόταση ἀντίθετη μέ τό νόμο.

46. Δηλαδή νά διαθεθοῦν τά θεωρικά γιά τό στρατό;

47. Τό λέει γιά νά μή θίξει τό στρατηγό Χαριδῆμο (Βλ. σημ. 8) καί τούς μισθοφόρους του μέ αὐτό πού εἶπε μόλις πρῖν καί πού ἦταν ὑπαινιγμός γιά κάποια ἐπιτυχία τους στόν Ἑλλησποντο.

### ΣΗΜ. ΓΙΑ ΤΑ ΘΕΩΡΙΚΑ

Θεωρικά, ἦταν τό χρηματικό ποσό πού τό δημόσιο ταμεῖο χορηγοῦσε στούς φτωχοῦς πολίτες γιά νά πληρώνουν τό καθορισμένο εἰσιτήριο γιά τίς θεατρικές παραστάσεις καί γιά νά παρακολουθοῦν τίς δημόσιες γιορτές. Καθιερώθηκε, ὅπως πιστεύεται, στά χρόνια τοῦ Περικλῆ γιά τίς θεατρικές παραστάσεις, μέ τόν καιρό ὁμως ἐπεκτάθηκε καί σέ ἄλλους ἑορτασμούς καί γενικά πῆρε τή μορφή βοηθήματος πρὸς τούς πολίτες. Στίς δύσκολες στιγμές γιά τήν Ἀθήνα εἶχε καταργηθεῖ, τό ἐπανεφέραν ὁμως ἀργότερα καί μάλιστα αὐξήσαν τό ποσό ἀπό δύο ὀβολούς σέ μία δραχμή (τό 395 π.Χ.).

Στά μέσα τοῦ 4ου αἰώνα ὁ Εὐβουλος, πού ἦταν γιά πολλά χρόνια ἐπικεφαλῆς τῆς πολιτείας, μέ διάταξη πού εἰσηγήθηκε φρόντισε νά διοχετεύσει στό ταμεῖο τῶν θεωρικῶν τά πῖο πολλά ἀπό τά περισσεύματα τῶν ἄλλων ταμείων, μέ σκοπό νά διανέμονται τά χρήματα στό λαό. Ἔτσι τό ποσό τῶν θεωρικῶν ἀνέβηκε καί ἔγινε πολύ σημαντικό γιά τήν πολιτεία. Συγχρόνως, ἐνῶ συχνά προηγουμένως σέ περίπτωση πολέμου γινόταν μεταφορά τοῦ θεωρικοῦ στό στρατιωτικόν, ὁ Εὐβουλος πρότεινε νόμο πού ἀπαγόρευε τή διάθεση τῶν θεωρικῶν γιά τίς πολεμικές ἀνάγκες, ἀκολούθως μάλιστα χαρακτηρίζε καί κάθε μελλοντική πρόταση γιά ἀλλαγὴ τοῦ νόμου παράνομη καί πρόβλεπε γιά τέτοια περίπτωση βαρύτερη ποινή. Μέ τά μέτρα αὐτά ὁ Εὐβουλος κρατοῦσε τό λαό μέ τό μέρος του καί ἔξασφάλιζε τή συνέχιση τῆς φιλειρηνικῆς πολιτικῆς του.

Ὁ Δημοσοθένης λοιπόν δίσταζε νά προτείνει τήν κατάργη-

ση τοῦ ἀπαγορευτικοῦ νόμου καί τή διάθεση τῶν θεωρικῶν στό στρατό γιά δύο λόγους: Κινδύνευε ἀπό τό ἕνα μέρος νά προκαλέσει τήν ὀργή τῶν φτωχότερων πολιτῶν ἐναντίον του καί ἀπό τό ἄλλο νά τόν καταγγείλουν ὅτι ὑποβάλλει πρόταση πού ὁ νόμος τήν ἀπαγορεύει (γραφῆ παρανόμων). Μολαταῦτα τή γνώμη του, πού συγκαλυμμένα εἶχε διατυπώσει ἤδη καί στόν Α' Ὀλυμπιακό λόγο του, τήν ἐκφράζει ἐδῶ τολμηρά καί ἀπερίφραστα.

Ὅπως δὲ οἱ προτάσεις του δέν ἔγιναν δεκτές στήν περίπτωση αὐτή καί μόνο ἀφοῦ μεσολάβησαν καί ἄλλα ἀποφασιστικά γεγονότα, τό 339 π.Χ., λίγο πρὶν ἀπό τή μάχη τῆς Χαιρώνειας, ὁ νόμος καταργήθηκε. Ὁ Δημοσθένης πέτυχε τό σκοπό του, ἦταν ὅμως ἀργά.

## ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΤΩΝ ΡΟΔΙΩΝ

### Εἰσαγωγή

Ὁ λόγος Ὑπέρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ροδίων, πού εἶναι ἀπό τούς πρώτους συμβουλευτικούς λόγους τοῦ Δημοσθένη, ἐκφωνήθηκε τό 351 π.Χ. Μέ αὐτό τό λόγο ὁ Δημοσθένης προσπαθεῖ νά πείσει τούς Ἀθηναίους, παλιούς συμμάχους τῶν Ροδίων, νά βοηθήσουν τή δημοκρατική μερίδα τῆς Ρόδου γιά νά ἀνατρέψει τούς ὀλιγαρχικούς, πού τήν ἐποχή αὐτή κατεῖχαν τήν ἐξουσία μέ τήν ὑποστήριξη τῶν σατραπῶν τῆς Καρίας.

Ἡ Ρόδος ἦταν γιά πολλά χρόνια μέλος τῆς δεύτερης Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας, πού ἰδρύθηκε τό 377 π.Χ. μέ σκοπό νά ἀναχαιτίσει τή δύναμη τῆς Σπάρτης. Ἡ αὐταρχική ὁμως στάση τῶν Ἀθηναίων προκάλεσε σύντομα τή δυσἀρέσκεια καί ἀκολούθως



Τμήμα επιγραφής που σώζει ψήφισμα της Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου, σχετικό μέ τήν Β' Ἀθηναϊκή Συμμαχία. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο Ἀθηνῶν.

(Ἀπό τήν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τῆς Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν, τόμ. Γ, σελ. 395)

τήν ἀνταρσία πολλῶν συμμάχων. Τήν ἀνταρσία ὑποβόηθησε καί ὁ σατράπης τῆς Καρίας Μαύσωλος. Ἔτσι πόλεις ὅπως ἡ Ρόδος, ἡ Χίος, ἡ Κῶς, τό Βυζάντιο καί ἄλλες βρέθηκαν ἀντιμέτωπες μέ τήν Ἀθήνα. Οἱ ἀποτυχίες πού εἶχαν οἱ Ἀθηναῖοι στή σύγκρουση πού ἀκολούθησε καί οἱ ἀπειλές τοῦ βασιλιᾶ τῆς Περσίας τούς ἀνάγκασαν νά ἀποσυρθοῦν ἀπό τά μικρασιατικά παράλια καί νά ἀναγνωρίσουν τήν ἀνεξαρτησία τῶν συμμάχων τους.

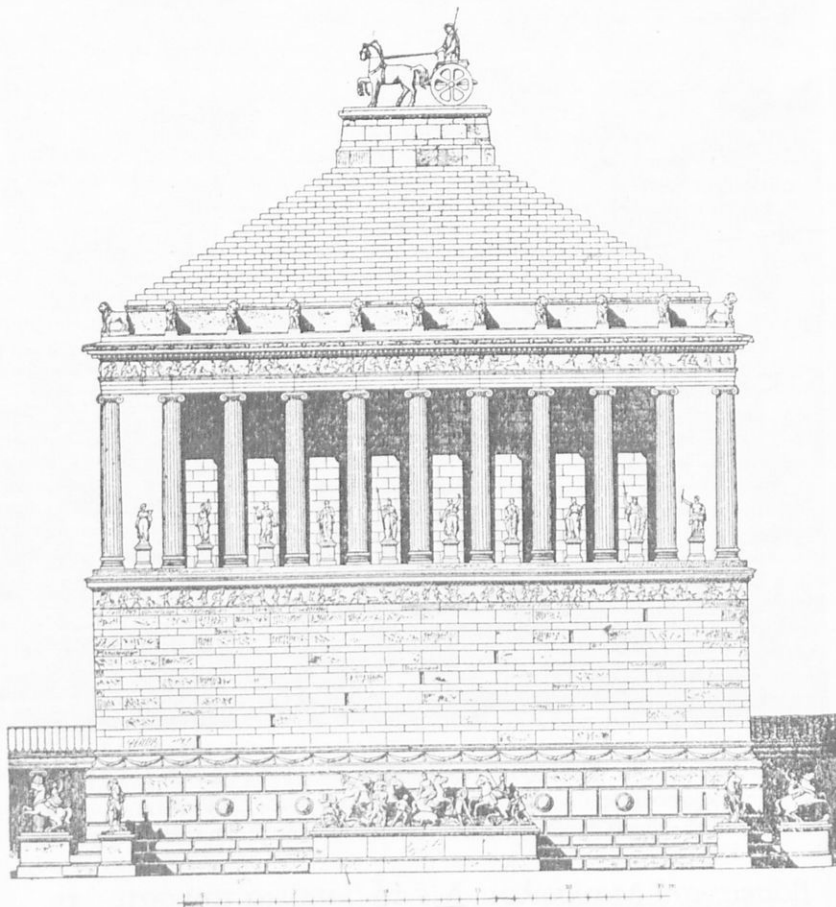
Ἡ Ρόδος, μακριά τώρα ἀπό τήν Ἀθηναϊκή Συμμαχία, ἦταν περισσότερο ἐκτεθειμένη στίς ἐπεμ-



Τά Προπύλαια τῆς ἀκροπόλεως τῆς Λίνδου (5ος αἰ. π.Χ.). Τά κτήρια τῆς ἀκροπόλεως ὀλοκληρώνονται στά τέλη τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.  
(Ἀπό τόν τόμο *Classical Greece* τῶν ἐκδόσεων Time-Life International)

βάσεις τοῦ Μαύσωλου. Μέ τή βοήθεια τοῦ σατράπη αὐτοῦ οἱ ὀλιγαρχικοί τοῦ νησιοῦ ἀνέτρεψαν τό δημοκρατικό πολίτευμα, κατέλαβαν τήν ἐξουσία καί τή διατήρησαν. Κύριο στήριγμά τους ἐξακολούθησε νά εἶναι ὁ Μαύσωλος καί, μετά τό θάνατό του, ἡ γυναίκα του Ἀρτεμισία πού τόν διαδέχτηκε (353 π.Χ.).

Στό τέλος οἱ Ρόδιοι δημοκρατικοί, ἐξόριστοι ἀπό τήν πατρίδα τους, ἀποφασίζουν καί πηγαίνουν νά ζητήσουν τή βοήθεια τῆς Ἀθήνας. Ἐδῶ, ὁ ἄνθρωπος πού ἀναλαμβάνει νά ὑποστηρίξει τό αἴτημά τους



Ἀναπαράσταση τοῦ Μανουαλείου. Τό κτήριο ἦταν ἔργο τοῦ ἀρχιτέκτονα Πυθίου καί διακοσμήθηκε ἀπό τοὺς γλύπτες Σκότα, Βρούαξι, Τιμόθεο καί Λεοχάρη. Ὁ Μαύσωλος καί ἡ γυναίκα του Ἀρτεμισία ὑποστήριξαν τὰ ἑλληνικά Γράμματα καί τὴν Τέχνη.

στὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου εἶναι ὁ Δημοσθένης· ἔργο δύσκολο, γιατί οἱ Ἀθηναῖοι δέν εἶχαν ξεχάσει τὴν προηγούμενη στάση τῶν Ροδίων ἀπέναντί τους, οὔτε καί τώρα μπορούσαν νά ἀγνοήσουν ὅτι ἐνδεχόμενη βοήθειά τους στό νησί θά ἦταν πρόκληση γιά τὴν Ἀρτεμισία καί γιά τό βασιλιά τῆς Περσίας.



Ὁ Δημοσθένης ὁμως πίστευε ὅτι ἡ ἐπέμβαση ὑπὲρ τῶν Ροδίων ἦταν μία εὐκαιρία γιά τούς Ἀθηναίους νά βγοῦν ἀπό τήν ἀπομόνωση πού εἶχαν βρεθεῖ μετά τή λήξη τοῦ πολέμου μέ τούς συμμάχους τους καί μία ἀρχή γιά νά ἀνασυστήσουν τή ναυτική τους συμμαχία στήν παλιά της ἔκταση. Γι' αὐτό ὑποστήριξε μέ θέρμη τό αἴτημα τῶν Ροδίων. Πέρα ὁμως ἀπό αὐτό, ὁ ρήτορας ἔβρισκε εὐκαιρία νά διακηρύξει ἄλλη μία φορά τίς ἀρχές του σέ ὄσους ὑποστήριζαν τήν εἰρήνη μέ κάθε θυσία: Ἡ δημοκρατική Ἀθήνα ἔχει καθήκον νά δείχνει ἀλληλεγγύη πρὸς τίς ἑλληνικές πόλεις πού δοκιμάζονται καί νά υπερασπίζει τήν ἑλληνική ἐλευθερία ἐναντίον τῶν βαρβάρων καί τή δημοκρατική ἰδέα ἐναντίον τῶν ὀλιγαρχικῶν.



*Τετράδραχμο τῆς πόλεως Ρόδου.*

*Εἰκονίζεται ὁ θεός Ἥλιος.*

*Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο Ἀθηνῶν.*

*(Ἀπό τήν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους τῆς Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν, τόμ. Γ1, σελ. 378)*

## ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΤΩΝ ΡΟΔΙΩΝ

ἄνδρες Ἀθηναῖοι, νομίζω πώς πρέπει, ὅταν παίρνετε ἀποφάσεις γιὰ τόσο μεγάλα ζητήματα, νά δίνετε ἀπόλυτη ἐλευθερία λόγου στόν καθένα πού θέλει νά σᾶς συμβουλέψει. Ὅσο γιὰ μένα ποτέ ὡς τώρα δέ θεώρησα δύσκολο νά σᾶς ὑποδείξω ποιό εἶναι τό καλύτερο (αὐτό, γιὰ νά μιλήσω εἰλικρινά, ὅλοι σας μοῦ φαίνεται πώς τό ξέρετε καλά), ἀλλά νά σᾶς πείσω νά τό πράξετε· γιατί, ὅταν κάτι θεωρηθεῖ σωστό καί ψηφιστεῖ, ἀκόμα καί τότε ἀπέχει τόσο ἀπό τήν ἐκτέλεση, ὅσο καί πρῖν ἀποφασιστεῖ.<sup>1</sup> Συμβαίνει λοιπόν ἕνα γεγονός ἀπό ἐκεῖνα γιὰ τά ὁποῖα πιστεύω πώς χρωστᾶτε εὐγνωμοσύνη στούς θεούς: οἱ ἄνθρωποι πού ἐδῶ καί λίγο καιρό ἀπό τή θρασύτητά τους πολέμησαν ἐναντίον σας, τώρα στηρίζουν τίς ἐλπίδες τῆς σωτηρίας τους μόνο σ' ἐσᾶς. Καί ἀξίζει νά χαρεῖτε μέ τήν τωρινή εὐκαιρία· γιατί, ἂν ἀποφασίσετε σωστά σ' αὐτήν τήν περίσταση, θά κατορθώσετε νά ἀναιρέσετε ἔμπρακτα τίς συκοφαντίες αὐτῶν πού δυσφημοῦν τήν πόλη μας καί νά κερδίσετε συνάμα καλή φήμη. Μᾶς κατηγόρησαν λοιπόν οἱ

Προοίμιο

2

Ἡ εὐκαιρία  
πού  
παρουσιάζεται  
στούς  
Ἀθηναίους

3

Χίοι, οί Βυζάντιοι καί οί Ρόδιοι ὅτι μηχανορραφοῦ-  
με ἐναντίον τους καί γι' αὐτό ὀργάνωσαν ἐναντίον  
μας αὐτόν τόν τελευταῖο πόλεμο.<sup>2</sup> Θά φανεῖ ὁμως  
καθαρά ὅτι ὁ Μαύσωλος,<sup>3</sup> πού τούς ὑποκίνησε σ'  
αὐτά καί τούς ἔπεισε, μέ τόν ἰσχυρισμό πώς εἶναι  
φίλος τῶν Ροδίων, τούς ἔχει στερήσει τήν ἐλευθερία  
τους καί ὅτι οί Χίοι καί οί Βυζάντιοι, πού παρίστα-  
ναν τούς συμμάχους, δέν τούς βοήθησαν στίς κακο-  
4 τυχίες τους· ἐνῶ ἔσεῖς, πού σᾶς φοβόνταν, μόνοι ἀπό  
ὄλους σταθήκατε ἡ αἰτία τῆς σωτηρίας τους. Κι ὅταν  
ὄλοι τά δοῦν αὐτά, θά κάνετε τούς δημοκρατικούς σέ  
ὄλες τίς πόλεις νά θεωροῦν τή φιλία σας ἐγγύηση γιά  
τήν ἀσφάλειά τους· δέ θά μπορούσε νά ὑπάρξει  
μεγαλύτερο πλεονέκτημα γιά σᾶς ἀπό τό νά ἐπιτύχε-  
τε τή φιλία ὄλων πρόθυμα καί χωρίς ὑποψία.<sup>4</sup>

- 5 Μοῦ κάνει κατάπληξη πού βλέπω τούς ἴδιους  
ἀνθρώπους νά παροτρύνουν τήν πόλη νά ἀντιταχτεῖ  
στό βασιλιά<sup>5</sup> γιά χάρη τῶν Αἰγυπτίων,<sup>6</sup> ἐνῶ ἀπό τήν  
ἄλλη πλευρά, ὅταν πρόκειται γιά τό ἄνθος τῶν  
Ροδίων, νά φοβοῦνται τόν ἄνθρωπο αὐτόν, παρόλο  
πού ὄλοι ξέρουν ὅτι οί Ρόδιοι εἶναι Ἕλληνες, ἐνῶ οί  
Αἰγύπτιοι θεωροῦνται τμήμα τῆς ἐπικράτειας τοῦ  
6 βασιλιά. Μερικοί ἀπό σᾶς θυμοῦνται, πιστεύω, πώς,  
ὅταν συζητούσατε γιά τήν πολιτική σας πρὸς τό  
βασιλιά, ἀνέβηκα στό βῆμα καί πρῶτος ἐγώ σᾶς  
παρακίνησα, νομίζω μάλιστα πώς ἤμουν ὁ μόνος ἢ ὁ  
δεύτερος πού σᾶς εἶπα ὅτι θά θεωροῦσα φρόνιμο νά  
μὴν προβάλετε ὡς δικαιολογία γιά τήν πολεμική σας  
προετοιμασία τό μίσος σας πρὸς ἐκεῖνον, ἀλλά νά  
προετοιμάξετε ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν σας καί νά  
ἀποκρούσετε κι ἐκεῖνον, ἂν δοκιμάσει νά σᾶς βλά-

*Δέν ὑπάρχει  
κίνδυνος ἀπό  
τό βασιλιά τῆς  
Περσίας*

ψει.<sup>7</sup> Ούτε εἶπα ἐγὼ λόγια πού δέν τά βρήκατε σωστά, ἀλλά, ἀντίθετα, τέτοια πού κι ἐσεῖς τά ἐγκρίνατε. Ὁ σημερινός μου λοιπόν λόγος εἶναι σύμφωνα μέ ὅσα εἶπα τότε. Δηλαδή, ἂν ὁ βασιλιάς τῶν Περσῶν μέ εἶχε κοντά του καί μ' ἔκανε σύμβουλό του, ἐγὼ θά τόν συμβούλευα αὐτά πού παρακινῶ κι ἐσᾶς: ἂν κάποιοι ἀπό τούς Ἑλληνες τοῦ δειχτοῦν ἐχθρικοί, νά πολεμήσει γιά ὅ,τι τοῦ ἀνήκει· ὅσα ὅμως δέν τοῦ ἀνήκουν, γι' αὐτά καλύτερα νά μήν προβάλλει ἀξιώσεις. Ἐάν λοιπόν ἔχετε πάρει ἀπόφαση, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, γενικά νά παραχωρεῖτε στό βασιλιά τῆς Περσίας ὅσα ἐνεργώντας αἰφνιδιαστικά ἢ ἐξαπατώντας μερικούς πολίτες<sup>8</sup> κυριεύει, δέν ἀποφασίσατε, κατά τήν κρίση μου, σωστά. Ἐάν ὅμως πιστεύετε πώς ἔχετε καθήκον καί νά πολεμᾶτε γιά τήν ὑπεράσπιση τοῦ δικαίου, ἂν χρειαστεῖ, καί νά ὑποφέρετε ὅ,τιδήποτε, πρῶτα τόσο λιγότερο θά εἶναι ἀπαραίτητα ὅλα τοῦτα, ὅσο πιά σταθερά ἀποφασισμένοι εἴστε γι' αὐτά, καί ἔπειτα θά δείξετε ὅτι σκέφτεστε ὀρθά.

Ἐξἄλλου οὔτε ἐγὼ σᾶς λέγω τίποτε καινούριο τώρα πού σᾶς προτρέπω νά ἐλευθερώσετε τούς Ροδίους, οὔτε κι ἐσεῖς θά κάνετε κάτι τέτοιο, ἂν πειστεῖτε στά λόγια μου· θά σᾶς τό δείξω θυμίζοντας σας γεγονότα πού σᾶς ὠφέλησαν. Ἐσεῖς κάποτε, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, στείλατε τόν Τιμόθεο<sup>9</sup> γιά νά βοηθήσει τόν Ἀριοβαρζάνη<sup>10</sup> προσθέτοντας στό ψήφισμά σας τόν ὄρο «χωρίς νά παραβιάσει τή συνθήκη μέ τό βασιλιά». Ὄταν ἐκεῖνος εἶδε ὅτι ὁ Ἀριοβαρζάνης εἶχε ἀνοιχτά στασιάσει ἐναντίον τοῦ βασιλιά καί ὅτι τή Σάμιο φρουροῦσε ὁ Κυπρόθεμης, τόν

10 όποιο τοποθέτησε ό ύπαρχος<sup>11</sup> του βασιλιᾶ Τιγρά-  
νης, τότε τόν Ἄριοβαρζάνη ἀποφάσισε νά μήν τόν  
βοηθήσει, τή Σάμο όμως τήν πολιόρκησε καί μέ τή  
βοήθεια αὐτή τήν ἐλευθέρωσε.<sup>12</sup> Ὡς σήμερα γιά τήν  
ἐνέργεια αὐτή δέν ἔχει γίνει πόλεμος ἐναντίον σας.  
Γιατί κανεῖς δέ θά ἔμπαινε σέ πόλεμο τό ἴδιο εὐκολα  
γιά νά αὐξήσει τά πλούτη του, ὅσο γιά νά ὑπερασπί-  
σει αὐτά πού ἔχει: γιά ὅσα χάνουν, ὅλοι πολεμοῦν  
ὅσο κρατοῦν οἱ δυνάμεις τους, δέν κάνουν ὅμως τό  
ἴδιο καί γιά νά αὐξήσουν ὅσα ἔχουν. Ἐπιθυμοῦν  
βέβαια νά ἀποκτήσουν κι ἄλλα, ὅταν τούς τό ἐπιτρέ-  
πουν, ἄν ὅμως ἐμποδιστοῦν, δέν αἰσθάνονται καθό-  
λου ὅτι αὐτοί πού τούς ἐναντιώθηκαν τούς ἀδί-  
κησαν.

11 Οὔτε καί ἡ Ἀρτεμισία<sup>13</sup> νομίζω πώς θά ἐναντιω-  
θεῖ στήν ἐνέργειά μας τή στιγμή τούτη, ἄν ἡ πόλη μας  
ἐπιχειρήσει ἀνάμειξη στά πράγματα τῆς Ρόδου.  
Ἄκουστε με λίγο καί κρίνετε, ἄν ζυγίζω τά πράγμα-  
τα σωστά ἢ ὄχι. Ἐγώ λοιπόν νομίζω ὅτι, ἄν ὄλες οἱ  
ὑποθέσεις του βασιλιᾶ στήν Αἴγυπτο<sup>14</sup> πηγαίνουν  
ὅπως τίς θέλει, τότε ἡ Ἀρτεμισία μέ πάρα πολλή  
ζέση θά ἐπιχειροῦσε νά ἐξασφαλίσει τή Ρόδο γι'  
αὐτόν, ὄχι ἀπό φιλική διάθεση ἀπέναντί του, ἀλλά  
ἐπειδή ἐπιθυμεῖ, ἐφόσον ἐκεῖνος βρῖσκεται στήν  
περιοχή της, νά του προσφέρει μία μεγάλη ὑπηρεσία,  
γιά νά ἔχει ὅσο γίνεται μεγαλύτερη τήν εὐνοιά του.<sup>15</sup>

12 Ἄν ὅμως, ὅπως λέγεται, ἔχει ἀποτύχει τελείως στίς  
ἐπιχειρήσεις του, ἡ Ἀρτεμισία θά πρέπει νά πιστεύ-  
ει, ὅπως καί εἶναι ἡ ἀλήθεια, ὅτι τό νησί αὐτό δέ  
χρησιμεύει σέ τίποτα στό βασιλιά πρός τό παρόν: θά  
εἶναι μόνο γι' αὐτόν, ἕνας φραγμός στή δική της

ἐξουσία, ὥστε νά μήν τοῦ δημιουργεῖ τυχόν ἐνοχλή-  
σεις. Ἐπομένως μοῦ φαίνεται ὅτι ἐκεῖνη προτιμᾶ νά  
κατέχετε ἐσεῖς τό νησί, χωρίς ὁμως νά σᾶς τό  
παραδώσει φανερά, παρὰ νά τό πάρει ἐκεῖνος.  
Νομίζω λοιπόν πῶς οὔτε βοήθεια θά στείλει, κι ἂν  
ἴσως τό κάμει, θά τό κάμει ἀπρόθυμα καί μέ δυσκο-  
λία. Ὅσο γιά τό βασιλιά, τό τί θά πράξει αὐτός, μά  
τό Δία, δέ θά ἔλεγα πῶς ἐγώ τό ξέρω, θά ὑποστηρίζα  
ὁμως μέ ἐπιμονή ὅτι συμφέρει στήν πόλη μας νά  
ξεκαθαριστεῖ ἀμέσως ἓνα ἀπό τά δύο, ἂν ἐκεῖνος θά  
διεκδικήσῃ τήν πόλη τῶν Ροδίων ἢ ὄχι. Γιατί, ἂν τή  
διεκδικήσῃ, τότε δέ θά πρέπει νά συζητᾶμε γιά τή  
σωτηρία τῶν Ροδίων μόνο, ἀλλά γιά μᾶς τούς ἴδιους  
καί γιά ὄλους τούς Ἑλληνας.

13

Κι ἂν ἀκόμα ἐκεῖνοι οἱ Ρόδιοι πού τώρα ἔχουν  
τήν ἐξουσία<sup>16</sup> κρατοῦσαν τήν πόλη μέ τή δική τους  
δύναμη, οὔτε καί τότε θά σᾶς συμβούλευα νά τούς  
προτιμήσετε γιά συμμάχους, ἀκόμη κι ἂν σᾶς ὑπό-  
σχονταν ὅτι θά κάμουν τά πάντα γιά χάρη σας. Καί  
τοῦτο, γιατί βλέπω ὅτι αὐτοί, γιά νά καταλύσουν τό  
δημοκρατικό πολίτευμα, πῆραν στήν ἀρχή μέ τό  
μέρος τους μερικούς πολίτες,<sup>17</sup> καί ὅταν τό κατόρθω-  
σαν, τούς ἐξόρισαν πάλι. Ἐκεῖνοι λοιπόν πού δέ  
στάθηκαν πιστοί σέ κανένα ἀπό τά δύο μέρη δέν  
πιστεύω ὅτι μποροῦν νά γίνουν σταθεροί σύμμαχοι  
σ' ἐσᾶς. Ὅλα αὐτά ποτέ δέ θά τά ἔλεγα, ἂν πίστευα  
ὅτι συμφέρουν μόνο στούς δημοκρατικούς τῆς Ρό-  
δου. Οὔτε ἐκπρόσωπος τῶν συμφερόντων τους<sup>18</sup>  
εἶμαι, οὔτε ἰδιαίτερος φίλος μέ κανέναν τους. Οὔτε  
ἐξάλλου, κι ἂν ἀκόμα καί τά δύο συνέβαιναν, θά  
μιλοῦσα ἔτσι, ἂν δέν τό θεωροῦσα δικό σας

14

Ἡ στάση πού  
πρέπει νά  
τηρήσουν οἱ  
Ἀθηναῖοι  
ἀέναντι  
στούς  
Ροδίους

15

συμφέρον· ἐπειδή γὰρ τούς Ροδίους βέβαια — ἂν ἐπιτρέπεται νά τό πεί αὐτό ἐκεῖνος πού συνηγορεῖ γιά τή σωτηρία τους— χαιρομαι καί ἐγώ μαζί σας γι' αὐτά πού ἔπαθαν. Γιατί μέ τό νά ἀρνηθοῦν νά σᾶς ἀφήσουν νά πάρετε ὅ,τι σᾶς ἀνῆκε<sup>19</sup> ἔχουν χάσει τήν ἐλευθερία τους, καί ἐνῶ ἦταν στό χέρι τους νά εἶναι ἰσότιμοι σύμμαχοι μ' ἐσᾶς, πού εἶστε Ἑλληνες καί ἀνώτεροί τους, ἔχουν γίνει δοῦλοι σέ βαρβάρους καί δούλους, τούς ὁποίους ἄφησαν νά μποῦν στίς ἀκροπόλεις τους. Σχεδόν θά ἔλεγα μάλιστα ὅτι, ἂν θελήσετε νά τούς βοηθήσετε, τό πάθημά τους θά τούς ἔχει ὠφελήσει. Γιατί, ὡς Ρόδιοι πού εἶναι, δέν ξερω ἂν θά ἤθελαν ποτέ νά σκεφτοῦν σωστά, ἐφόσον τά πράγματα τούς ἔρχονταν εὐνοϊκά· ἀφοῦ ὅμως δοκίμασαν τήν ἐμπειρία καί διδάχτηκαν ὅτι ἡ ἀπερισκεψία γίνεται αἰτία πολλῶν κακῶν σέ μία δημοκρατική πολιτεία, ἴσως καμιά φορά γίνουν στό μέλλον φρονιμότεροι. Τοῦτο δέν τό θεωρῶ μικρή ὠφέλεια γι' αὐτούς. Ἔχω λοιπόν τή γνώμη ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά ἐπιχειρήσετε νά σώσετε τούς ἀνθρώπους καί νά μή μνησικακεῖτε, κάνοντας τή σκέψη ὅτι πολλές φορές κι ἐσεῖς ἐξαπατηθήκατε ἀπό ἀνθρώπους μέ ἐπίβουλα σχέδια, δέ θά λέγατε ὅμως πώς εἶναι δίκαιο νά τιμωρηθεῖτε ἐσεῖς γιά κανένα ἀπό τά σφάλματα αὐτά.

17 Σκεφτεῖτε ὅμως καί κάτι ἄλλο, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὅτι πολλές φορές ἔχετε πολεμήσει καί μέ δημοκρατικά καθεστῶτα καί μέ ὀλιγαρχικά. Αὐτό τό ξέρετε κι ἐσεῖς οἱ ἴδιοι. Γιά ποιές αἰτίες ὅμως γίνεται ὁ πόλεμος στή μία ἢ στήν ἄλλη περίπτωση, αὐτό κανεῖς σας ἴσως δέν τό ἐξετάζει. Γιά ποιό λόγο λοιπόν

Οἱ  
δημοκρατικές  
πολιτείες  
ἔχουν ζοινά  
συμφέροντα

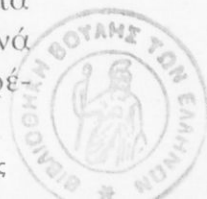


γίνεται; Μέ τά δημοκρατικά καθεστῶτα πολεμάτε ἢ γιά ἰδιωτικές διαφορές πού δέν μπόρεσαν νά ἐπιλυθοῦν μέ δημόσια συμφωνία ἢ γιά μερίδιο γῆς ἢ γιά συνοριακή διαφορά ἢ ἀπό ἀνταγωνισμό ἢ γιά χάρη τῆς ἡγεμονίας. Μέ τίς ὀλιγαρχίες ὅμως δέν πολεμάτε γιά κανέναν ἀπό τούς λόγους αὐτούς, παρὰ γιά τήν υπεράσπιση τῆς δημοκρατίας καί τῆς ἐλευθερίας. Γι' αὐτό καί δέ θά δίσταζα νά πῶ ὅτι πρέπει νά θεωρεῖτε πῶς πιο πολύ σᾶς συμφέρει νά εἶναι ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἐχθροί σας καί νά ἔχουν δημοκρατικό πολίτευμα, παρὰ νά εἶναι φίλοι σας καί νά ἔχουν ὀλιγαρχικό καθεστῶς. Καί τοῦτο γιατί μέ ἐλεύθερους ἀνθρώπους πιστεύω ὅτι χωρίς δυσκολία θά μπορούσατε νά συνάψετε εἰρήνη ὅποτε θά θέλατε, ἐνῶ μέ μιὰ ὀλιγαρχία, οὔτε τή φιλία θεωρῶ βέβαιη. Δέν εἶναι δυνατό νά ἔχουν φιλικές διαθέσεις οἱ ὀλιγαρχικοί γιά τό λαό, οὔτε ὅσοι ἐπιζητοῦν νά ἐξουσιάζουν, γιά ἐκείνους πού ἔχουν προτιμήσει τήν ἰσότητα τῶν δικαιωμάτων.

18

Ἄκόμη μοῦ προκαλεῖ κατάπληξη τό ὅτι, ἐνῶ οἱ Χίοι καί οἱ Μυτιληναῖοι<sup>20</sup> κυβερνῶνται ἀπό ὀλιγαρχίες, καί τώρα καί οἱ Ρόδιοι, καί σχεδόν θά ἔλεγα ὅτι ὅλος ὁ κόσμος ὀδηγεῖται σ' αὐτή τή μορφή δουλείας, κανεῖς σας δέ θεωρεῖ ὅτι μαζί τους κινδυνεύει σέ κάποιο βαθμό καί τό δικό μας πολίτευμα οὔτε σκέφτεται ὅτι δέν εἶναι δυνατό, ἂν ὅλες οἱ πόλεις ὀργανωθοῦν ὀλιγαρχικά, νά ἀνεχτοῦν σ' ἐμᾶς τή δημοκρατία. Γιατί γνωρίζουν πῶς μόνο ἐσεῖς μπορεῖτε νά φέρετε πάλι τήν ἐλευθερία. Ἀπό ὅποια πλευρά λοιπόν περιμένουν ὅτι θά μπορούσαν νά πάθουν κακό, αὐτήν θά θελήσουν νά τήν καταστρέ-

19



20 ψουν. Ἐπομένως ἐκείνους πού ἀδικοπραγοῦν πρέπει νά τούς θεωρεῖτε ἐχθρούς μόνο αὐτῶν πού ἀδικήθηκαν, ἐκείνους ὅμως πού καταλύουν τά δημοκρατικά πολιτεύματα καί τά μεταβάλλουν σέ ὀλιγαρχικά σᾶς συμβουλευώ νά τούς θεωρεῖτε κοινούς ἐχθρούς ὅλων τῶν ἀνθρώπων πού ἐπιθυμοῦν τήν ἐλευθερία. Ἔπειτα εἶναι δίκαιο, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, 21 ἐσεῖς πού ζεῖτε σέ δημοκρατικό καθεστῶς νά φαίνεστε ὅτι ἀπέναντι στίς δημοκρατίες πού ἀτύχησαν ἔχετε τέτοια αἰσθήματα, ὅπως αὐτά πού θά ἀξιῶνατε νά ἔχουν οἱ ἄλλοι γιά σᾶς, ἂν ποτέ — ὃ μὴ γένοιτο — σᾶς συνέβαινε κάτι παρόμοιο. Γιατί, στ' ἀλήθεια, ἂν ἰσχυριστεῖ κανεῖς ὅτι οἱ Ρόδιοι καλά ἔπαθαν, δέν εἶναι τώρα κατάλληλη ἡ εὐκαιρία γιά νά ἐπιχαίρει. Γιατί ὅσοι εὐτυχοῦν πρέπει πάντοτε νά δείχνουν πῶς ἐνδιαφέρονται γιά τό καλό τῶν δυστυχημένων, ἐφόσον τό μέλλον εἶναι γιά ὅλους τούς ἀνθρώπους ἀδηλο.<sup>21</sup>

22 Πολλές φορές ἐξάλλου ἐγώ ἀκούω ἐδῶ μπροστά σας νά λένε κάποιοι ῥήτορες πῶς, ὅταν ἡ δημοκρατία μας ἀτύχησε,<sup>22</sup> συμφώνησάν μερικοί<sup>23</sup> νά τή σώσουν. Ἀπό αὐτούς ἐγώ θά ἀναφερθῶ τώρα μέ δυό λόγια μόνο στούς Ἀργεῖους. Γιατί δέ θά ἤθελα ἐσεῖς, πού ἔχετε τή φήμη ὅτι πάντα σώζετε τούς δυστυχεῖς, νά φανεῖτε στήν ὑπόθεση τούτη κατώτεροι ἀπό τούς Ἀργεῖους: Ἐκεῖνοι κατοικῶντας σέ χώρα γειτονική μέ τή Λακεδαίμονα, μολονότι ἔβλεπαν τούς Λακεδαιμονίους νά κυριαρχοῦν σέ στεριά καί σέ θάλασσα, δέ δίστασαν, οὔτε φοβήθηκαν νά δείξουν τά φιλικά αἰσθήματα πού εἶχαν ἀπέναντί σας, ἀλλά καί τούς ἀπεσταλμένους πού ἤρθαν ἀπό τή Λακεδαίμο-

Τό  
παράδειγμα  
τῶν  
Ἀργείων.  
Κανείς φόβος  
ἀπό τόν  
Ἀρταξέρξη

να, ὅπως λένε, γιά νά ζητήσουν τήν παράδοση μερικῶν δικῶν σας φυγάδων<sup>24</sup> ἀποφάσισαν νά τούς θεωρήσουν ἐχθρούς των, ἄν δέν ἀναχωροῦσαν πρὶν δύσει ὁ ἥλιος. Λοιπὸν δέν εἶναι ντροπή, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πού ὁ λαὸς τῶν Ἀργείων δέ φοβήθηκε στίς περιστάσεις ἐκεῖνες τήν ἐξουσία τῶν Λακεδαιμονίων οὔτε τή δύναμή τους κι ἐσεῖς, πού εἶστε Ἀθηναῖοι, νά φοβηθεῖτε βάρβαρο ἄνθρωπο καί μάλιστα γυναῖκα; Ἐπιπλέον ἐκεῖνοι θά μπορούσαν νά ἰσχυριστοῦν ὅτι πολλές φορές ἔχουν νικηθεῖ ἀπό τούς Λακεδαιμονίους, ἐνῶ ἐσεῖς ἔχετε νικήσει πολλές φορές τό βασιλιά τῆς Περσίας καί οὔτε μία φορά δέν ἔχετε νικηθεῖ οὔτε ἀπό τούς δούλους τοῦ βασιλιᾶ,<sup>25</sup> οὔτε ἀπό αὐτόν τόν ἴδιο. Γιατί ἄν ἴσως σέ κάτι νίκησε τήν πόλη μας ὁ βασιλιάς, ἢ νίκησε διαφθειρόντας μέ χρήματα<sup>26</sup> τούς πιό τιποτένιους Ἑλληνας καί προδότες τῆς Ἑλλάδος, ἢ ἀλλιῶς δέ νίκησε ποτέ. Καί αὐτό ὅμως δέν τόν ὠφέλησε. Θά διαπιστώσετε ὅτι αὐτός συγχρόνως καί τήν πόλη μας ἀδυνάτισε χρησιμοποιώντας τούς Λακεδαιμονίους,<sup>27</sup> καί τό βασίλειό του διακινδύνεψε πολεμώντας μέ τόν Κλέαρχο<sup>28</sup> καί τόν Κύρο. Οὔτε λοιπὸν σέ φανερό πόλεμο νίκησε, οὔτε τά ἐπίβουλα σχέδιά του τόν ὠφέλησαν. Παρατηρῶ ἀκόμα ὅτι πολλές φορές μερικοὶ ἀπό σᾶς δέ δίνουν σημασία στό Φίλιππο, ἐπειδή, καθὼς φαίνεται, δέν ἀξίζει τόν κόπο, ἐνῶ φοβοῦνται τό βασιλιά τῶν Περσῶν ὡς ἰσχυρό ἐχθρό γιά ὅσους βάλει στόχο του. Ἄν ὅμως τόν ἕνα δέν τόν ἀποκρούμε, γιατί εἶναι ἀσήμαντος, ἐνῶ στὸν ἄλλο ὑποχωροῦμε παντοῦ, ἐπειδή εἶναι ἐπίφοβος, σέ ποιούς ἄνδρες Ἀθηναῖοι, θά ἀντισταθοῦμε;

23

24

25

Εἶναι δίκαιο  
νά ἐπέμβουν  
οἱ Ἀθηναῖοι  
σπῆ Ρόδο;

26

27

28

Ὑπάρχουν ἀνάμεσά σας, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, με-  
ρικοί ρήτορες ἐξαιρετικά ἐπιτήδειοι νά συνηγοροῦν  
γιά τό δίκαιο τῶν ἄλλων ἐνώπιόν σας. Σ' αὐτούς ἐγώ  
θά συνηγοροῦσα ἓνα μόνο πράγμα, νά ἐπιδιώκουν νά  
συνηγοροῦν γιά τό δικό σας δίκαιο ἐνώπιον τῶν  
ἄλλων, ὥστε νά φαίνονται αὐτοί πρῶτοι πώς κάνουν  
τό σωστό. Γιατί εἶναι ἄτοπο νά σᾶς διδάσκει τό  
δίκαιο κάποιος πού ὁ ἴδιος δέν τό ἀκολουθεῖ. Δέν  
εἶναι σωστό ἓνας Ἀθηναῖος πολίτης νά ἔχει στό νοῦ  
του ὅσα εἶναι ἐναντίον σας καί ὄχι ὅσα εἶναι πρὸς  
ὄφελός σας. Σκεφτεῖτε λοιπόν, γιά τό ὄνομα τῶν  
θεῶν, γιατί ἄραγε δέν ὑπάρχει κανείς στό Βυζάντιο  
νά τοὺς ὑποδείξει νά μὴν καταλάβουν τή Χαλκηδό-  
να,<sup>29</sup> πού ἀνήκει στό βασιλιά καί πού ἦταν ἄλλοτε  
δική σας, ἐνῶ ἐκεῖνοι δέν εἶχαν ἀπό πουθενά σχέση  
μ' αὐτήν. Οὔτε νά προσαρτήσουν τή Σηλυμβρία,<sup>30</sup>  
πόλη πού ἦταν κάποτε σύμμαχός σας, καί νά περιλά-  
βουν οἱ Βυζάντιοι τήν περιοχὴ τῆς στά ὄριά τους  
ἀντίθετα μέ τοὺς ὄρκους καί τίς συνθήκες πού  
ὄρισαν νά εἶναι οἱ πόλεις αὐτόνομες. Οὔτε βρέθηκε  
κανείς νά ὑποδείξει στό Μαύσωλο, ὅσο ζοῦσε, οὔτε,  
ὅταν πέθανε ἐκεῖνος, στήν Ἀρτεμισία νά μὴν κατα-  
λάβουν τήν Κώ καί τή Ρόδο καί ἄλλες πόλεις  
ἐλληνικές πού ὁ βασιλιάς, ὁ κύριός τους, σύμφωνα  
μέ τή συνθήκη παραχώρησε στοὺς Ἕλληνες καί πού  
γι' αὐτές οἱ Ἕλληνες τοῦ καιροῦ ἐκεῖνου ἀντιμετώπι-  
σαν πολλοὺς κινδύνους καί ἔκαμαν τιμημένους ἀγῶ-  
νες. Ἄν λοιπόν καί στοὺς δύο αὐτούς<sup>31</sup> τό ἔλεγε  
κάποιος, δέ θά βρισκόταν κανείς, ὅπως εἶναι φανε-  
ρό, νά τόν ἀκούσει.

Λοιπόν ἐγώ θεωρῶ πώς ἔχουμε τό δικαίωμα νά

ἀποκαταστήσουμε τό δημοκρατικό πολίτευμα στή Ρόδο. Μά κι ἂν ἀκόμη δέν τό εἶχαμε, ὅταν βλέπω τί κάνουν αὐτοί οἱ ἄνθρωποι, θεωρῶ χρέος νά προτρέπω τήν ἐπαναφορά τῆς δημοκρατίας. Γιά ποιό λόγο; Γιατί, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἐάν ὅλοι εἶναι πρόθυμοι νά ἐνεργοῦν μέ δικαιοσύνη, εἶναι ντροπή μόνοι ἐμεῖς νά μή θέλουμε· ἐάν ὁμως ὅλοι οἱ ἄλλοι προετοιμάζονται ὥστε νά ἔχουν τή δυνατότητα νά ἀδικοῦν, καί μόνο ἐμεῖς προβάλλουμε ὡς πρόσχημα τή δικαιοσύνη καί δέν ἀναλαμβάνουμε καμιά εὐθύνη, αὐτό δέν τό θεωρῶ δικαιοσύνη, ἀλλ' ἀνανδρία. Γιατί βλέπω ὅτι ὅλοι κερδίζουν τά δίκαιά τους, ἀνάλογα μέ τή δύναμη πού ἔχουν. Καί μπορῶ γιά τό γεγονός αὐτό νά ἀναφέρω γνωστό σέ ὅλους σας παράδειγμα. Ὑπάρχουν δύο συνθήκες ἀνάμεσα στούς Ἑλληνας καί στό βασιλιά, ἐκείνη πού ἔκαμε ἡ δική μας πόλη, τήν ὁποία ὅλοι ἐγκωμιάζουν, καί ἔπειτα ἐκείνη πού ἔκαμαν οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀργότερα, τήν ὁποία βέβαια ὅλοι κατακρίνουν.<sup>32</sup> Σ' αὐτές τίς δύο δέν ἔχουν ὀριστεῖ τά δικαιώματα μέ τόν ἴδιο τρόπο. Γιατί σέ μία πολιτεία οἱ νόμοι καθιερώνουν κοινότητα καί ἰσοτιμία δικαιωμάτων στούς ἰδιῶτες, καί στούς ἀδύνατους καί στούς δυνατούς. Ὡς πρὸς τά δικαιώματα ὁμως τῶν ἐλληνικῶν πόλεων ἀποφασίζουν οἱ ἰσχυροί γιά τούς ἀσθενεστεροὺς.

Ἐφόσον λοιπόν οἷς εἶναι δυνατό νά κρίνετε ποιό εἶναι τό σωστό, πρέπει νά ἐξετάσετε καί πῶς θά μπορέσετε νά τό ἐφαρμόσετε. Καί θά τό κατορθώσετε, ἂν θεωρηθεῖτε ὅτι εἶστε οἱ κοινοί προασπιστές τῆς ἐλευθερίας ὅλων τῶν Ἑλλήνων. Μοῦ φαίνεται ὁμως, καί τό θεωρῶ φυσικό, ὅτι εἶναι δυσκολότατο

29

30

*Ἡ τακτική πού πρέπει νά ἀκολουθήσουν στό ἐξῆς οἱ Ἀθηναῖοι*

- για σᾶς νά κάνετε αὐτό πού πρέπει. Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι δηλαδή ἔχουν νά παλέψουν ἕναν ἀγώνα μέ τούς φανερούς των ἐχθρούς· ἂν αὐτούς τούς νικήσουν, τίποτε δέν τούς ἐμποδίζει νά οἰκειοποιηθῶν τά ἀγαθά. Ἐσεῖς ὅμως, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἔχετε δύο ἀγῶνες: καί αὐτόν πού διεξάγουν οἱ ἄλλοι, καί ἐπιπλέον ἕναν ἀκόμα, πού προηγεῖται καί εἶναι πιό μέγας. Πρέπει δηλαδή, ὅταν ἀποφασίζετε, νά νικήσετε αὐτούς πού ἔργο τους ἔχουν νά πράττουν ἀντίθετα μέ τό συμφέρον τῆς πόλεως.<sup>33</sup> Ὅταν λοιπόν ἐξαιτίας τους δέν μπορεῖ νά γίνει τίποτε σωστό χωρίς ἀγώνα, εἶναι ἐπόμενο νά δοκιμάζετε πολλές ἀτυχίες.
- 32 Τό γεγονός ὡστόσο ὅτι πολλοί<sup>34</sup> διαλέγουν ἄσχετα ἀπὸ αὐτή τήν πολιτική στάση ἴσως ἔχει αἰτία προπάντων τά κέρδη πού ἔχουν ἀπό αὐτούς πού τούς δίνουν χρήματα.<sup>35</sup> Παρόλα αὐτά δικαιολογημένα θά μπορούσε κανείς νά θεωρήσει ἐνόχους κι ἐσᾶς. Γιατί ἔπρεπε, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, νά ἔχετε τήν ἴδια ἀντίληψη γιά τήν στάση ἐνός ἀτόμου μέσα στήν πολιτεία μ' αὐτήν πού ἔχετε γιά τήν ὑπηρεσία του στό στρατό. Ποιά εἶναι αὐτή ἡ ἀντίληψη; Θεωρεῖτε ὅτι ἀρμόζει ἐκεῖνος πού ἐγκαταλείπει τήν θέση στή μάχη, ὅπου τόν ἔταξε ὁ στρατηγός, νά χάνει τά πολιτικά του δικαιώματα καί νά μὴ μετέχει στά κοινά.
- 33 Ἐπρεπε λοιπόν καί αὐτούς πού ἐγκαταλείπουν τήν τάξη τῆς πολιτείας τήν ὁποία μᾶς παρέδωσαν οἱ πρόγονοι καί ἀκολουθοῦν ὀλιγαρχική πολιτική νά τούς στερεῖτε τό δικαίωμα νά σᾶς συμβουλεύουν. Ὅμως τώρα ἐσεῖς, ἐνῶ θεωρεῖτε ὅτι οἱ σύμμαχοι πού ἔχουν ὀρκιστεῖ νά ἔχουν τόν ἴδιο ἐχθρό καί φίλο<sup>36</sup> μ' ἐσᾶς εἶναι οἱ καλύτεροι φίλοι σας, παρὰ

ληλα πιστεύετε ότι οί πολυτευόμενοι, πού γνωρίζετε σαφώς ότι προτιμούν τούς έχθρους τῆς πόλεως, ἀξιζούν τή μεγαλύτερη ἐμπιστοσύνη.

Ἀλλά βέβαια, δέν εἶναι δύσκολο νά βρεῖ κανεῖς τί νά κατηγορήσει σ' αὐτούς ἢ τί νά κατακρίνει σ' ἐσᾶς τούς ἄλλους: τό δύσκολο ἔργο εἶναι νά βρεῖ μέ ποιά λόγια ἢ μέ ποιές πράξεις θά ἐπανορθώσει ὅσα τώρα δέν εἶναι σωστά. Οὔτε εἶναι ἴσως ἡ ὥρα νά μιλήσει κανεῖς γιά ὅλα. Ἐάν πάντως, ὅσα ἔχετε ἀποφασίσει νά κάμετε, μπορέσετε νά τά ἐπικυρώσετε μέ κάποια πράξη σύμφωνη μέ τό συμφέρον σας, ἴσως καί οἱ ἄλλες ὑποθέσεις σας μία μία θά βελτιώνονται συνεχῶς.

Φρονῶ λοιπόν ότι πρέπει νά ἀρπάξετε γερά στά χέρια σας τήν ὑπόθεση αὐτή τῶν Ροδίων καί νά ἐνεργήσετε μέ τρόπο ἀντάξιο τῆς πόλης μας, ἀναλογιζόμενοι μέ πόση εὐχαρίστηση ἀκοῦτε ὅταν κάποιος ρήτορας ἐπαινῆ τούς προγόνους σας καί ἀνιστορεῖ τά κατορθώματά τους καί ἀπαριθμεῖ τά τρόπαια.<sup>37</sup> Νά θεωρεῖτε λοιπόν ότι οἱ πρόγονοί σας ἔστησαν αὐτά τά τρόπαια ὄχι γιά νά τά βλέπετε καί νά θαυμάζετε, μά καί γιά νά μιμεῖστε τίς ἀρετές ἐκείνων πού τά ἔστησαν.<sup>38</sup>

34

35

Ἐπιλογος

## ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ὁ Δημοσθένης δέ θά κουραστεῖ ποτέ νά κατηγορεῖ τοὺς Ἀθηναίους γιὰ τὴν ἀναποφασιστικότητα καὶ τὴ βραδύτητα πού δείχνουν, σέ ἀντίθεση μέ τό Φίλιππο. Πρὸβλ. καί παρ. 14-15 στόν Γ' Ὀλυνθιακό.

2. Τό Συμμαχικό πόλεμο, πού ἔληξε τό 355 π.Χ (βλ. εἰσαγωγή).

3. Ὁ Μαύσωλος ἦταν σατράπης τῆς Καρίας μέ ἔδρα τὰ Μύλασα καί κατόπιν τὴν Ἀλικαρνασσό ἀπό τό 377/6 π.Χ. ἕως τό θάνατό του τό 353 π.Χ. Τόν διαδέχθηκε ἡ γυναίκα του Ἀρτεμισία (353-352 π.Χ.). Οὐσιαστικά ἀνεξάρτητος ἀπό τό Μέγα Βασιλεῖα, καί μάλιστα ἄλλοτε φίλος του καί ἄλλοτε ἐχθρός του, φρόντισε νά ἐπεκτείνει σημαντικά καί νά ὀργανώσει τὴν ἐπικράτειά του. Θεωρώντας τοὺς Ἀθηναίους ἐμπόδιο στὰ σχέδιά του, ὑποκίνησε ἐναντίον τους τό Συμμαχικό πόλεμο (357 π.Χ.) μέ τίς συνέπειες πού εἶδαμε στὴν εἰσαγωγή.

4. Δηλαδή χωρὶς νά σᾶς ὑποψιάζονται ὅτι σχεδιάζετε νά τοὺς ἐπιβάλετε τὴν ἡγεμονία σας.

5. Βασιλεὺς ἢ Μέγας Βασιλεὺς εἶναι ὁ βασιλιάς τῆς Περσίας. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ βασιλεύε ο Ἀρταξέρξης Γ' ὁ Ὡχος (358-338 π.Χ.).

6. Πρόκειται γιὰ ἀποστολὴ μισθοφόρων ἀπὸ τὴν Ἀθήνα (καὶ τὴ Σπάρτη) πρὸς τό φαραὼ Νεκτανεβῶ, πού ἀφοῦ εἶχε κατορθώσει νά κρατήσῃ γιὰ λίγα χρόνια τὴν Αἴγυπτο ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν περσικὴ ἐπικυριαρχία, ἀντιμετώπιζε τώρα (351 π.Χ.) τό νέο βασιλιά τῆς Περσίας Ἀρταξέρξης Γ' ἀποφασισμένο



νά υποτάξει όριστικά τήν Αίγυπτο. Οί Έλληνες μισθοφόροι βοήθησαν άποτελεσματικά τούς Αίγυπτίους, οί όποιοι μόνο ύστερα από χρόνια, τό 343π.Χ., υπέκυψαν όριστικά.

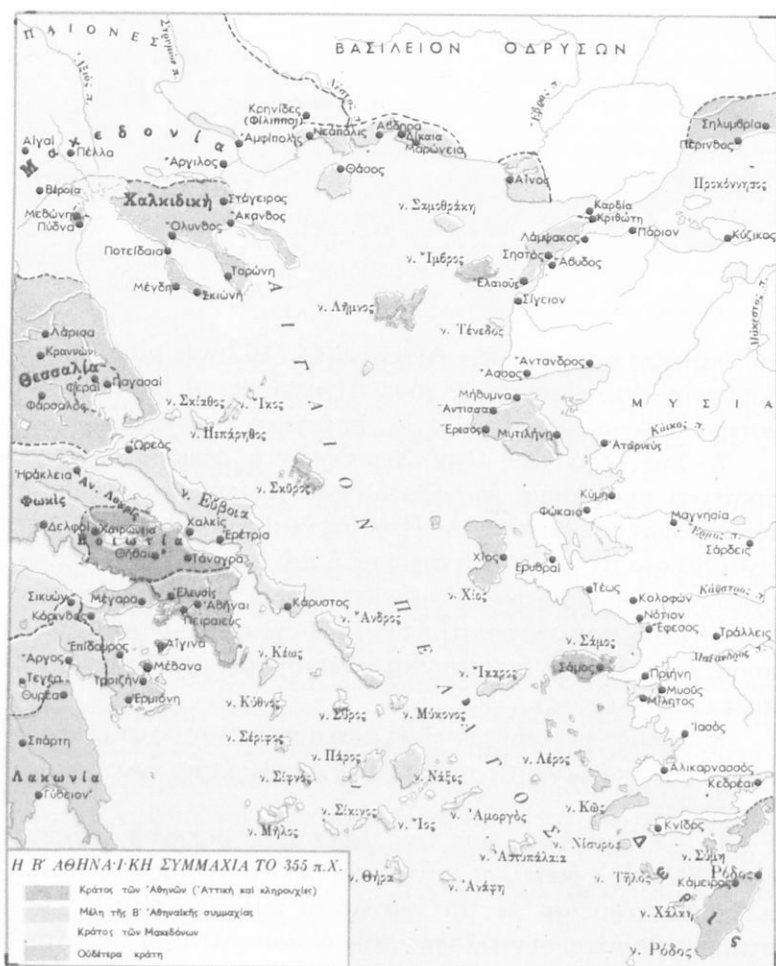
7. Στο λόγο του *Περί Συμμοριών* ό Δημοσθένης είχε προτείνει πρόγραμμα επανεξοπλισμού γιά τήν αντιμετώπιση τών σχεδίων του βασιλιά τής Περσίας (καί του Φιλίππου). Δέν είναι βέβαιο άν και τότε ή συμβουλή του Δημοσθένη εισακούστηκε και εφαρμόστηκε. (Συμμορίες: όμιλοι πλούσιων πολιτών από 60 μέλη, που σύμφωνα μέ τό νόμο συνεισέφεραν χρηματικά ποσά, όταν υπήρχε ανάγκη, γιά νά αντιμετωπιστούν έκτακτες πολεμικές ανάγκες).

8. Δηλαδή μερικούς πολίτες από αυτούς που είχαν έξουσία και κύρος και μάλιστα τούς όλιγαρχικούς, όπως έκανε και ό Μαύσωλος.

9. Ό Τιμόθεος, γιός του γνωστου στρατηγου Κόνωνα (444-392 π.Χ.), διετέλεσε επανειλημμένα στρατηγός από τό 378 π.Χ. και πέρα και μέ τήν ίκανότητα και τίς επιτυχίες του στάθηκε βασικός συντελεστής στην αναδιοργάνωση τής Αθηναϊκής Συμμαχίας.

10. Αριοβαρζάνης, σατραπής τής Φρυγίας. Τό 366 π.Χ. κήρυξε άποστασία από τό βασιλιά τής Περσίας και παράλληλα αναζήτησε βοήθεια από τούς Έλληνες, Αθηναίους και Σπαρτιάτες. Οί Έλληνες ανταποκρίθηκαν πρόθυμα, γιατί έβρισκαν έτσι ευκαιρία γιά δράση στή Μ. Ασία. Ό Σπαρτιάτης Αγησίλαος και ό Αθηναίος Τιμόθεος τόν βοήθησαν σέ διάφορες περιστάσεις. Τό έγχείρημά του αρχικά πέτυχε, στό τέλος όμως

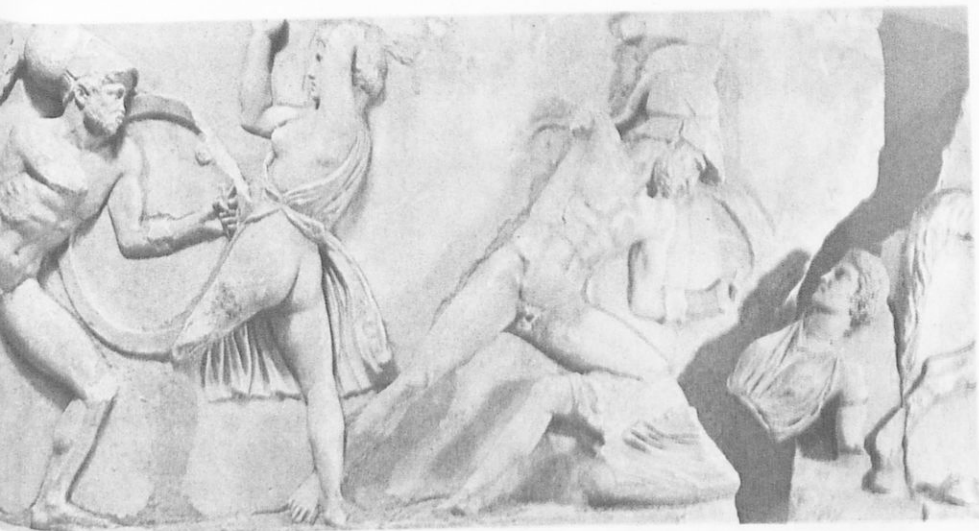




παραδόθηκε ἀπό τόν ἴδιο του τό γιό Μιθριδάτη στόν Ἀρταξέρξη Β', πού τόν θανάτωσε (360 π.Χ.).

11. ὕπαρχος· διοικητής περιοχῆς, ἀντιπρόσωπος κάποιου ἀνώτερου, ὅπως ἐδῶ ὁ Τιγράνης.

12. Ἡ πολιορκία ἔληξε τό καλοκαίρι τοῦ 365 π.Χ. Τῆ Σάμο, πού δέν εἶχε προσχωρήσει στήν Ἀθηναϊκή συμμαχία, κατεῖχε ἡ φρουρά αὐτή κατά παράβαση τῆς «βασιλείου εἰρή-



Ἐνάγλυφη παράσταση Ἀμαζονομαχίας, ἴσως τοῦ Σκόπα, ἀπό τό Μαυσολεῖο τῆς Ἀλικαρνασσοῦ. Βρετανικό Μουσεῖο.  
(Ἀπό τήν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τῆς Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν, τόμ Γ<sub>2</sub>, σελ. 306)

νης» (387 π.Χ.) κατά τήν ὁποία ἔπρεπε νά εἶναι ἐλεύθερη καί ἀνεξάρτητη. Ἔτσι τό ψήφισμα πού μνημονεύει ἐδῶ ὁ Δημοσθένης ὄρισε ὅτι ὁ Τιμόθεος θά ἔδιωχνε μόνο τή φρουρά, ἀλλά θά ἀπέφευγε ἐνέργειες πού θά μποροῦσαν νά θεωρηθοῦν ἀντίθετες πρὸς τήν εἰρήνη καί νά θίξουν τό βασιλιά τῆς Περσίας. Ἀργότερα ὡστόσο ὁ Τιμόθεος βοήθησε καί τόν Ἀριοβαρζάνη.

13. Βλ. παραπάνω σημ. 3

14. Βλ. παραπάνω σημ. 6

15. Προπάντων νά τήν ἀναγνωρίσει ἐπίσημα ὡς διάδοχο τοῦ Μαύσολου.

16. Δηλαδή οἱ ὀλιγαρχικοί πού ἐγκατέστησε ὁ Μαύσωλος.

17. Μερικούς πολίτες ἀπό τοὺς μετριοπαθεῖς δημοκρατικούς.

18. Ὁ φίλος μᾶς ξένης πόλεως, πού καί ἐπίσημα ἐκπροσωποῦσε τά συμφέροντά της στή δική του πατρίδα ὀνομαζόταν πρόξενος. Ἐδῶ λοιπόν ὁ Δημοσθένης λέει ὅτι δέ μιλεῖ ὡς πρόξενος (ὡς ἀντιπρόσωπος τῶν Ροδίων), οὔτε ὡς ξένος, ὡς

ιδιαίτερος φίλος κανενός από αυτούς. Λέει μόνον ό,τι συμφέρει στους Ἀθηναίους.

19. Δηλαδή νά ἀρνηθοῦν νά καταβάλλουν στους Ἀθηναίους τό συμμαχικό φόρο.

20. Καί ἡ Μυτιλήνη εἶχε τήν ἐποχή πού ἐκφωνεῖται ὁ λόγος αὐτός ὀλιγαρχική κυβέρνηση, ἔπειτα ἀπό λίγο μάλιστα (349 π.Χ.) ἡ πόλη ἔπασε στά χέρια ἑνός τυράννου, πού εἶχε ἐχθρικές διαθέσεις γιά τούς Ἀθηναίους.

21. Στό τμήμα αὐτό παρατηροῦμε γενικά ὅτι ὁ Δημοσθένης προσπαθεῖ νά ἀντισταθμίσει τήν πικρία καί μνησικακία πού διατηροῦσαν οἱ Ἀθηναῖοι γιά τούς Ροδίους μέ τήν ἀντίθεση πού εἶχαν παράλληλα οἱ συμπολίτες του γιά τήν ὀλιγαρχία. Οἱ Ἀθηναῖοι δηλαδή, ἔξηγεῖ ὁ Δημοσθένης, πρέπει νά ἐπέμβουν γιά τήν ὑπόθεση τῆς δημοκρατίας περισσότερο, παρά γιά τό καλό τῶν Ροδίων.

22. Ἀναφέρεται στό ὀλιγαρχικό πολίτευμα τῶν «τριάκοντα τυράννων» (404 π.Χ.), πού ἐγκαθίδρυσαν οἱ Σπαρτιάτες μετά τήν πτώση τῶν Ἀθηνῶν, στό τέλος τοῦ Πλεοποννησιακοῦ πολέμου.

23. Δηλαδή μερικές πόλεις.

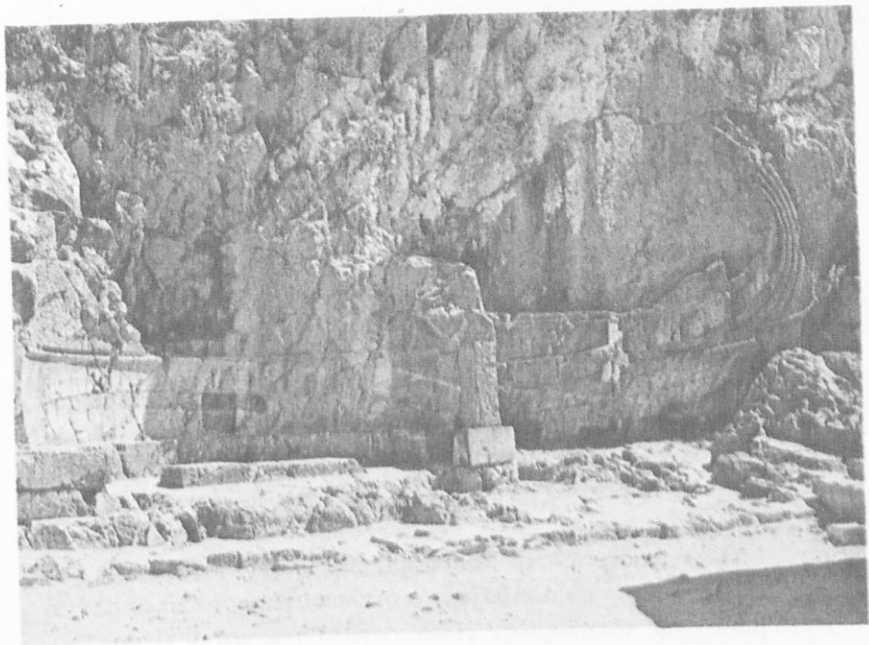
24. φυγάδες· πολίτες πού ἔφευγαν ἀπό τήν Ἀθήνα γιά νά γλιτώσουν κατά τήν περίοδο τῆς τρομοκρατίας τῶν τριάκοντα. Τό Ἄργος δέ δέχτηκε νά ἀτιμαστεῖ παραδίδοντάς τους.

25. Δοῦλος τοῦ βασιλιά εἶναι καί ἡ Ἀρτεμισία, ἀφοῦ εἶναι ὑπαρχός του. Στό Περσικό κράτος ἄλλωστε ὅλοι εἶναι δοῦλοι, ἐκτός ἀπό τό βασιλιά.

26. διαφθειρόντας μέ χρήματα· συνηθισμένος τρόπος ἐπεμβάσεως τῶν Περσῶν στά ἑλληνικά πράγματα.

27. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ὑπῆρξαν συχνά σύμμαχοι τῶν Περσῶν κατά τόν 4ο αἰώνα καί ἐξυτηρέτησαν ἔτσι τήν πολιτική τοῦ Μεγάλου Βασιλέως.

28. Κλέαρχος· Σπαρτιάτης στρατηγός πού ἔδρασε κατά τήν τελευταία περίοδο τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἦταν ἐπίσης ὁ ἀρχηγός τῶν Ἑλλήνων μισθοφόρων πού πολέμησαν στά Κούναξα τό 401 π.Χ. στό πλευρό τοῦ Κύρου ἐναντίον τοῦ



Ἐνάγλυνη παράσταση ἑνὸς ἀπὸ τοὺς πρὸ ἐπιτυχημένους τύπους τῶν ῥοδιακῶν πολεμικῶν πλοίων, τῆς τριημιολίας (Ρόδος, Ἀκροπολι Λίνδου).  
(Ἀπὸ τὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τῆς Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν, τόμ. Ε, σελ. 77)

ἀδελφοῦ τοῦ Ἀρταξέρξη Β' (404-358 π.Χ.). (Βλ. καὶ Ἰσοκράτη Πανηγυρικός, 145-146).

29. Χαλκηδών· παλιὰ μεγαρικὴ ἀποικία στὴν Ἀσιατικὴ πλευρὰ τοῦ Βοσπόρου, ἀπέναντι στοῦ Βυζάντιο.

30. Σηλυμβρία· θρακικὴ πόλις στὴν Προποντίδα, πού εἶχαν ἐπίσης ἰδρύσει οἱ Μεγαρεῖς.

31. Δηλαδὴ στοὺς Βυζαντίους καὶ στοὺς σατραπες Μαύσωλο καὶ Ἀρτεμισία.

32. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ λεγόμενη Εἰρήνη τοῦ Καλλία (449 π.Χ., λέγεται καὶ Κιμώνειος), ἡ ὁποία τερατίαιζε τὴν ἐμπόλεμη κατάστασι μὲ τὴν Περσία καὶ ὄριζε σφαῖρες ἐπιρροῆς τῶν

Ἑλλήνων καί τῶν Περσῶν. Θεωρήθηκε ἐξαιρετικά εὐνοϊκή γιά τούς Ἑλληνας. Ἡ δεύτερη εἶναι ἡ λεγόμενη Ἄνταλκίδειος εἰρήνη ἢ βασιλέως εἰρήνη (387 π.Χ.), πού τήν ἐπέβαλε ὁ Ἄρταξέρξης Β' μέ τή συνεργασία καί τή συναίνεση τῆς Σπάρτης. Ἐγκατέλειπε τίς ἑλληνικές πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας στούς Πέρσες καί γενικά ἦταν γιά τούς Ἑλληνας ἀτιμωτική. (Πρβλ. παρόμοια σύγκριση καί στόν Πανηγυρικό τοῦ Ἰσοκράτη, 120).

33. Ὁ ρήτορας μέ τόν ὑπερβολικά αὐστηρό αὐτό χαρακτηρισμό ὑπονοεῖ τόν Εὐβουλο καί τούς ὀπαδοῦς του, τή μερίδα δηλαδή τῶν φιλειρηνικῶν καί μετριοπαθῶν στοιχείων, πού εἶχαν κύριο στόχο τήν ἐσωτερική ἀνόρθωση καί τήν οἰκονομική περισυλλογή, ἐνῶ ὁ Δημοσθένης ἔβαζε πάνω ἀπ' ὅλα τήν ἄμυνα καί τήν ὑπεράσπιση τῶν συμφερόντων τῆς πόλεως στό ἐξωτερικό.

34. Δηλαδή πολλοί πολιτικοί, ρήτορες.

35. Τό ἴσως χρησιμοποιεῖται διπλωματικά γιά νά ἀπαλύνει τό βάρος τῆς κατηγορίας. Ἦταν γνωστό πώς καί οἱ Πέρσες καί ὁ Φίλιππος ὁ Β' χρησιμοποιοῦσαν συχνά τό χρῆμα γιά νά ἐπιτύχουν τούς πολιτικούς των σκοπούς.

36. νά ἔχουν τόν ἴδιο ἐχθρό καί φίλο· συνηθισμένη διατύπωση μέσα στούς ὄρους τῶν συνθηκῶν συμμαχίας.

37. Οἱ νικητές τῆς μάχης ἀφαιροῦσαν συνηθῶς ἀπό τά πτώματα τῶν νεκρῶν περιζεφαλαῖες, ἀσπίδες, θώρακες καί διάφορα ὄπλα καί τά κρεμοῦσαν ἐπάνω σέ ξύλινο στύλο ἢ σέ δένδρο, πού λεγόταν τροπαιο, μνημεῖο νίκης, δηλαδή τροπῆς τῶν ἐχθρῶν σέ φυγή. Τά τροπαιο ἀφιερώνονταν στό Δία. Γιά τίς σημαντικές νίκες ἐναντίον τῶν βαρβάρων μπορούσαν νά εἶναι περισσότερο μνημειώδη, λίθινα ἢ ὀρειγάλινα.

38. Οἱ Ἀθηναῖοι, ὅπως εἶναι γνωστό, δέν ἀκολούθησαν τή συμβουλή τοῦ Δημοσθένη νά βοηθήσουν τούς Ροδίους καί τό νησί ἔμεινε στά χέρια τῆς Ἀρτεμισίας καί τοῦ διαδόχου της.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ  
ΙΣΟΚΡΑΤΗ  
ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΦΙΛΙΠΠΟΝ





Στατήρας τοῦ Περόδικου Γ'.  
(Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο)



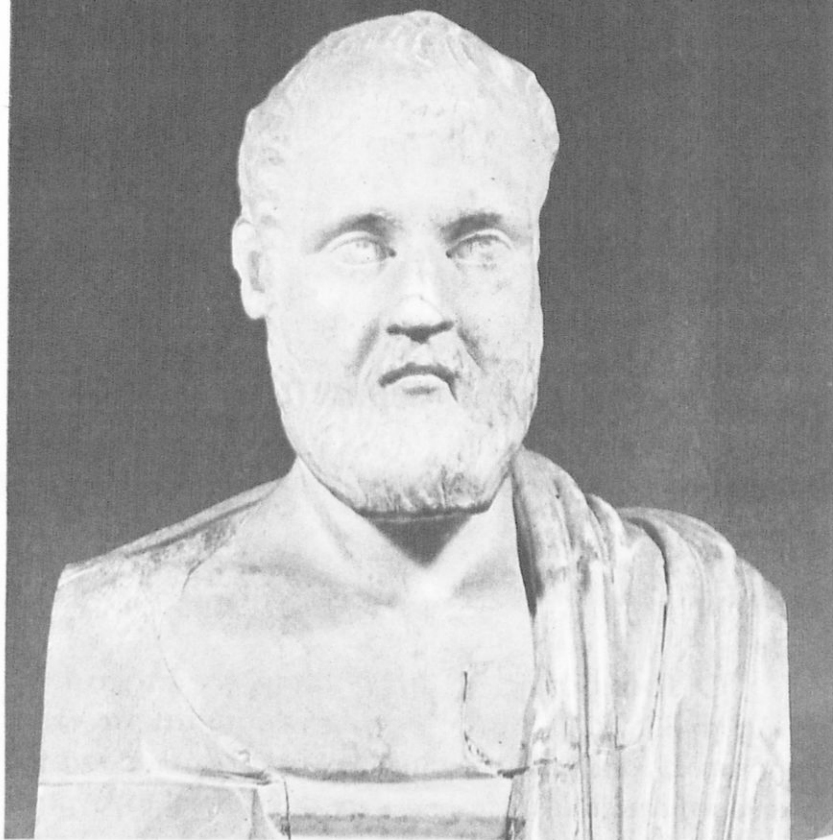
## ΙΣΟΚΡΑΤΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΦΙΛΙΠΠΟΝ

### Είσαγωγή

Ὁ Ἰσοκράτης. Ὁ Ἰσοκράτης ἔζησε ἀπό τό 436 ἕως τό 338 π.Χ. Ἀρχική του ἐπιθυμία ἦταν νά γίνει ρήτορας, οικονομικές ὁμως ἀνάγκες καθῶς καί ἡ φυσική του ἀδυναμία τόν ἔκαναν νά γίνει λογογράφος καί κατόπιν νά ἀνοίξει ρητορική σχολή. Στήν πολιτική ὁ Ἰσοκράτης δέν ἔπαιξε ἐνεργό ρόλο, ὅπως ὁ Δημοσθένης. Μέ τή σχολή του ὁμως καί μέ τούς λόγους πού ἔγραφε κατόρθωσε νά ἐπηρεάσει τή ρητορική τέχνη καί ἀκόμη νά διαδώσει εὐρύτατα τίς πολιτικές καί τίς παιδαγωγικές του ιδέες, ὥστε νά θεωρεῖται ἀπό τίς πιό σημαντικές φυσιογνωμίες τῆς ἐποχῆς του.

Τό ἔργο του περιλαμβάνει λόγους δικανικούς, ἐπιδεικτικούς (ἢ πανηγυρικούς), συμβουλευτικούς (ἢ παραινετικούς) καί μερικές ἐπιστολές, πού ἀπευθύνονται κυρίως σέ ἡγεμόνες.

Τό πολιτικό ἰδανικό πού ὁ Ἰσοκράτης δέν ἔπαψε



Ὁ Ἰσοκράτης

Ρωμαϊκό ἀντίγραφο προτομῆς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο Νεαπόλεως. (Ἀπό τὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τῆς Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν, τόμ Γ<sub>2</sub>, σελ 558)

σέ ὅλη σχεδόν τή ζωή του νά κηρύσσει ἦταν ἡ «πανελλήνια ιδέα», ἡ ἔνωση δηλαδή ὄλων τῶν Ἑλλήνων σέ μία δύναμη. Πίστευε ὅτι ἔτσι ἡ Ἑλλάδα θά γινόταν ἀρκετά ἰσχυρή, ὥστε νά ἀναλάβει ἐκστρατεία ἐναντίον τοῦ πραγματικοῦ της ἐχθροῦ, τῶν βαρβάρων. Ἄν γινόταν αὐτό, θά ἔβρισκαν τή λύση τους καί ἄλλα προβλήματα πού πίεζαν τούς Ἑλληνας.

Στό κυριότερο ἔργο του, τόν Παναηγυρικό (380

π.Χ.), θεωρεί ότι την ήγεμονία τῶν Ἑλλήνων γιά τήν ἐπιδίωξη τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ πρέπει νά τήν ἀναλάβει ἡ Ἀθήνα. Ἀργότερα, ὅταν ἡ ἰδέα του φάνηκε ἀνεφάρμοστη, ἄρχισε νά πιστεύει ὅτι ἐκεῖνο πού χρειαζόταν ἡ Ἑλλάδα ἦταν μία ἰσχυρή προσωπικότητα, γι' αὐτό καί στράφηκε σέ διάφορους ἡγεμόνες τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου.

Τέλος, ὅταν ἐφανίστηκε ὁ Φίλιππος Β' τῆς Μακεδονίας, ὁ Ἰσοκράτης ἔκρινε πῶς ὁ κατάλληλος ἄνθρωπος γιά νά συμφιλώσῃ τούς Ἕλληνες καί νά τούς ὀδηγήσῃ ἐναντίον τῶν Περσῶν εἶχε βρεθεῖ.

Ὁ Ἰσοκράτης λοιπόν βρίσκεται σέ ὀλοκληρωτική ἀντίθεση μέ τό Δημοσθένη. Ἐκεῖνος θεώρησε τό Φίλιππο ἐπικίνδυνο ἐχθρό γιά τήν Ἑλλάδα καί τή δημοκρατική Ἀθήνα καί ἀγωνίστηκε νά τόν ἀναχαιτίσει, ἐνῶ ὁ Ἰσοκράτης, ἐκφράζοντας τή γνώμη μιᾶς ἄλλης μερίδας, πίστεψε ὅτι ὁ βασιλιάς τῆς Μακεδονίας ἦταν ὁ ἰδανικός ἡγέτης γιά ὅλους τούς Ἕλληνες. Τίς ἰδέες του αὐτές ἐκθέτει ἀναλυτικά στό λόγο του Φίλιππος (346 π.Χ.), ὅπου ἀπευθύνεται στόν ἴδιο τό βασιλιά τῆς Μακεδονίας καί τόν παρακινεῖ νά ἀναλάβῃ τήν πανελλήνια ἀποστολή, ἡ ὁποία τοῦ ἀρμόζει. Τόν ἴδιο σκοπό ἔχει καί Ἐπιστολή πρὸς Φίλιππον, ἓνα πιό συνοπτικό κείμενο τοῦ Ἰσοκράτη.

Ἡ Ἐπιστολή πρὸς Φίλιππον. Εἶναι ἡ πρώτη ἀπό τίς δύο ἐπιστολές τοῦ Ἰσοκράτη στό Φίλιππο πού ἔχουμε, γραμμένη τό 344 π.Χ. Ὁ Φίλιππος, πολεμώντας τή χρονιά αὐτή μέ τούς Ἰλλυριοὺς, πληγώθηκε σέ κάποια σύγκρουση, ὅπου παρασύρθηκε ἀπερίσκεπτα καί κινδύνεψε νά σκοτωθεῖ. Μέ

ἀφορμή τόν τραυματισμό ἐκεῖνο ὃ Ἰσοκράτης ἔγραψε στό Φίλιππο τήν ἐπιστολή αὐτή μέ σκοπό νά τόν συμβουλέψει νά εἶναι περισσότερο συνετός. Συγχρότως ὅμως ὁ ρήτορας ἔβρισκε τήν εὐκαιρία νά διατυπώσει ἄλλη μία φορά τήν «πανελλήνια ἰδέα» του καί νά παρακινήσει ἄλλη μία φορά τό βασιλέα τῆς Μακεδονίας νά τήν ἐφαρμόσει.

## ΙΣΟΚΡΑΤΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΦΙΛΙΠΠΟΝ

Ξέρω καλά ότι όλοι οί άνθρωποι συνήθως χρωστούν πιά πολλή εύγνωμοσύνη σέ αυτούς πού τούς έπαινούν παρά σέ αυτούς πού τούς συμβούλεύουν και ιδίως αν επιχειρεί νά τό κάνει κανείς χωρίς νά τοῦ τό ζητήσουν. Κι εγώ, αν δέν εἶχε τύχει και προηγουμένως νά σέ συμβουλέψω<sup>1</sup> μέ πολλή φιλική διάθεση γιά τό τί πιστευα πώς θά σέ όδηγοῦσε σέ πράξεις αντίξιες τοῦ έαυτοῦ σου, ἴσως οὔτε και τώρα θά επιχειροῦσα νά εκφέρω γνώμη γι' αυτά πού σου ἔτυχαν.<sup>2</sup> Όμως, επειδή ἔβαλα σκοπό νά φροντίζω τίς ὑποθέσεις σου γιά χάρη και τῆς δικῆς μου πόλεως και τῶν άλλων Ἑλλήνων, θά θεωροῦσα ντροπή μου αν από τή μιά ἔδινα τήν έντύπωση ότι γιά πράγματα λιγότερο αναγκαῖα<sup>3</sup> σέ ἔχω συμβουλέψει και από τήν ἄλλη δέν ἔκανα κανένα λόγο γιά τά κατεπείγοντα, κι αυτό μολοντί ξέρω ότι εκείνοι οί λόγοι μου αποσκοποῦσαν στή δόξα σου, ένῶ τώρα εἶναι γιά τή σωτηρία σου· αυτήν όλοι εκείνοι πού

Συμβουλές  
στό Φίλιππο  
νά δείχνει  
σύνεση στίς  
μάχες. Ποῖός  
εἶναι ὁ  
πραγματικός  
ἔχθρός τῶν  
Ἑλλήνων  
(παρ. 1-12)

2

- 3 ἄκουσαν ὅσα κακά εἰπώθησαν γιά σένα<sup>4</sup> νομίζουν πώς δέν τήν προσέχεις. Δέν ὑπάρχει δηλαδή ἄνθρωπος πού νά μή σέ κατηγορήσει ὅτι ρίχνεσαι στούς κινδύνους πιό ἀπερίσκεπτα ἀπό ὅσο ταιριάζει σέ ἓνα βασιλιά καί ὅτι σέ νοιάζει πιό πολύ ὁ ἔπαινος γιά τήν ἀνδρεία σου παρὰ ἡ ὅλη ὑπόθεση. Ὡστόσο εἶναι τό ἴδιο ἀτιμωτικό, ὅταν σέ περιζώσουν οἱ ἐχθροί νά μή φανεῖς γενναιότερος ἀπό τούς ἄλλους, ὅπως καί χωρίς καμιά ἀνάγκη νά ριχτεῖς σέ τέτοιους ἀγῶνες, στούς ὁποίους, ἂν ὑπερτερήσεις, δέ θά ἔχεις καταφέρει τίποτε σπουδαῖο, ἐνῶ, ἂν χάσεις τή ζωή σου, καταστρέφεις ὅλη τήν εὐδαιμονία πού εἶχες.
- 4 Δέν πρέπει κανεῖς νά νομίζει ὠραῖο κάθε θάνατο στόν πόλεμο· ἄξιος ἐπαίνου πρέπει νά θεωρεῖται μόνο ὁ θάνατος γιά τήν πατρίδα καί τούς γονεῖς καί τά παιδιά,<sup>5</sup> ἐνῶ ὁ θάνατος ἐκεῖνος πού σέ ὅλα αὐτά φέρνει ζημιά καί κηλιδώνει τά προηγούμενα κατορθώματα πρέπει νά θεωρεῖται ἀτιμωτικός καί νά ἀποφεύγεται, γιατί γίνεται αἰτία κακῆς φήμης.
- 5 Φρονῶ ὅτι εἶναι συμφέρον σου νά μιμεῖσαι τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖον οἱ δικές μας πολιτεῖες ρυθμίζουν τίς πολεμικές τους ὑποθέσεις. Ὅλες δηλαδή, ὅταν στέλνουν ἐκστρατευτικά σώματα, συνηθίζουν νά ἐξασφαλίζουν τήν κυβέρνηση καί τίς ἀρχές τῆς πολιτείας πού ἀποφασίζουν γιά τά τρέχοντα ζητήματα.<sup>6</sup> Γι' αὐτό καί συμβαίνει, ὅταν ἀτυχήσουν μιά φορά, νά μήν ἀφανίζεται καί ἡ δύναμή τους, ἀλλά νά μποροῦν νά ὑπομένουν πολλές καταστροφές καί
- 6 πάλι μόνες τους νά ἀναλαμβάνουν. Αὐτό καί σὺ πρέπει νά ἔχεις ὑπόψη σου καί νά μή θεωρεῖς κανένα ἀγαθό μεγαλύτερο ἀπό τήν ἀσφάλειά σου, ὥστε καί

τίς νίκες πού πετυχαίνεις νά ἐκμεταλλεύεσαι κατάλληλα καί τά ἀτυχήματα πού συμβαίνουν νά μπορείς νά ἐπανορθώνεις. Μπορείς ἀκόμα νά παρατηρήσεις ὅτι καί οἱ Λακεδαιμόνιοι φροντίζουν πολύ γιά τήν ἀσφάλεια τῶν βασιλέων τους καί ὅτι τοποθετοῦν σωματοφύλακές των τούς πιό τιμημένους πολίτες.<sup>7</sup> γιά τούς πολίτες αὐτούς εἶναι μεγαλύτερη ἀτίμωση νά ἀφήσουν νά σκοτωθεῖ ὁ βασιλιάς ἀπό τό νά πετάξουν τήν ἀσπίδα τους. Ἐξάλλου δέ σοῦ διαφεύγει τί συνέβη στόν Ξέρξη, πού θέλησε νά ὑποδουλώσει τούς Ἕλληνες, καί στόν Κύρο<sup>8</sup> πού διεκδίκησε τό θρόνο. Ὁ Ξέρξης, μολονότι τοῦ ἔτυχαν τόσο μεγάλες ἡττες καί συμφορές, ὅσες κανεῖς δέν ξέρει νά ἔπαθαν ἄλλοι βασιλιάδες, μέ τό νά σώσει τή ζωή του, καί τήν ἐξουσία του διατήρησε καί στά παιδιά του τήν παρῆδωσε καί τήν Ἀσία κυβέρνησε ἔτσι, ὥστε νά μὴν εἶναι λιγότερο ἐπίφοβη ἀπό ὅτι ἦταν πρὶν γιά τούς Ἕλληνες. Ἐνῶ ὁ Κύρος, ἂν καί νίκησε ὅλες τίς δυνάμεις τοῦ βασιλιᾶ καί θά γινόταν κύριος τῆς καταστάσεως, ἂν δέν ἔδειχνε ἀπερίσκεπτη σπουδή, ὄχι μόνο στέρησε τόν ἑαυτό του ἀπό μία τόσο μεγάλη ἐξουσία, ἀλλά καί αὐτούς πού τόν ἀκολούθησαν τούς ἔριξε στίς πιό μεγάλες συμφορές.<sup>9</sup> Θά μπορούσα νά σοῦ ἀναφέρω πάρα πολλούς πού διοίκησαν μεγάλες στρατιές, ἀλλά μέ τόν πρόωρο θάνατό τους παρέσυραν μαζί τους στήν καταστροφή πολλές μυριάδες.

7

8

9

Ἐχοντας στό νοῦ σου αὐτά, δέν πρέπει νά ἐκτιμᾷς τήν ἀνδρεία πού συνοδεύεται ἀπό παράλογη ἀπερισκεψία καί ἄκαιρη φιλοδοξία, οὔτε τή στιγμή πού ἡ μοναρχία ἔχει πολλούς δικούς της κινδύνους

- νά ἐπινοεῖς γιά τόν ἑαυτό σου καί ἄλλους ἐπιπλέον, πού εἶναι ἄδοξοι καί ταιριάζουν σέ στρατιῶτες· οὔτε νά συναγωνίζεσαι μέ ἐκείνους πού θέλουν νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό μία δυστυχισμένη ζωή ἢ μέ ἐκείνους πού εὐκολα ρίχνονται στόν κίνδυνο γιά νά κερδίσουν περισσότερα χρήματα. Οὔτε ἀκόμη νά ἐπιθυμεῖς δόξα σάν κι αὐτήν πού πολλοί Ἑλληνες καί βάρβαροι ἔχουν, ἀλλά ἐκείνη πού εἶναι τόσο μεγάλη, ὥστε ἀπό τούς σημερινούς ἀνθρώπους μόνο ἐσύ θά μπορούσες νά ἀποκτήσεις. Οὔτε νά ἀγαπᾶς πολύ τέτοιες ἀρετές πού καί οἱ ταπεινοί ἄνθρωποι τίς ἔχουν, ἀλλά ἐκείνες μέ τίς ὁποῖες κανεῖς κακός δέ θά μπορούσε νά ἔχει σχέση. Οὔτε νά κάνεις πολέμους ἄδοξους καί δύσκολους, ἐνῶ μπορεῖς νά κάνεις τιμημένους καί εὐκολους, οὔτε πολέμους πού θά προξενήσουν στούς πιό στενοῦς σου φίλους<sup>10</sup> λύπες καί ἀνησυχίες καί στούς ἐχθρούς σου μεγάλες ἐλπίδες,<sup>11</sup> ὅπως ἔκαμες καί τώρα. Γιά τούς βαρβάρους πάλι, πού τώρα πολεμᾶς, ἀρκετό σοῦ εἶναι νά ἐπιβάλεις τήν κυριαρχία σου τόσο, ὅσο χρειάζεται γιά νά ἔχεις σέ ἀσφάλεια τή δική σου χώρα. Καί τό βασιλέα ἐξᾴλλου, πού τώρα ἀποκαλεῖται μέγας,<sup>12</sup> νά ἐπιχειρήσεις νά τόν ὑποτάξεις, ὥστε καί τή δική σου δόξα νά κάμεις μεγαλύτερη καί στούς Ἑλληνες νά δείξεις ποιόν πρέπει νά πολεμοῦν.
- 12 Θά ἦταν πολύ προτιμότερο νά σοῦ τά εἶχα γράψει αὐτά πρῖν ἀπό τήν ἐκστρατεία σου,<sup>13</sup> ὥστε, ἂν σέ ἔπειθα, νά μήν εἶχες διατρέξει τέτοιο κίνδυνο· ἂν πάλι ἔδειχνες δυσπιστία, νά μή φαινόμεν ὅτι σέ συμβουλευώ τά ἴδια πού ὅλοι ἔχουν σκεφτεῖ ὕστερα ἀπό τό πάθημά σου. Τό γεγονός θά μαρτυροῦσε ὅτι



ὅσα σοῦ εἶχα πεῖ γι' αὐτά ἦταν σωστά.

Θά μπορούσα καί ἄλλα νά σοῦ πῶ, ἀλλά θά 13  
σταματήσω, ἐφόσον τό πράγμα ἔχει ἔτσι· γιατί  
πιστεύω ὅτι καί ἐσύ καί οἱ κυριότεροι ἀπό τοὺς  
ἐταίρους<sup>14</sup> σου, εὐκόλα θά προσθέσετε ὅσα θά θέλα-  
τε σ' αὐτά πού εἶπα. Ἐπιπλέον φοβᾶμαι μήπως καί ἡ  
περίσταση εἶναι ἀκατάλληλη. Γιατί τώρα προχωρώ-  
ντας λίγο λίγο, χωρίς νά τό καταλάβω, ξέφυγα ἀπό  
τό μέτρο πού ταιριάζει σέ μία ἐπιστολή στό μῆκος  
ένός ρητορικοῦ λόγου.

Ἄλλ' ὅμως, παρόλο πού τά πράγματα ἔχουν ἔτσι, 14  
δέν πρέπει νά παραλείψω ὅσα ἔχουν σχέση μέ τήν  
πόλη μου, ἀλλά νά προσπαθῆσω νά σέ παρακινήσω  
σέ φιλία καί σύνδεσμο μαζί της. Ξέρω ὅτι ὑπάρχουν  
πολλοί πού σοῦ φέρνουν εἰδήσεις<sup>15</sup> καί σοῦ λένε ὅχι  
μόνο τά πιά δυσάρεστα ἀπό ὅσα λέγονται ἐδῶ γιά  
σένα ἀλλά προσθέτουν καί δικά τους· σ' αὐτούς δέν  
εἶναι σωστό νά δίνεις προσοχή. Καί θά ἦταν παρά- 15  
λογη πράξη νά κατηγορεῖς τό λαό μας ὅτι εὐκόλα  
πιστεύει σ' αὐτούς πού σέ διαβάλλουν,<sup>16</sup> κι ἐσύ ὁ  
ἴδιος νά δείχνεις πῶς ἔχεις ἐμπιστοσύνη σ' ἐκείνους  
πού ἀσκοῦν τό ἔργο αὐτό· καί νά μὴν ἐννοεῖς ὅτι ὅσο  
περισσότερο σοῦ παρουσιάζουν τήν πόλη νά παρα-  
σύρεται ἀπό τυχαίους ἀνθρώπους, τόσο πιά πολύ τή  
δείχνουν κατάλληλη νά ἐξυπηρετήσῃ τά συμφέροντά  
σου. Γιατί, ἐάν αὐτοί πού δέν εἶναι ἱκανοί νά κάνουν  
κανένα καλό<sup>17</sup> κατορθώνουν μέ τά λόγια ὅ,τι θελή-  
σουν, ἀσφαλῶς εἶναι φυσικό ἐσύ, πού μπορεῖς μέ  
ἔργα νά προσφέρεις πολλά καλά στήν πόλη μας, νά  
πετύχεις τά πάντα ἀπό ἑμᾶς.

Νομίζω ἀκόμη πῶς πρέπει σ' αὐτούς πού λένε 16



βαριές κατηγορίες για την πόλη μας να αντιπαραθέ-  
 τει κανείς και εκείνους που λένε πως όλα αυτά έτσι  
 έχουν και εκείνους που ισχυρίζονται πως η πόλη μας  
 δεν έχει διαπράξει κανένα αδίκημα, ούτε μεγάλο  
 ούτε μικρό. Έγώ πάντως δε θα μπορούσα να πω κάτι  
 τέτοιο. Και θα θεωρούσα ντροπή μου, ενώ οι άλλοι  
 άνθρωποι πιστεύουν πως ούτε οι θεοί είναι αναμάρ-  
 τητοι, εγώ να τολμώ να λέγω ότι η πόλη μας δεν  
 17    έκαμε ποτέ κανένα σφάλμα. Ωστόσο για την πόλη  
 μας μπορώ να πω και αυτό, ότι δε θα βρεις άλλη  
 πολιτεία που να μπορεί να φανεϊ περισσότερο χρήσι-  
 μη και στους Έλληνες και στις δικές σου υποθέσεις·  
 σ' αυτό προπάντων πρέπει να προσέξεις. Μπορεί να  
 σου προσφέρει πολλά όχι μόνο αν αγωνίζεται στο  
 18    πλευρό σου, μά και μόνο αν δείχνει πως έχει φιλική  
 στάση απέναντί σου. Δηλαδή και αυτούς που τώρα  
 έχεις στην έξουσία σου ευκολότερα θα τους κρατάς,  
 αν δεν έχουν κανένα καταφύγιο,<sup>18</sup> και από τους  
 βαρβάρους θα μπορούσες να υποτάξεις γρηγορότε-  
 ρα όσους ήθελες. Αληθινά, πως είναι δυνατό να μην  
 επιθυμείς ζοηρά μιά τέτοια ευνοϊκή στάση, που θα  
 σε κάνει όχι μόνο την επικράτεια που έχεις τώρα να  
 διατηρήσεις με ασφάλεια, αλλά ακόμη και άλλη  
 19    μεγάλη να αποκτήσεις χωρίς κίνδυνο; Απορώ και με  
 αυτούς που διατηρούν στρατιωτικές δυνάμεις και  
 που από τό ένα μέρος προσλαμβάνουν μισθοφορικά  
 στρατεύματα και ξοδεύουν πολλά χρήματα, μολονό-  
 τι γνωρίζουν καλά ότι τά στρατεύματα αυτά περισ-  
 σότερους έχουν βλάψει παρά σώσει από αυτούς που  
 βασίστηκαν επάνω τους· από τό άλλο μέρος οι  
 άνθρωποι αυτοί δεν προσπαθούν να έχουν αγαθές

σχέσεις μέ τήν πολιτεία πού διαθέτει τόση δύναμη, 20  
ώστε καί καθεμία πόλη καί όλόκληρη τήν Έλλάδα  
πολλές φορές ώς τώρα έχει σώσει.<sup>19</sup> Έχε ακόμη  
ύπόψη σου ότι πολλοί βρίσκουν πώς σωστά αποφά-  
σεις πού φέρθηκαν μέ δικαιοσύνη στους Θεσσα-  
λους<sup>20</sup> καί ὅπως ταιριάζει στό συμφέρον τους, παρό-  
λο πού εἶναι ἄνθρωποι δυσκολομεταχείριστοι, ὑπε-  
ρήφανοι καί γεμάτοι διχόνοιες. Εἶναι λοιπόν ἀνάγκη  
νά προσπαθήσεις νά φερθῆς καί σ' ἐμᾶς ἔτσι, γιατί  
γνωρίζεις καλά ότι οἱ Θεσσαλοί ἔχουν τή χώρα, μά  
ἐμεῖς ἔχουμε τή δύναμη παραπλήσια. Αὐτή τή δύνα-  
μη κοίταξε μέ κάθε τρόπο νά τήν πάρεις μέ τό μέρος  
σου. Γιατί εἶναι πολύ ὠραιότερο νά κατακτᾶς τή 21  
φιλία μιᾶς πόλεως παρά τά τείχη της. Δέν εἶναι μόνο  
ὅτι τά πολεμικά κατορθώματα προκαλοῦν τό φθόνο  
ἀλλά καί οἱ ἄνθρωποι τά ἀποδίδουν στους στρατιῶ-  
τες. Ἄν ὅμως μπορέσεις νά ἀποκτήσεις τή φιλία καί  
τήν εὐνοια μιᾶς πόλεως, ὅλοι θά ἐπαινέσουν τίς  
προθέσεις σου.

Δικαιολογημένα ἐξάλλου μπορεῖς νά βασιίξειςαι 22  
σέ ὅσα ἔχω πεί γιά τήν πόλη μου. Γιατί θά ἀποδειχτεῖ  
ὅτι δέν ἔχω συνηθίσει νά τήν κολακεύω στους λόγους  
μου, ἀλλά ἀντίθετα τήν ἔχω κατακρίνει<sup>21</sup> περισσότε-  
ρο ἀπό ὅλους, καί ὅτι δέ μέ ἐκτιμᾶ τό πλῆθος καί  
αὐτοί πού κρίνουν ἀπερίσκεπτα τά πράγματα, ἀλλά  
μέ παρεξηγοῦν καί μέ φθονοῦν, ὅπως ἀκριβῶς κι  
ἐσένα. Σ' αὐτό μόνο διαφέρουμε ὅτι γιά σένα ἔχουν  
αὐτές τίς διαθέσεις ἐξαιτίας τῆς δυνάμεως καί τῆς  
εὐδαιμονίας σου, ἐνῶ γιά μένα, ἐπειδή προβάλλω  
τόν ἰσχυρισμό ὅτι σκέφτομαι σωστότερα ἀπό αὐτούς  
καί ἐπειδή βλέπουν ὅτι μαζί μου θέλουν περισσότε-

23 ροι νά συνδιαλέγονται<sup>22</sup> παρά μέ αὐτούς. Θά ἤθελα ἀκόμη νά μᾶς εἶναι τό ἴδιο εὐκολο νά ἀπαλλαγοῦμε ἀπό τή γνώμη πού ἔχουν σχηματίσει γιά μᾶς. Πάντως ἐσύ τώρα, ἂν θελήσεις, χωρίς δυσκολία θά τήν ἐξαλείψεις· ἐγώ ὅμως εἶμαι ἀναγκασμένος καί ἀπό τά γηρατειά καί ἀπό ἄλλους πολλούς λόγους νά μένω εὐχαριστημένος μέ τήν τωρινή κατάσταση.

24 Δέ νομίζω πώς χρειάζεται νά πῶ περισσότερα παρά μόνο αὐτό, ὅτι εἶναι ὠραῖο νά ἐμπιστευτεῖς τή βασιλική ἐξουσία καί τήν εὐδαιμονία πού ἔχεις στήν ἀγάπη τῶν Ἑλλήνων.

ΤΟ ΣΥΜΦΩΝΟ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ  
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ 337 π.Χ.

.....<sup>26</sup> | .....<sup>6</sup> .....

“Ορκος, ὀμνύω Δία Γῆν Ἥλιον Ποσειδῶ Ἄθηνά-  
[ν Ἄρη θεοὺς πάντας καὶ πάσα]ς, ἐμμενῶ [...]  
[.....<sup>8</sup> ..... καὶ οὐ λύσω τὰς συνθήκας τὰ[ς..]  
[.....<sup>18</sup> ..... οὐδ]ὲ ὄπλα ἐποι[σω ἐ]  
[πὶ πημονῆι ἐπ’ οὐθένα τῶν] ἐμμενόντων ἐν τ-  
[οῖς ὄρκοις (?) οὔτε κατὰ γῆν] οὔτε κατὰ θάλασ-  
[σαν οὐδὲ πόλιν οὐδὲ φρο]ύριον καταλήψομ-  
[αι οὐδὲ λιμένα ἐπὶ πολέ]μωι οὐθενὸς τῶν τ-  
[ῆς εἰρήνης κοινωνούντ]ων τέχνηι οὐδεμι-  
[ᾶι οὐδὲ μηχανῆι οὐδὲ τ]ῆν βασιλείαν [τ]ῆν Φ-  
(ἀλίπτου καὶ τῶν ἐκγόν]ων καταλύσω ὁδὲ (sic) τὰ-  
[ς πολιτείας τὰς οὔσας] παρ’ ἐκάστοις, ὅτε τ-  
[οὺς ὄρκους τοὺς περὶ τῆ]ς εἰρήνης ὤμνουσ,  
[οὐδ’ αὐτὸς οὐθέν ὑπενα]ντίον ταῖσδε ταῖς  
[συνθήκας ποιήσω οὐδ’ ἄλ]λωι ἐπιτρέψω εἰς  
[δύναμιν· ἂν δὲ τις ποιῆ τι] παράσπονδον πε-  
[ρὶ τὰς συνθήκας, βοηθήσω] καθότι ἂν παραγ-  
[γέλλωσιν οἱ ἀδικούμενοι (?)] καὶ πολεμήσω τῶ-  
[ι τὴν κοινὴν εἰρήνην (?) παρ]αβαίνοντι καθότι  
[ἂν δοκῆι τῶι κοινῶι συνεδ]ρώσει καὶ ὁ ἡγεμῶ-  
[ν παραγγέληι καὶ οὐκ ἐγκ]αταλείψω το[...]  
[.....<sup>23</sup> ..... ]  
.. [.....<sup>8</sup> ..... ]

Ἀπόσπασμα ἀπὸ τοῦ κείμενου τοῦ «Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων». Στὸ σύμφωνο αὐτὸ δέν πῆραν μέρος ἡ Σπάρτη καὶ ἡ Κρήτη, τὰ «οὐδέτερα» ἑλληνικὰ κράτη. Ἡ ἐπιγραφή μὲ τὸ κείμενο βρέθηκε στὴν Ἀκρόπολη, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν. (Τὸ κείμενο κατὰ τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τῆς Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν, τόμ. Γ2, σελ. 94).



## ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Στο έργο Φίλιππος (βλ. εισαγωγή).
2. Έννοει τον κίνδυνο που διέτρεξε ο Φίλιππος να σκοτωθεί στη σύγκρουση με τους Ίλλυριούς.
3. Δηλαδή για την έκστρατεία εναντίον των Περσών.
4. Η είδηση ότι ο Φίλιππος φέρθηκε απερίσκεπτα στη μάχη και πληγώθηκε έκανε μεγάλη έντύπωση και οι όπαδοί της αντιμακεδονικής μερίδας στην Αθήνα έλπισαν ότι ήταν δυνατό να σκοτωθεί κυνηγώντας την πολεμική δόξα.
5. Δείτε πώς εκφράζεται η ίδια αντίληψη στους έλεγειακούς ποιητές Καλλίνο και Τυρταίο (στο βιβλίο σας Ανθολόγιο Λυρικής ποιήσεως).
6. Οι Αθηναίοι άρχοντες και τά μέλη της Βουλής δέ στρατεύονταν, όσον καιρό κατείχαν τό άξίωμά τους. Ηγεμόνες όμως όπως ο Φίλιππος ή ο Αλέξανδρος δέ θεώρησαν ποτέ ότι ο ήγέτης πρέπει να φροντίζει για την ασφάλειά του στη διάρκεια του πολέμου.
7. Τή φρουρά του Σπαρτιάτη βασιλιά άποτελούσε ένα σώμα από 300 ίππεις. Έξάλλου σε καιρό πολέμου τό στρατό συνόδευε μόνο ο ένας από τους δύο βασιλείς που είχε ή Σπάρτη.
8. Ο Κύρος ο νεότερος, που θέλησε να εκθρονίσει τον άδελφό του Αρταξέρξη (401 π.Χ.). Ένώ κέρδιζε τή μάχη, οίχτηκε απερίσκεπτα εναντίον του Αρταξέρξη και σκοτώθηκε.

9. Οί Ἕλληνες μισθοφόροι (οἱ Μύριοι) πού εἶχε στήν ὑπηρεσία του ὁ Κύρος ἔζησαν μετά τό θάνατο τοῦ Κύρου σκληρές περιπέτειες.

10. Σ' αὐτούς περιλαμβάνονται καί οἱ φιλομακεδόνες τῆς Ἀθήνας.

11. Βλ. σημ. ἀρ. 4.

12. Βλ. Ἔπερ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ροδιῶν σημ. ἀρ. 5

13. Πρῖν ἀπό τήν ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Ἰλλυριῶν, βλ. εἰσαγωγή.

14. Ἐταῖροι· οἱ ἵππεῖς πού ἀποτελοῦσαν τήν προσωπική φρουρά τοῦ βασιλιᾶ τῆς Μακεδονίας.

15. Οἱ φιλομακεδόνες τῆς Ἀθήνας καί ἴσως καί ἄλλοι πού ἔπαιρναν ἀπό τό Φίλιππο χρήματα γι' αὐτό τό σκοπό.

16. Ὁ Φίλιππος παραπονιόταν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ρήτορες τόν συκοφαντοῦν.

17. Ἐννοεῖ ὄχι μόνο τούς ἀντιπάλους τῆς πολιτικῆς τοῦ Φιλίππου, ἀλλά καί ὅσους παρέσυραν τό λαό δημαγωγώντας.

18. Συχνά ἡ Ἀθήνα ἔδωσε ἄσυλο σέ ἐχθρούς τοῦ Φιλίππου ἢ ἔκανε συμμαχίες μέ πόλεις ἢ λαούς ἐχθρικούς πρὸς αὐτόν.

19. Ἐννοεῖ τήν Ἀθήνα, πού μέ τίς μεγάλες νίκες στό Μαραθῶνα, τῆ Σαλαμίνα, τίς Πλαταιές κτλ. ἔσωσε πράγματι πολλές φορές τήν Ἑλλάδα.

20. Ἡ ἐπέμβαση τοῦ Φιλίππου στή Θεσσαλία τό 352 π.Χ. καί ἡ ἐκδίωξη τῶν τυράννων ἀπό τήν πόλη τῶν Φερῶν εἶχε ἀποτέλεσμα νά εἰρηνέψει ἡ χώρα ὑστερα ἀπό πολλὰ χρόνια ἐμφύλιους ἀγῶνες καί νά προσχωρήσει στή συμμαχία τοῦ Φιλίππου.

21. Στούς λόγους του *Περί εἰρήνης* καί *Ἀρεοπαγιτικός* ὁ Ἰσοκράτης εἶχε ἀσκῆσει αὐστηρή κριτική γιά τήν πολιτική κατάσταση τῆς Ἀθήνας στόν καιρό του.

22. Ἡ σχολή τοῦ Ἰσοκράτη εἶχε μεγάλη ἀκτινοβολία, ὅπως εἶναι γνωστό. (Βλ. καί εἰσαγωγή στήν ἐπιστολή).



## ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ. Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ .....	σελ.	5
Γ' ΟΛΥΝΘΙΑΚΟΣ .....	»	13
Εισαγωγή.....	»	13
Κείμενο.....	»	19
Σημειώσεις.....	»	34
ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΤΩΝ ΡΟΔΙΩΝ .....	»	43
Εισαγωγή.....	»	43
Κείμενο.....	»	49
Σημειώσεις.....	»	62
ΕΠΙΜΕΤΡΟ ΙΣΟΚΡΑΤΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΦΙ- ΛΙΠΠΟΝ.....	»	69
Εισαγωγή.....	»	71
Κείμενο.....	»	75
Σημειώσεις.....	»	85



0020556539

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΟΥΛΗΣ

Έκδοση Δ' 1981 (VI) Αντίτυπα 155.000 Σύμβαση 3515/26-11-80

ΕΚΤΥΠΩΣΗ Γ. ΜΩΡΑΪΤΗΣ, Βιβλιοδεοία ΑΦΟΙ ΧΑΤΖΗΧΡΥΣΟΥ





Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής